

LAUS
POLYPHONIAE

FESTIVAL VOOR OUDE MUZIEK

2023

18 - 27
AUGUSTUS

ANTWERPEN
TOWNSCAPE-SOUNDSCAPE

Inhoudstafel

Voorwoord Kevin Vereecken	7
Inleiding Bart Demuyt	25
Essays	
De bewogen, lange 16de eeuw van Antwerpen Guido Marnef	33
The Long, Turbulent 16th Century in Antwerp Guido Marnef	51
Drie pijlers van het Antwerpse muziekleven Godelieve Spiessens	267
Three pillars in Antwerp Music Life Godelieve Spiessens	279
Laus Polyphoniae 2023 Dag-aan-dagschema	11
Concerten	
Vr 18.08.23 20.00 Huelgas Ensemble	69
Za 19.08.23 20.00 Cappella Pratensis, I Fedeli & Wim Diepenhorst	131
Za 19.08.23 22.15 Blue Heron	149
Zo 20.08.23 20.00 Utopia	159
Zo 20.08.23 22.15 Michael Pye & Mario Sarrechia	171
Ma 21.08.23 13.00 Blue Heron	175
Ma 21.08.23 20.00 Stile Antico	191
Ma 21.08.23 22.15 Michael Pye & Mario Sarrechia	171
Di 22.08.23 13.00 Paul O'Dette	203

Di 22.08.23	20.00	graindelavoix	209
Di 22.08.23	22.15	graindelavoix	235
Di 22.08.23	22.15	Michael Pye & Mario Sarrechia	171
Wo 23.08.23	20.00	Le Miroir de Musique	255
Wo 23.08.23	22.15	Huelgas Ensemble	291
Do 24.08.23	13.00	Comet Musicke	307
Do 24.08.23	20.00	Sollazzo Ensemble	321
Do 24.08.23	22.15	Zefiro Torna	333
Vr 25.08.23	13.00	Perrine Devillers & Ariel Abramovich	337
Vr 25.08.23	20.00	Cupertinos	353
Vr 25.08.23	22.15	Jean Rondeau	367
Za 26.08.23	20.00	Cappella Mariana & L'Achéron	375
Za 26.08.23	22.15	Chordophony	393
Zo 27.08.23	11.00	Slotconcert internationale summerschool	399
Zo 27.08.23	15.00	Les Âmes Perdues	411
Zo 27.08.23	20.00	Collegium Vocale Gent	419
International Young Artist's Presentation			85
Za 19.08.23	10.00	Vestigium Ensemble	87
Za 19.08.23	11.00	Contre le Temps	91
Za 19.08.23	12.00	Liane Sadler & Elias Conrad	103
Za 19.08.23	14.00	Duo Yamane	109
Za 19.08.23	15.00	Rubens Rosa	113
Za 19.08.23	16.00	Apollo's Cabinet	121

Familievoorstelling, cursussen, lezingen, radioprogramma

De zomer van Klara live vanop Laus Polyphoniae	31
Lezing Jennifer Bloxam	129
Lezing Wendy Wauters	247
Lezing Antonio Chemotti	417
Aftryk TeaterBLIK	373
Meerstemmige stad cursus Davidsfonds Academie	201
Internationale summerschool	399
Verklarende woordenlijst	437
Biografieën	441
Uitgevoerde werken	465
Praktische info	485
Organisatie AMUZ	488
Stadsplan en locatieadressen	490
Subsidiënten en partners	493
Colofon	494

Laus Polyphoniae 2023

Voorwoord

*Kevin Vereecken, voorzitter
AMUZ (Festival van Vlaanderen Antwerpen)*

In de 15de en 16de eeuw was Antwerpen op economisch vlak een van de belangrijkste steden ter wereld. Veel van wat de stad vandaag nog kenmerkt, vindt zijn oorsprong in die gloriëdagen. De geschiedenis van Antwerpen is meer dan enkel een opsomming van belangrijke namen en gebeurtenissen. Het is een weefsel dat tot stand kwam door het levenswerk van miljoenen mensen die dag in dag uit, in lief en leed met deze stad vervlochten waren. Geen wonder dus dat we tot op vandaag gefascineerd terugkijken naar hoe onze voorouders Antwerpen beleefden.

Het Antwerpen uit het verleden is een massaspektakel van beelden, geuren, geluiden, woorden en gebeurtenissen. Sommige daarvan zijn vereeuwigd in onze architectuur, andere vinden we terug in onze musea. Voor vluchtige geuren en geluiden ligt dat minder voor de hand. Tijdens Laus Polyphoniae ontdekt u het geluidsbeeld van die tijd.

De gerestaureerde Sint-Augustinuskerk, nu AMUZ, vormt samen met verschillende andere historische locaties in Antwerpen het kloppende hart van het festival. We zijn verheugd om ook deze editie weer festi-

valpodia te hebben in prachtige historische gebouwen zoals de Sint-Pauluskerk, Sint-Carolus Borromeuskerk en Museum Plantin-Moretus.

Zoals altijd richt ik een bijzonder woord van dank aan onze partners. Dankzij de ondersteuning door de Vlaamse Gemeenschap en de stad Antwerpen groeide AMUZ uit tot het muzikale juweel dat het vandaag is. Cultuurzender Klara verspreidt met een uitzending aan het begin van het festival en met de captatie van enkele concerten heel wat van het moois dat Laus Polyphoniae te bieden heeft tot ver buiten de concertlocaties. Samen met onze wetenschappelijke partner de Alamire Foundation, internationaal centrum voor de studie van muziek in de Lage Landen, zorgen we voor valorisatie van het wetenschappelijke onderzoek naar de oude muziek.

U, ik en velen met ons weten dat Laus Polyphoniae een gevestigde waarde is. Ons festival heeft een robuuste reputatie die over tientallen jaren bij kenners en liefhebbers werd opgebouwd. Als festival staan we bovendien niet enkel bekend om onze liefde voor, maar evenzeer om onze verbondenheid door muziek. De gezamenlijke beleving van muziek verbindt ons met elkaar, maar ook met onze voorouders van eeuwen geleden. Een missie die vervlochten zit in het DNA van AMUZ (Festival van Vlaanderen Antwerpen).

Ik wens u tien dagen vol pracht en luister toe!

In the 15th and 16th centuries, Antwerp had one of the biggest economies in the world. Much of what still characterises the city today originated in those glory days. The history of Antwerp is more than simply a list of important names and events. It is a fabric created by the work of millions of people whose lives were entwined with this city, day in, day out, for better or for worse. So it is no wonder that looking back at how our ancestors experienced Antwerp still fascinates us today.

The Antwerp of the past is a mass spectacle of images, smells, sounds, words and events. Some of them have been immortalised in our architecture; we find others in our museums. It is more difficult to capture fleeting scents and sounds. At Laus Polyphoniae, you will discover the soundscape of the 15th and 16th centuries. The restored St. Augustine's Church, now AMUZ, and various other historical locations in Antwerp form the very heart of the festival. We are excited to have festival stages in magnificent historical buildings again this year, including St. Paul's Church, the Church of St. Charles Borromeo and the Museum Plantin-Moretus.

As always, I would like to offer special thanks to our partners. It is due to the support of the Flemish Community and the City of Antwerp that AMUZ has been able to grow into the musical gem it is today. The cultural radio station Klara takes much of the beauty that Laus Polyphoniae has to offer to an audience far beyond the concert venues, with a broadcast at the beginning of the festival and recordings of several concerts. Along with our scientific partner – the Alamire Foundation, the International Centre for the Study of Music in the Low Countries – we are unlocking the value of scientific research into early music.

You, I and many others know that Laus Polyphoniae has firmly established its value. Our festival has a robust reputation, built up over decades among experts and amateurs alike. Moreover, our festival is not only known for

the love of music it expresses, but equally for how it brings us together through music. The shared experience of music connects us with each other, and also with our ancestors many centuries ago. This is a mission that is deeply engrained in the DNA of AMUZ (Flanders Festival Antwerp).

I wish you ten days of lustrous splendour and delight for your ears!

Kevin Vereecken
President of AMUZ (Flanders Festival Antwerp)

DINSDAG 15.08.23	
09.00	
10.00	
11.00	
12.00	
13.00	
14.00	
15.00	
16.00	
17.00	
18.00	
19.00	Onthaal en verwelkoming IYAP
20.00	
21.00	
22.00	
23.00	

WOENSDAG 16.08.23	
09.00	
10.00	Coaching IYAP
11.00	
12.00	
13.00	
14.00	Coaching IYAP
15.00	
16.00	
17.00	
18.00	
19.00	
20.00	
21.00	
22.00	
23.00	

DONDERDAG 17.08.23	
09.00	
10.00	Coaching IYAP
11.00	
12.00	
13.00	
14.00	Coaching IYAP
15.00	
16.00	
17.00	
18.00	
19.00	
20.00	
21.00	
22.00	
23.00	

VRIJDAG 18.08.23	
09.00	
10.00	Coaching IYAP
11.00	
12.00	
13.00	
14.00	Coaching IYAP
15.00	
16.00	
17.00	
18.00	Radioprogramma De zomer van Klara live @ Laus Polyphoniae Sint-Pauluskerk
19.00	
20.00	Concert Huelgas Ensemble Sint-Pauluskerk
21.00	
22.00	
23.00	

ZATERDAG 19.08.23		
09.00		
10.00	Concert IYAP Vestigium Ensemble	
11.00	Concert IYAP Contre le Temps	
12.00	Concert IYAP Liane Sadler & Elias Conrad	Lunch AMUZ
13.00		
14.00	Concert IYAP Duo Yamane	
15.00	Concert IYAP Rubens Rosa	
16.00	Concert IYAP Apollo's Cabinet	
17.00		
18.00		
19.00	Lezing Jennifer Bloxam Sint-Pauluskerk	
20.00	Concert Cappella Pratensis, I Fedeli & Wim Diepenhorst Sint-Pauluskerk	
21.00		
22.00		
	Concert Blue Heron AMUZ	
23.00		

ZONDAG 20.08.23	
09.00	
10.00	
11.00	
12.00	
13.00	
14.00	
15.00	
16.00	
17.00	
18.00	
19.00	
20.00	Concert Utopia AMUZ
21.00	
22.00	Lecture-recital Michael Pye & Mario Sarrechia Museum Plantin-Moretus
23.00	

MAANDAG 21.08.23			
09.00			
10.00			
11.00			
12.00		Lunch AMUZ	Onthaal internationale summerschool AMUZ
13.00	Concert Blue Heron AMUZ		
14.00			
15.00			Internationale summerschool stedelijke basisstedelijke basisschool Musica
16.00			
17.00			
18.00			
19.00			
20.00	Concert Stile Antico Sint-Pauluskerk		
21.00			
22.00	Lecture-recital Michael Pye & Mario Sarrechia Museum Plantin-Moretus		
23.00			

DINSDAG 22.08.23			
09.00			
10.00			Internationale summerschool stedelijke basisstedelijke basisschool Musica
11.00			
12.00		Lunch AMUZ	
13.00	Concert Paul O'Dette AMUZ		
14.00			
15.00	Cursus Davidsfonds KU Leuven Campus Carolus		Internationale summerschool stedelijke basisstedelijke basisschool Musica
16.00			
17.00			
18.00			
19.00			
20.00	Concert graindelavoix Sint-Carolus Borromeuskerk		
21.00			
22.00			
	Concert graindelavoix Sint-Carolus Borromeuskerk	Lecture-recital Michael Pye & Mario Sarrechia Museum Plantin-Moretus	
23.00			

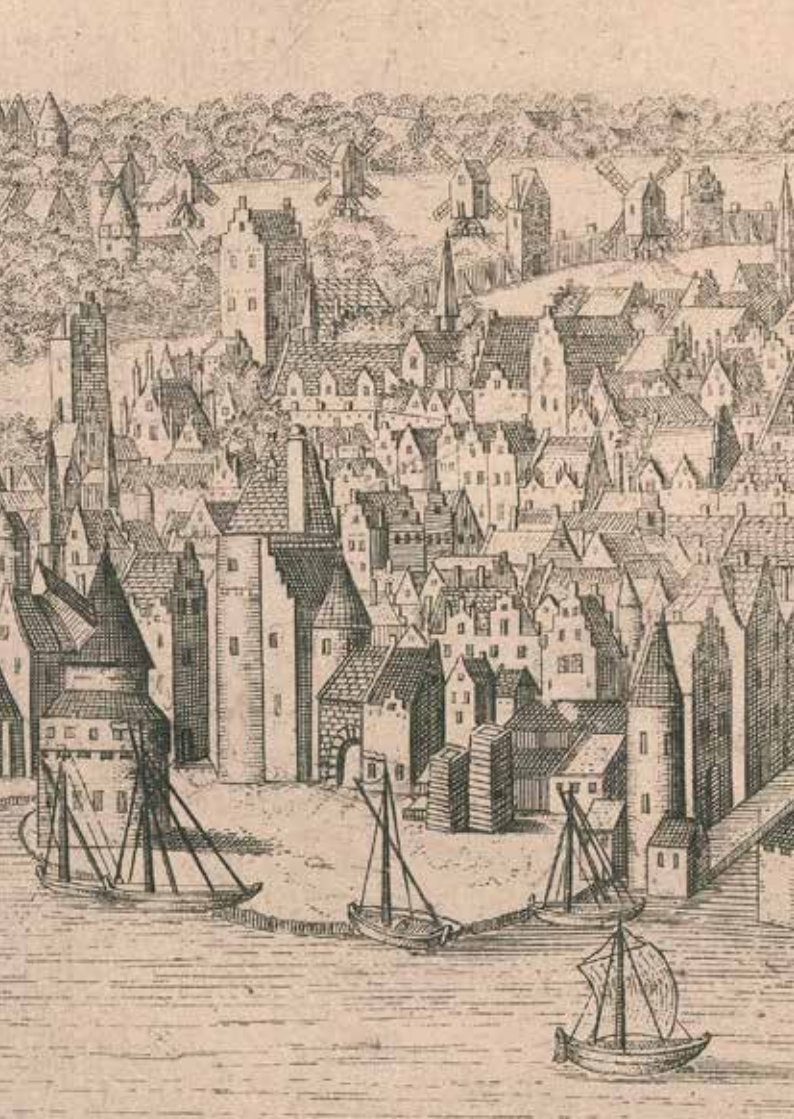
WOENSDAG 23.08.23			
09.00			
10.00			Internationale summerschool stedelijke basisschool Musica
11.00			
12.00		Lunch AMUZ	
13.00	Lezing Wendy Wauters AMUZ		
14.00			
15.00	Cursus Davidsfonds KU Leuven Campus Carolus		Internationale summerschool stedelijke basisschool Musica
16.00			
17.00			
18.00			
19.00			
20.00	Concert Le Miroir de Musique AMUZ		
21.00			
22.00			
	Concert Huelgas Ensemble Sint-Pauluskerk		
23.00			

DONDERDAG 24.08.23		
09.00		
10.00		
11.00		
12.00		
13.00		
14.00		
15.00		
16.00		
17.00		
18.00		
19.00		
20.00		
21.00		
22.00		
23.00		

VRIJDAG 25.08.23		
09.00		
10.00		
11.00		
12.00		
13.00		
14.00		
15.00		
16.00		
17.00		
18.00		
19.00		
20.00		
21.00		
22.00		
23.00		

ZATERDAG 26.08.23		
09.00		
10.00	Voorstelling TeaterBLJK De Studio	Internationale summerschool AMUZ
11.00		
12.00		
13.00		
14.00		
15.00	Voorstelling TeaterBLJK De Studio	
16.00		
17.00		
18.00		
19.00		
20.00	Concert Cappella Mariana & L'Achéron Sint-Pauluskerk	
21.00		
22.00	Concert Chordophony AMUZ	
23.00		

ZONDAG 27.08.23		
09.00		
10.00	Voorstelling TeaterBLIK De Studio	Internationale summerschool AMUZ
11.00	Slotconcert internationale summerschool AMUZ	
12.00		
13.00	Lunch AMUZ	
14.00		
15.00	Voorstelling TeaterBLIK De Studio	Voorstelling Les Âmes Perdues De Studio
16.00		
17.00		
18.00		
19.00	Lezing Antonio Chemotti AMUZ	
20.00	Concert Collegium Vocale Gent AMUZ	
21.00		
22.00		
23.00		

Laus Polyphoniae 2023

Inleiding

*Bart Demuyt, algemeen & artistiek directeur
AMUZ (Festival van Vlaanderen Antwerpen)*

Bezoekers van over de hele wereld worden in de Scheldestad verwend met cultuur van het hoogste niveau, zo ook bij AMUZ tijdens Laus Polyphoniae. Dat wij, als culturele speler in deze stad, 'Antwerpen' als centraal festivalthema hebben gekozen, is dan ook een goede zaak. Want deze boeiende stad was in de 15de en 16de eeuw niet minder interessant dan vandaag. De ongeziene economische en culturele groei in Antwerpen, de internationale bedrijvigheid en bezoekers toen zijn uitzonderlijk en bijzonder inspirerend te noemen, en hebben we samengebracht in Laus Polyphoniae 2023. Een editie die 200 topuitvoerders van verschillende generaties uit Europa en de VS mag verwelkomen.

Net zoals dat vandaag het geval is, werd er in de 15de en 16de eeuw gemusiceerd op allerhande plekken in de stad, van grootse kerken tot private woningen. De beste zangmeesters werden aangeworven om muziek te componeren voor de liturgie. Uitgevers drukten muziekbundels voor de luit- en klavierspelers die thuis musiceerden. Antwerpen was als centrum van de boekdrukkunst een erg belangrijke bron van muziekkuitgaven. De link tussen muziek en andere kunstvormen is dit jaar daarom uitermate voelbaar: meerdere concerten zijn gewijd aan de

Antwerpse muziekdrukken, of stellen ze naast die van concurrerende centra in Europa.

Geniet van de verklanking van beeldmotetten, unieke drukken met prachtige muzikale gravures, die u uitzonderlijk kan horen en zien dankzij onze samenwerking met een van de topmusea van de stad, Museum Plantin-Moretus. Niet alleen met beeld, maar ook met literatuur is de muziek van Laus Polyphoniae verweven. Tijdens de muzikale vertelling van Michael Pye & Mario Sarrechia in het toepasselijke kader van Museum Plantin-Moretus ervaart u de gloriejaren van Antwerpen vanop de eerste rij. Of wil u ze liever ruiken? De bestseller *De geuren van de kathedraal* van Wendy Wauters neemt u mee in een uitzonderlijke gewaarwording: hoe u de Antwerpse kathedraal als middelpunt van een levendige stad van eeuwen geleden bijna kan aanraken in een aromatische ervaring. En zoals steeds prikkelen we ook visueel: u geniet van de mooiste muziek op bijzondere locaties, stuk voor stuk parels van historisch erfgoed. Met Laus Polyphoniae zetten we al uw zintuigen op scherp en verbinden we oude muziek interdisciplinair met de hoogste kunstvormen.

Dat we de concerten van Laus Polyphoniae voor u kaderen en duiden, is een handelsmerk van AMUZ (Festival van Vlaanderen Antwerpen): wij blijven ernaar streven om u niet alleen te beroeren, niet alleen uw zintuigen en emoties aan te spreken, maar ook om onze kennis met u te delen en wetenschappelijk onderbouwd te programmeren. Wij geloven er namelijk sterk in dat we u een meerwaarde kunnen bieden: via de kennis van het verleden maken we een brug naar het heden en laten we u ook graag vrijblijvend reflecteren over de toekomst, in of buiten Antwerpen.

Dit alles is enkel mogelijk dankzij de vele musici, ensembles, bestuurders en medewerkers, voor wie ik mijn bijzondere appreciatie uitspreek. Zij

zorgen voor de totaalervaring die Laus Polyphoniae is en voor de waaier aan impressies en kunst die u tijdens deze zomerweek kan ervaren.

Tot slot wil ik u, ons gewaardeerde publiek, van harte danken. Uw massale aanwezigheid, uw warme enthousiasme en grote interesse voor oude muziek doen Antwerpen elk jaar opnieuw bruisen en maakt het tot een van de mooiste oudemuziekcentra in de wereld. Ik kijk ernaar uit u opnieuw te mogen begroeten!

Visitors from all over the world can expect to be treated to culture of the highest standard in our city on the river Scheldt. And that is certainly true at AMUZ during Laus Polyphoniae. Since we are a cultural player in this city, 'Antwerp' was a good choice as our main festival theme. After all, this fascinating city was every bit as interesting in the 15th and 16th centuries as it is today. The unprecedented economic and cultural growth of Antwerp, its international activity and the people who visited it in those days were exceptional and particularly inspiring, and we have brought them together for Laus Polyphoniae 2023. We have the pleasure of welcoming 200 leading performers from various generations in Europe and the USA to this edition of the festival.

Just as we do today, people in the 15th and 16th centuries played music at all kinds of places in the city, from the biggest churches to private houses. The best choirmasters were appointed to compose music for the liturgy. Publishers printed collections of music for lute and keyboard players to play at home. As a centre of printing, Antwerp was also a very important source of musical prints. That is what makes the link between music and other art forms so tangible this year: several concerts are devoted to music prints produced in Antwerp or combine prints from Antwerp with those of competing centres in Europe.

Enjoy the performance of illustrated motets, unique prints with delightful musical engravings that you will have an exclusive chance to see and hear during our festival, thanks to our partnership with one of the city's leading museums, Museum Plantin-Moretus. Yet Laus Polyphoniae is not only intertwined with the visual arts, but also with literature. In the musical tale by Michael Pye & Mario Sarrechia in the appropriate setting of the Museum Plantin-Moretus, you will experience the glory years of Antwerp from front-row seats. Or would you prefer to smell the odours of that golden age? Wendy Wauters' bestseller *De geuren van de kathedraal* (The Smells of the Cathedral) offers you a highly unusual sensation:

the sense that you can almost touch Antwerp Cathedral as the centre of a vibrant city several centuries ago, in an aromatic experience. As always, we also offer visual stimulation: you will enjoy the most beautiful music at outstanding locations, each of which is a historical heritage treasure. Laus Polyphoniae stimulates all your senses, making interdisciplinary connections between early music and the highest forms of art.

The fact that we offer you background information and context for the concerts at Laus Polyphoniae is a trademark of AMUZ (Flanders Festival Antwerp): we always aim to move you, to appeal to your senses and emotions, but beyond that, we also want to share our knowledge with you and provide a scientific foundation for our programming. In fact, we believe strongly that this adds value to what we offer: this knowledge of the past bridges the gap with the present, giving you every chance to reflect on the future as well, as you please, in Antwerp or elsewhere.

All of this is only possible thanks to the many musicians, ensembles, board members and staff, for whom I would like to express my particular appreciation. They ensure that Laus Polyphoniae is an all-round experience, offering the wide range of art and impressions that you can explore during this summer week.

Last but not least, I would like to offer my warmest thanks to you, our valued audience. Your presence in such large numbers, your warm-hearted enthusiasm and your great interest in early music make Antwerp buzz with life again each year, turning it into one of the most wonderful centres of early music in the world. I look forward to being able to greet you here again!

Bart Demuyt,
General & Artistic Director AMUZ (Flanders Festival Antwerp)

De zomer van Klara live vanop Laus Polyphoniae

Vr 18.08.2023

18.00-22.00 uur

Live radio-uitzending

Renate Weijtjens

producer producer

Nicole Van Opstal

presentator radio host

Mark Janssens

presentator radio host

Nicole Van Opstal en Mark Janssens trekken Laus Polyphoniae op gang met hun live radio-uitzending vanuit de Sint-Pauluskerk in Antwerpen, als opmaat van het openingsconcert door Huelgas Ensemble. Festival-directeur Bart Demuyt licht het festivalthema *Antwerpen. Townscape – Soundscape* toe. De zangers van Utopia vertellen over de beeldmotetten die Plantijn drukte in de 16de eeuw en die het ensemble op het festival zal laten klinken. Ook Paul Van Nevel passeert de revue, als icoon van wereldformaat voor de uitvoering van polyfonie. Aansluitend op de gesprekken en reportages wordt ook het openingsconcert uitgezonden, live vanuit de Sint-Pauluskerk. Van onaangename geuren in de kerk zoals tijdens de renaissance, waarover Wendy Wauters spreekt in haar nieuwe boek over de Antwerpse kathedraal, zal gelukkig niemand nog last ondervinden.

Nicole Van Opstal and Mark Janssens will get Laus Polyphoniae going with their live radio broadcast from St. Paul's Church in Antwerp, as an upbeat to the opening concert by Huelgas Ensemble. The festival director, Bart Demuyt, will discuss the festival theme *Antwerp. Townscape – Soundscape*, and the Utopia singers will talk about the illustrated motets Plantijn printed in the 16th century, which the ensemble will perform at the festival. Paul Van Nevel will also feature as a world-class icon in the performance of polyphony. Straight after the conversations and reports, the opening concert will be broadcast live from St. Paul's Church. The unpleasant smells in the church during the Renaissance, which Wendy Wauters talks about in her new book about Antwerp Cathedral, will luckily not be able to reach us in the present day.

Essay

De bewogen, lange 16de eeuw van Antwerpen

Guido Marnef

(Universiteit Antwerpen – Centrum voor Stadsgechiedenis)

Eind 1585 bezocht de Duitse reiziger Samuel Kiechel Antwerpen. In zijn verslag verwees hij naar de stad als een bloeiende handelsmetropool. Voor het uitbreken van de strijd tegen Spanje was er volgens hem geen stad in Europa waar zoveel handelsbedrijvigheid te vinden was. Engelsen, Schotten, Spanjaarden, Portugezen, Fransen, Italianen en Duitsers vonden moeiteloos hun weg naar de Scheldestad. Het viel hem op dat jongens en meisjes er vaak twee, drie of zelfs vier talen spraken. Er was in de stad bovendien een levendige muziek- en amusementscultuur. Men kon er deelnemen aan feesten, naar dansscholen gaan en allerlei muziekkuitvoeringen bijwonen. Maar die bloeiperiode was voorbij sinds Antwerpen zich op 17 augustus 1585 had overgegeven aan de Spaanse legeraanvoerder Alexander Farnese.

Antwerpen, een dominante handelsmetropool

Het verhaal van de steile economische opgang van Antwerpen begon bij de overgang van de 15de naar de 16de eeuw. Het waren vooral externe

factoren die de motor vormden van het succesverhaal. De aanvoer van Portugese specerijen, Zuid-Duitse edele metalen en Engelse wol maakten van Antwerpen de centrale doorvoermarkt van Europa en het brandpunt van de kapitalistische wereldeconomie. De drukke commerciële bedrijvigheid vormde bovendien een sterke stimulans voor het industriële weefsel van de stad. Bestaande nijverheidstakken bloeiden op en relatief nieuwe branches zoals de boekdrukkunst, de diamantbewerking, de zijdeweaverij en de suikerraffinaderij vestigden zich in Antwerpen of kwamen er nu tot volle ontwikkeling. Het commerciële overwicht van Antwerpen liet zich ook in concrete cijfers vertalen. Toen in 1543-1545 in de Nederlanden een belasting van 1 procent werd geheven op de uitvoer via land en zee, werd in totaal 199.000 gulden geïnd. Antwerpen was goed voor niet minder dan 151.000 gulden of 76 procent van de totale opbrengst. Om een en

ander in perspectief te plaatsen: Amsterdam volgde als tweede op een verre afstand met een bedrag van 9.900 gulden of net 5 procent!

De krachtige economische expansie van Antwerpen ging gepaard met een al even opmerkelijke demografische groei. Van ongeveer 40.000 inwoners in het begin van de eeuw ging het naar een 100.000 inwoners in 1566. Die bevolkingsexplosie kwam er niet door natuurlijke aangroei, maar door een constante immigratie. De Antwerpse metropool functioneerde als een soort magneet waar vele arbeidsmigranten tijdelijk of permanent een beter bestaan zochten. Tot 1584 registreerden zich gemiddeld ongeveer driehonderd nieuwe poorters per jaar. Velen onder hen kwamen uit de brede regio rond Antwerpen – met stevast een behoorlijk contingent uit de Kempen – maar tegelijkertijd was het typisch dat de stad naarmate zij groeide, ook steeds verder rekruteerde. Die aantrekkingskracht zorgde ook voor een groeiende culturele verscheidenheid. Van de 1.217 burgers die zich in 1554-1558 als poorter registreerden, spraken meer dan een kwart een andere taal dan het Nederlands. Ze kwamen bovendien uit acht verschillende taalgebieden. Op die manier veranderde de samenstelling van de Antwerpse bevolking grondig in de loop van de 16de eeuw. In het laatste kwart van de eeuw waren er vele Antwerpenaren wiens voorouders van ver buiten de stad afkomstig waren. De groep buitenlandse kooplieden droeg vanzelfsprekend sterk bij tot het kosmopolitische karakter van de stad. Velen van hen waren in een institutioneel verband verenigd – de zogenaamde koopliedenaties, zoals de Engelse 'Merchant adventurers'. De koopliedenaties waren afzonderlijke entiteiten met eigen privileges en rechtspraak, maar toch vormden deze verenigingen geen geïsoleerde eilanden in de stedelijke gemeenschap. Ze legden beroepsmatig contacten met Antwerpenaren en bovendien brachten ze uit hun land van herkomst ook ideeën en gebruiken mee.

Stadsplan van Antwerpen in 1568 door Pauwels van Overbeke. Dit plan, met links de door Alva gebouwde citadel, geeft een goed beeld van Antwerpen in de tweede helft van de 16de eeuw. (Bron: Felixarchief Antwerpen)

De spectaculaire commerciële en industriële expansie die Antwerpen

minstens tot en met het tweede derde van de 16de eeuw kende, wordt vaak omschreven als een gouden eeuw. De vraag blijft echter in welke mate de gewone Antwerpenaar de betrokken periode als een gouden tijd heeft ervaren. De 16de eeuw was zeker een periode van grote sociale tegenstellingen. Een beperkte elite van kooplieden, financiers en ondernemers plukte volop de vruchten van de expansie, maar voor de grote massa loonarbeiders lagen de zaken anders. Hun weliswaar stijgende lonen bleven achter op de nog sneller stijgende graanprijzen, en hetzelfde geldt in de meeste jaren ook voor de evolutie van de huishuur. Een aantal grote kooplieden en bankiers wist enorme fortuinen te vergaren en stelde zich op als meedogenloze kapitalisten. Een mooi voorbeeld levert de Antwerpse koopman Pauwel van Dale die in 1565 in een periode van nijpende graanschaarste uit pure speculatie grote voorraden koren aanlegde in zijn stadspaleis op de Sint-Jacobsmarkt. Die voorraden werden zelfs zo groot dat de grote zolder die als opslagplaats fungeerde het onder het enorme gewicht begaf. Tot grote woede van vele Antwerpenaren, onder wie opvallend veel vrouwen, kwamen op die manier grote hoeveelheden koren op straat te liggen.

Toch zou het fout zijn te denken dat alles kommer en kwel was in het 16de-eeuwse Antwerpen. In termen van rijkdom en vermogen waren er zeker immense verschillen tussen rijke en arme Antwerpenaren, maar dat neemt niet weg dat er ruimte was voor welvarende stedelijke midden-groepen. Hiertoe behoorden onder meer ambachtsmeesters, handelaars die zich richtten op de plaatselijke markt, schoolmeesters, en kunstenaars van allerlei pluimage. Uit het onderzoek van de laatste jaren blijkt dat deze middengroepen ook een belangrijke en creatieve rol speelden in de ontwikkeling van het culturele leven in Antwerpen. Zij waren voldoende welstellend om toegang te krijgen tot de grote culturele hefbomen zoals het onderwijs en het gedrukte boek. Tegelijkertijd gaven ze als schoolmeester, boekdrukker of kunstenaar het culturele landschap mee vorm.

Pierre de Moucheron met zijn echtgenote en kinderen in 1563. De uit Middelburg afkomstige De Moucheron manifesteerde zich in Antwerpen als een welvarende koopman. (Bron: Rijksmuseum Amsterdam)

Hetzelfde geldt voor de leden van de rederijerskamers die vooral rekruteerden in het milieu van de stedelijke middengroepen.

Een bloeiend cultureel klimaat

Via hun participatie aan het rijk geschakeerde culturele leven wisten vele Antwerpenaren een geestelijk emancipatieproces te realiseren dat hen toeliet zich kritischer en zelfstandiger op te stellen in het religieuze domein, ook tegenover de dominante rooms-katholieke kerk. De evolutie van het onderwijsaanbod vormt daar een mooi voorbeeld van. Een bloeiende handel en economie creëerde de vraag naar een degelijk en breed uitgebouwd onderwijs. In een internationale metropool veronderstelde het runnen van een koopmanshuis of een ambachtsatelier de kennis van een aantal vaardigheden zoals lezen en schrijven, rekenen en boekhouden en het spreken van één of meerdere vreemde talen. Een groeiend aantal schoolmeesters en schoolvrouwen probeerde in die nood te voorzien. Vanaf 1530 moesten ze lid zijn van de dan opgerichte schoolmeestersgilde en aan het gildebestuur toestemming vragen voor de door hen te onderwijzen vaardigheden. Het voortgezet Latijns onderwijs was op papier het voorrecht van de vijf parochie- of papenscholen, maar in de praktijk waren er ook private schoolmeesters die Latijn en soms zelfs Grieks doceerden.

Erg opvallend, ook in de ogen van buitenlandse reizigers die Antwerpen bezochten, was het goed uitgebouwde meisjesonderwijs. In 1576 waren er in Antwerpen minstens 88 schoolmeesters en 70 schoolvrouwen actief. Dat laatste aantal contrasteert sterk met de situatie in grote steden buiten de Nederlanden, zoals bijvoorbeeld Lyon en Venetië, waar officieel geregistreerde schoolvrouwen een zeldzaamheid waren.

Een goede scholing en geletterdheid zorgden ervoor dat de producten van de drukpers in het bereik kwamen van behoorlijk wat Antwerpenaren. Boekdruckers beseften ten volle dat ze in Antwerpen een bijzonder stimulerend klimaat vonden en vestigden zich met hoge verwachtingen in de stad. De meest bekende onder hen was de Fransman Christoffel Plantijn. In een van zijn brieven vermeldde hij de commerciële kanalen, het in overvloed aanwezige materiaal en de goed geschoolde arbeidskrachten als belangrijke troeven voor zijn overkomst naar Antwerpen. Plantijn zou in de tweede helft van de 16de eeuw zijn bedrijf ontwikkelen tot de grootste drukkerij-uitgeverij in de stad en nadrukkelijk mikken op een internationale markt. Maar naast Plantijn waren er nog vele andere drukkers actief. Sommigen onder hen waren relatief grote spelers, maar anderen runden een klein bedrijfje met één enkele drukpers en drukten vooral voor de plaatselijke, volkstalige markt. Het statuut van Antwerpen als kosmopolitische handelsmetropool zorgde er niet alleen voor dat in de stad gedrukte boeken makkelijk konden worden geëxporteerd, maar ook dat uit het buitenland afkomstig drukwerk makkelijk in de stad raakte.

De rederijkerskamers – genootschappen van dichtende en toneel spelende lieden – droegen eveneens bij tot het veranderende culturele klimaat in Antwerpen. Van bij het begin sneden ze in hun repertoire morele en religieuze thema's aan en op die manier raakten ze onvermijdelijk betrokken bij de religieuze veranderingsprocessen die de 16de eeuw beroerden. Op de in Gent in 1539 georganiseerde 'Spelen van

Zinne' dienden de deelnemende kamers een antwoord te formuleren op de vraag wat de stervende mens het meest tot troost was. De Antwerpse kamer 'De Violieren' formuleerde daarbij een aantal reformatorische opvattingen die duidelijk afweken van de officiële rooms-katholieke stellingen. Toen de centrale overheid de rederijkersactiviteiten daarop strenger controleerde, ventileerden de rederijkers hun religieus-kritische ideeën vooral in de meer kleinschalige refreinfesten. Uit de bewaard gebleven refreinen blijkt duidelijk hoe Erasmiaanse en reformatorische opvattingen werden gedeclameerd, zoals het benadrukken van het belang van de Heilige Schrift en de goddelijke genade, en het verwerpen of minimaliseren van goede werken en de bemiddelende rol van heiligen. De katholieke clerici die in het laatmiddeleeuwse heilssysteem een belangrijke bemiddelende rol speelden, moesten het in de refreinen uit de jaren vijftig en zestig van de 16de eeuw vaak ontgelden.

Katholieke kerk onder druk en groeiende protestantse invloeden

Dat het religieuze klimaat in Antwerpen in de loop van de 16de eeuw grondig veranderde, staat buiten kijf. Toch doet zich in dat opzicht een paradox voor. Wie de stad bij het begin en op het einde van de eeuw bezocht, werd ongetwijfeld geconfronteerd met een levenskrachtige rooms-katholieke kerk en met een kerkinstituut dat via de talrijke kerken en kloosters prominent aanwezig was in de publieke ruimte. Maar vanaf de jaren twintig van de 16de eeuw kwamen er in dat beeld ernstige barsten. En dat had alles te maken met de net beschreven ontwikkelingen: het ontstaan van een open, kosmopolitische metropool die met gemak nieuwe invloeden absorbeerde, en de ontwikkeling van een cultureel klimaat waarin leken zich konden emanciperen, ook van de dominante katholieke kerk.

Dat de zich verspreidende ideeën van Maarten Luther al gauw een impact hadden op de situatie van het katholieke kerkinstituut bleek uit een aantekening van de kerkmeesters van de Sint-Jacobskerk. In 1523 noteerden zij

misnoegd in hun rekeningen dat de giften van de gelovigen in hun parochie sterk waren gedaald "sedert dat het rumoer en de opinie van Lutherus [hier] heeft geheerst." Het beeld van de dalende inkomsten zien we ook bevestigd in de rekeningen van de kerkfabriek van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. De inkomsten uit allerlei devotiegiften bereikten daar op het einde van de 15de en het begin van de 16de eeuw een hoog niveau, maar vanaf 1522 zette zich een geleidelijke maar duidelijke daling door. Het wijst erop dat een toenemend aantal gelovigen afstand nam van het laatmiddeleeuwse heils-systeem waarin allerlei door kerk en clerus gepatroneerde bemiddelingskanalen een centrale plaats innamen. De vraag hoe het eeuwige zielenheil te verwerven, bleef voor 16de-eeuwers van groot belang, maar een groeiend aantal sloeg nieuwe wegen in bij de zoektocht naar het antwoord. Daarbij speelde niet alleen de invloed van reformatoren als Maarten Luther, maar ook die van humanisten als Erasmus, die streefden naar een innerlijke en op de Heilige Schrift gebaseerde vroomheid. Erasmus bleef trouw aan de oude katholieke kerk, maar zijn kritiek op bijvoorbeeld de aflatenhandel en nutteloze vormen van heiligenverering bereikte via volkstalige edities van zijn werk ook bredere kringen.

Dat de ideeën van Maarten Luther al vlug Antwerpen bereikten, was niet alleen te danken aan de aanwezigheid van Duitse kooplieden, maar ook – en wellicht nog meer – aan de invloed die uitging van het recent opgerichte augustijnerklooster in de stad, dat tot dezelfde tak behoorde als het klooster van Maarten Luther in Wittenberg. Een aantal Antwerpse augustijnen had bij Luther in Wittenberg gestudeerd en was duidelijk beïnvloed door zijn theologische opvattingen. Dat gold voor de twee elkaar opvolgende priors van het Antwerpse klooster, Johannes Proost en Hendrik van Zutphen. Zij begonnen vanop de kansel opvattingen van Maarten Luther te verkondigen. Op aansturen van de landvoogdes, Margareta van Oostenrijk, werden ze gearresteerd, maar ze wisten allebei te ontsnappen. Zo werd van Zutphen in 1522 door een groep ontevreden Antwerpenaren,

Hendrik Vos en Jan van Esschen, afgebeeld als protestantse martelaren op de titelpagina van *Dre historien so zwen Augustiner Ordens gemartert seyn*, 1523. (Bron: Universiteitsbibliotheek Gent).

onder wie driehonderd vrouwen ("quade wijffs"), met geweld bevrijd. Hierop liet de landvoogdes de nog aanwezige monniken arresteren en het klooster sluiten. Drie van deze monniken weigerden hun dwalingen te herroepen en Hendrik Vos en Jan van Esschen bestegen op 1 juli 1523 te Brussel als eerste martelaren van de protestantse Reformatie de brandstapel.

De geschiedenis van de prille lutherse beweging in Antwerpen maakt veel duidelijk over het gevoerde vervolgingsbeleid. Het waren de centrale regeringskringen, met name Karel V, de landvoogdes en de keizerlijke inquisiteur die de motor achter de repressie vormden.

Het Antwerpse stadsbestuur nam eerder een afwachtende houding aan. De stadsbestuurders hielden rekening met de economische belangen van hun stad en wilden vooral vermijden dat een al te strikt vervolgingsbeleid vreemde kooplieden zou afschrikken. Na de ontmanteling van het augustijnerklooster verloor het lutheranisme in Antwerpen zijn belangrijkste steunpunt. Er bleven nog wel lutheranen in Antwerpen, maar zij beleefden, conform de richtlijnen van Maarten Luther, hun geloof in alle stilte. Toch zou het lutheranisme in de Nederlanden tot 1585 vooral een Antwerpse aangelegenheid blijven. Tijdens de gewijzigde politieke context van het Wonderjaar (1566-1567) en in de periode van de Calvinistische Republiek (1577-1585) zouden ze

met toestemming van de stedelijke overheid overgaan tot de vorming van een goed georganiseerde kerk.

Met de opkomst van het lutheranisme werd de stedelijke Antwerpse samenleving voor het eerst geconfronteerd met een nieuwe speler in het religieuze landschap. Dat religieuze landschap werd de volgende decennia alleen maar veelkleuriger. Naast de lutheranen die hun geloof in stilte beleden, vormden zich kleine informele groepjes van gelovigen die samenkwamen om de Bijbel te lezen en te bespreken. Zij ondergingen invloeden van hervormers uit verschillende plaatsen, zoals Wittenberg, Zürich, Bazel en Straatsburg. Men spreekt daarom van een veelzijdige, eclectische reformatiebeweging. Tot de vorming van echte georganiseerde ondergrondse kerken gingen deze groepjes niet over. Daarnaast waren er ook heel wat lieden die, geconfronteerd met de verschillende religieuze richtingen die zich aandienen, geen keuze wensten te maken voor het katholieke of het protestantse geloof. Onder deze zogenaamde 'kerkelijke middengroepen' bevonden zich 'protestantizerende' katholieken – mensen die wel kritiek hadden op stellingen of praktijken van de oude katholieke kerk en sympathie hadden voor de opvattingen van één of meerdere protestantse kerkhervormers, maar die het toch nog niet tot een volledige breuk met de rooms-katholieke kerk lieten komen. Zij stonden als het ware met één been in de oude en met het andere in de nieuwe kerk. Onder druk van de zich wijzigende politieke omstandigheden konden deze kerkelijke middengroepen wel in beweging komen en een keuze maken. Dat gaf aan het religieuze landschap in het 16de-eeuwse Antwerpen een beweeglijk karakter.

Met de beweging van de anabaptisten of wederdopers deed vanaf de jaren dertig een bijzondere groepering haar intrede. De anabaptisten verwierpen de kinderdoop en kozen voor een doop op volwassen leeftijd na een periode van intensieve voorbereiding. Voor zowel katholieken

als mainstream protestanten was dat een onaanvaardbare ketterij. De beweging had bovendien in het begin ook iets sociaal-revolutionairs. De eerste leiders wilden het Koninkrijk Gods gewapenderhand vestigen en namen daartoe in 1534 de Westfaalse stad Münster in, een onderneming die na een jaar bloedig werd onderdrukt. Het anabaptisme kreeg daardoor niet alleen de reputatie van een verderfelijke ketterij, maar ook van een sociaal subversieve beweging. De Antwerpse stadsbestuurders aarzelden dan ook niet om ze van in het begin krachtig te vervolgen. In 1535 was er al een eerste golf met acht terechtstellingen, van onder meer vier vrouwen. Vanaf de jaren veertig werd de beweging van de anabaptisten door Menno Simons op een nadrukkelijk pacifistisch spoor getrokken. Deze doopsgezinden, ook wel mennonieten genoemd, vormden in Antwerpen goed georganiseerde ondergrondse kernen. Ondanks hun vreedzame karakter behielden ze hun kwalijke reputatie en bleef hun vervolging onverminderd doorgaan. Wat daarbij ongetwijfeld meespeelde, was dat de doopsgezinden over het algemeen eenvoudige, bezitloze lieden waren. De Antwerpse stadsbestuurders konden hen ter dood veroordelen zonder het sociaal-economische weefsel van de stad in gevaar te brengen.

Een nieuwe speler: het militante calvinisme

In het midden van de 16de eeuw deed zich met de komst van het calvinisme een nieuwe ontwikkeling voor. Historisch gezien is het correcter om over 'gereformeerd protestantisme' te spreken, omdat er niet alleen invloed uitging van de Geneefse kerkhervormer Johannes Calvijn; maar om pragmatische redenen gebruiken we toch maar de term calvinisme. De eerste georganiseerde calvinistische gemeenten of kerken in de Nederlanden kwamen uitgerekend in Antwerpen tot stand: in 1554 en 1555 kwamen respectievelijk een Franstalige en een Nederlandstalige kerk tot stand. Het ging om kleine gemeenten van maximaal enkele honderden leden die werden geleid door een predikant, ouderlingen en diakens. Er waren nauwe

contacten met geloofsgenoten die in vluchtelingenkerken in Engeland en het Duitse Rijk verbleven, zoals Londen, het Oost-Friese Emden, Wezel en Frankfurt. Die gemeenschappen konden in geval van nood als toevluchtsoord fungeren en voor financiële steun zorgen. Dankzij de commerciële kanalen waarover een handelsmetropool als Antwerpen beschikte, ging de calvinistische kerk van Antwerpen al vlug als een bruggenhoofd fungeren van waaruit andere kerken in Vlaanderen en Brabant werden opgericht of ondersteund. De calvinistische kerk van Antwerpen rekruteerde haar leden in meer gegoede kringen en op dat vlak verschilde zij dus duidelijk van de doopsgezinde beweging. Het zorgde er tegelijkertijd voor dat de Antwerpse stadsbestuurders voorzichtiger waren in hun vervolgingsbeleid.

Organisatorisch waren de calvinisten in vergelijking met de lutheranen enorm in het voordeel. Daar waar de laatsten zich in alle stilte ophielden in hun woonhuizen, schrokken de calvinisten er niet voor terug om een echte tegenkerk uit te bouwen. Bovendien had de calvinistische beweging een militant karakter. Indien nodig schrokken zij er niet voor terug om de wapens op te nemen tegen een hen vijandig gezinde overheid. Filips II bleef vanuit Madrid een harde repressie van de ketterij bepleiten, maar in de Nederlanden waren er meer en meer lieden, onder wie ook gematigde katholieken, die de strenge aanpak veroordeelden. Zij vonden het overdreven dat mensen op de brandstapel belandden omdat ze in geloofszaken hun geweten volgden. Terloops moet hier nog eens worden benadrukt dat de Antwerpse stadsbestuurders in de mate van het mogelijke probeerden om de krijtlijnen van het vervolgingsbeleid zelf te bepalen. Om die reden hadden ze zich ook verzet tegen het cumulatieve ketterijplakkaat – beter bekend als het ‘bloedplakkaat’ – dat Karel V in april 1550 uitvaardigde. Vooral de bepalingen dat plaatselijke overheden geloofsinqvisiteurs moesten toelaten en dat elke immigrant een bewijs van rechtgelovigheid moest voorleggen, stonden haaks op het open handelsbeleid dat de stad wou voeren. Na een periode van intens lobbywerk in Brussel slaagden de

Antwerpse stadsbestuurders erin om een meer gematigde versie van het plakkaat af te kondigen. In het begin van de jaren zestig verzetten dezelfde stadsbestuurders zich met succes tegen de installatie van een bisschop in Antwerpen. Ze vreesden immers dat die bisschop hun jurisdictie zou aantasten en de inquisitie zou introduceren. Het succesvolle verzet maakte nogmaals de macht van de Antwerpse metropool duidelijk. Het imposante nieuwe stadhuis dat in dezelfde periode op de Grote Markt verrees, maakte die politieke en economische macht op tastbare wijze duidelijk aan de buitenwereld.

Ondertussen bleven de politieke en religieuze spanningen toenemen en tijdens het zogenaamde ‘Wonderjaar’, dat liep van april 1566 tot april 1567, kwamen die tot ontlading. Nadat landvoogdes Margareta van Parma na de aanbieding van het Smeekschrift der Edelen een matiging van de ketterijplakkaten in het vooruitzicht had gesteld, organiseerden de calvinisten op verschillende plaatsen hagenpreken. In Antwerpen brachten die duizenden toehoorders op de been. Maar de calvinistische kerkleiders die blaakten van zelfvertrouwen wilden meer. De Beeldenstorm die op 20 augustus 1566 in Antwerpen losbarstte, paste niet alleen in de calvinistische strijd tegen de beeldenverering, maar was ook een bewuste acte de présence om hun aanspraken op een werkterrein binnen de stadsmuren kracht bij te zetten. En dat laatste lukte. Willem van Oranje, die als hoog edelman door de landvoogdes naar Antwerpen was gestuurd om daar orde op zaken te stellen, kondigde op 2 september 1566 een akkoord af dat aan calvinisten en lutheranen plaatsen binnen de stadsmuren toekende om hun religie te beoefenen. Terwijl de katholieke gemeenschap in de dagen en weken die volgden op de Beeldenstorm haast verlamd leek, kenden calvinisten en lutheranen een snelle expansie. De calvinistische kerk van Antwerpen vervulde bovendien een centrale rol in de organisatie en de financiering van het gewapend verzet. In het voorjaar van 1567 had de landvoogdes met haar koninklijke troepen de toestand echter onder controle. De pijnlijke nederlaag van een

geuzenleger bij Oosterweel en een mislukte calvinistische machtsgreep in de stad (13-14 maart 1567) luidde voor de protestanten in Antwerpen andere tijden in. De vrijheid van het Wonderjaar bleek van korte duur.

Politieke en religieuze omwentelingen: van controle onder Alva naar een Calvinistische Republiek

Toen in augustus 1567 de hertog van Alva arriveerde in de Nederlanden, begon er in meerdere opzichten een nieuw tijdperk voor Antwerpen. De schuldigen die verantwoordelijk waren voor de politieke en religieuze oproer van het Wonderjaar moesten streng worden gestraft. Bovendien plaatste de ijzeren hertog de stad onder politieke curatele. Dat gebeurde bijna letterlijk, want met de bouw van een gigantische citadel, betaald door de stedelijke burgerij en voorzien van een Spaans garnizoen, kreeg de stad een permanente waakhond. Bovendien was het gedaan met de politieke manoeuvreerruimte waarover het stadsbestuur tot het Wonderjaar beschikte. Calvinisten, doopsgezinden en lutheranen werden krachtdadig vervolgd en ondergronds gedreven. Verder kon Alva in 1570 de installatie van een bisschop doordrukken. Nog hetzelfde jaar kondigde hij een amnestie af voor diegenen die zich met paus en koning wensten te verzoenen. 14.128 personen – een aanzienlijk deel van de volwassen bevolking – gingen in Antwerpen in op dat aanbod. Het onderstreept nogmaals de beweeglijkheid van het religieuze landschap. Onder druk van de gewijzigde politiek-militaire situatie keerden velen die tijdens het Wonderjaar hun belangstelling hadden getoond voor het protestantisme nu terug tot de rooms-katholieke kerk. De krachtige repressiepolitiek en de introductie van een nieuw belastingstelsel zorgden echter voor een groeiend ongenoegen, ook onder katholieken. Alva's opvolger Luis de Requesens (1573-1576) was gematigder in politiek opzicht, maar ook hij was een overtuigd verdediger van het katholieke geloof. Toen in de zomer van 1576 de onderbetaalde soldaten in Spaanse dienst aan het muiten sloegen, groeiden de anti-Spaanse sentimenten. De ontwikkelingen culmineerden in Antwerpen begin november in

de Spaanse furie, waarbij Spaanse soldaten de stad plunderden en brand-schatten gedurende vier dagen. Er vielen bovendien minstens 2.500 doden onder de burgerbevolking en een deel van het rijke stadscentrum werd in brand gestoken, het stadhuis inbegrepen.

Nadat het Spaans garnizoen in augustus 1577 uit de citadel was verdreven, kozen de Antwerpse stadsbestuurders partij voor Willem van Oranje en de Opstand. Het werd het begin van de zogenaamde Calvinistische Republiek (1577-1585) waarbij de calvinisten geleidelijk de macht overnamen en de stad uitgroeide tot de virtuele hoofdstad van de opstand tegen het beleid van Filips II in de Nederlanden. Twee religievredes, met de steun van Willem van Oranje afgekondigd in 1578 en 1579, gaven aan katholieken, calvinisten en lutheranen het recht om zich officieel te organiseren in de

Intocht van Willem van Oranje te Antwerpen, 18 september 1577. Deze gebeurtenis markeert het begin van de zogenaamde Calvinistische Republiek te Antwerpen. (Gravure Frans Hogenberg, Rijksmuseum Amsterdam)

stad. De polarisatie ten gevolge van de politiek-militaire strijd zorgde er echter voor dat die religievredes een kort leven was beschoren. In 1581 al werd de publieke uitoefening van de katholieke religie door het calvinistische stadsbestuur verboden. Vele katholieken vluchtten naar veiligere oorden zoals Keulen, waar ze in contact kwamen met een militant, contrareformatorisch katholicisme. De calvinistische en lutherse kerk konden ondertussen verder groeien. Naast een Nederlandstalige was er in Antwerpen ook een Franstalige, Engelse en Italiaanse calvinistische kerk, terwijl de lutheranen over een Nederlandstalige, Franstalige en Duitse kerk beschikten. Die situatie was op dat moment uniek in Europa: nergens was er een stad met zowel een sterk internationaal georiënteerde calvinistische als lutherse kerk. De politiek-militaire strijd maakte echter ook aan de glorie dagen van de Antwerpse protestanten een einde. Na een beleg van een jaar gaf het opstandige Antwerpen zich op 17 augustus 1585 over aan Alexander Farnese. Het capitulatieverdrag gaf in de stad aanwezige protestanten vier jaar de tijd om zich te bekeren tot de katholieke kerk of uit te wijken. Velen kozen voor de laatste optie. In vier jaar tijd werd de stedelijke bevolking bijna gehalveerd, van een 82.000 in 1585 naar ongeveer 42.000 in 1589. Onder de emigranten waren er echter ook katholieken die om economische redenen de stad verlieten.

Epiloog

Na de val – of vanuit katholiek perspectief de bevrijding – van Antwerpen begon de snelle en krachtige uitbouw van een katholieke, contrareformatorische kerk. Kerkelijke en wereldlijke overheden sloegen daarbij de handen in elkaar. Nieuwe kerken en kloosters werden opgetrokken, weldra in een triomfantelijke barokstijl. Mariabeelden verschenen her en der in de publieke ruimte, zelfs in de centrale gevel van het stadhuis, het centrum van de politieke macht bij uitstek. Kunst en cultuur werden ten dienste gesteld van een zelfzekere contrareformatorische kerk. Toen in 1609 een bestand werd afgekondigd tussen de strijdende

partijen in Noord en Zuid, en vrij reizen in de Lage Landen opnieuw mogelijk werd, trokken vele gevluchte Antwerpse protestanten zuidwaarts voor een bezoek aan hun vaderstad aan Schelde. Ze hadden de indruk dat ze in een andere wereld terechtkwamen. Bijna 25 jaar van intensieve contrareformatorische arbeid had zijn werk gedaan. Niet alleen het stadsbeeld, maar ook de mentaliteit van de Antwerpenaren was grondig veranderd. Wanneer we nu door de straten van Antwerpen wandelen, zijn vele sporen van die contrareformatorische barokcultuur nog zichtbaar. De Sint-Carolus Borromeuskerk aan het Hendrik Conscienceplein en het klooster en de kerk van de paters augustijnen in de Kammenstraat – het huidige AMUZ – zijn daar markante voorbeelden van.

Het klooster en de kerk van de Antwerpse augustijnen, gebouwd in vroege barokstijl in 1615-1618. De bouw van deze kerk past in de uitbouw van het contrareformatorische Antwerpen in de vroege 17de eeuw. (Gravure: Antonius Sanderus)

De sporen van de protestantse stromingen die in de loop van de 16de eeuw in Antwerpen sterk tot ontwikkeling kwamen, zijn daarentegen zo goed als helemaal uitgewist. Ook dat heeft veel te maken met de net vermelde contrareformatorische kerk- en cultuurpolitiek. De uitkomst van de politiek-militaire en religieuze strijd die de Nederlanden in de 16de eeuw verdeelde, heeft ook onze kijk op het verleden beïnvloed. Al in de 17de eeuw hadden vele Antwerpenaren het gevoel dat hun stad altijd katholiek was geweest, en die visie is heel lang overeind gebleven. Maar dat is een typisch voorbeeld van ahistorisch 'postfactum denken'. We mogen niet vergeten dat het lutheranisme en het calvinisme aanvankelijk veel sterker stonden in de Zuidelijke Nederlanden en dat Antwerpen zich voor beide stromingen ontwikkelde tot het centrum bij uitstek. Bovendien manifesteerde Antwerpen zich als een belangrijke steunpilaar van de Nederlandse Opstand. Dat de door protestanten gedomineerde opstandige stad in 1585 zou capituleren voor de bevelhebber van de Spaanse koning, was aanvankelijk niet te voorspellen. Het zou een interessante oefening zijn om ons af te vragen hoe stadsbeeld en cultuur er zouden hebben uitgezien wanneer de stad in protestantse handen was gebleven.

Voor wie meer wil weten:

Blondé, Bruno en Puttevils, Jeroen (red.), *Antwerp in the Renaissance*, Turnhout: Brepols, 2020.

Marnef, Guido, *Antwerpen in de tijd van de Reformatie. Ondergronds protestantisme in een handelsmetropool 1550-1577*, Amsterdam en Antwerpen: Meulenhoff-Kritak, 1996.

Marnef, Guido, 'Het uitgevaagde protestantse verleden van Antwerpen', in: De Lage Landen, 66 (2023), p. 78-85.

Pye, Michael, *Antwerpen. De gloriejaren*, Amsterdam: De Bezige Bij, 2021.

The Long, Turbulent 16th Century in Antwerp

by Guido Marnef (University of Antwerp – Centre for Urban History)

In late 1585, the German traveller Samuel Kiechel visited Antwerp. In his account of the trip, he described the city as a flourishing commercial metropolis. Before the war with Spain broke out, he claimed there was no other city in Europe where so much commercial activity could be found. English, Scottish, Spanish, Portuguese, French, Italian and German people all flowed into the city on the Scheldt. It struck him that boys and girls often spoke two, three or even four languages. Furthermore, the city had a lively music and entertainment culture. There were parties, dance schools and all kinds of musical performances to attend. But Antwerp's glory days had ended when the city surrendered to the Spanish army general Alexander Farnese on 17 August 1585.

Antwerp, a Dominant Commercial Metropolis

The story of Antwerp's dramatic rise to economic power began at the turn of the 15th and 16th centuries. Its success story was mainly driven by external factors. The importation of Portuguese spices, South German precious metals and English wool made Antwerp the central transit market in Europe and the focal point of the global capitalist economy. Moreover, this intense commercial activity was a great stimulus for the industrial fabric of the city. Existing branches of industry flourished, and relatively new branches such as book printing, diamond working, silk weaving and sugar refining were established in Antwerp or developed fully during this period. Antwerp's commercial dominance was also reflected in specific figures. When a one-percent tax was imposed in the Netherlands on export by land and sea in 1543-1545, a total of 199,000 guilders was collected. Antwerp accounted for no fewer than 151,000 guilders, or 76 percent of the total tax income. To put this into perspective, Amsterdam followed in a distant second place, with 9,900 guilders or just five percent!

Antwerp's strong economic expansion was accompanied by a similarly remarkable demographic growth. The city grew from approximately 40,000 inhabitants at the beginning of the century to 100,000 inhabitants in 1566. This population explosion was not due to natural growth, but to constant immigration. The metropolis of Antwerp exercised a magnetic effect, temporarily or permanently drawing in many migrant workers in search of a better existence. Until 1584, an average of around three hundred new 'poorters' (citizens with special rights) were registered every year. Many of them came from the wider region around Antwerp – always with a substantial contingent from the Kempen region – but, typically, the city also recruited from increasingly far away as it grew. Its power of attraction also led to increasing cultural diversity. Of the 1217 citizens who registered as 'poorters' in 1554-1558, more than a quarter

spoke a language other than Dutch. Furthermore, they came from eight different linguistic regions. Thus the composition of Antwerp's population changed radically over the course of the 16th century. In the final quarter of the century, there were many Antwerp residents whose ancestors came from far away from the city. The group of foreign merchants obviously contributed greatly to the city's cosmopolitan character. Many of them were united in institutions known as 'koopliedenaties', the equivalent of the English 'merchant adventurers'. The 'koopliedenaties' were separate entities with their own privileges and jurisdiction, and yet these associations did not constitute isolated islands within the urban community. They created professional networks with the citizens of Antwerp and also introduced ideas and customs from their countries of origin.

The spectacular commercial and industrial expansion that Antwerp experienced until at least the second third of the 16th century is often described as a golden age. However, one might ask to what extent ordinary people in Antwerp experienced the period in question as a golden age. The 16th century was certainly a period of great social contrasts. A limited elite of merchants, financiers and entrepreneurs reaped the full fruits of the city's growth, but things were different for the great mass of workers. Although their wages rose, they did not keep pace with grain prices, which were rising even faster, and the same was true in most years of changes in rent prices. Several important merchants and bankers were able to amass great fortunes, with the behaviour of ruthless capitalists. A good example is the Antwerp merchant Pauwel van Dale, who created huge stockpiles of corn in his city palace on Sint-Jacobsmarkt in a period of severe grain shortages in 1565, purely as speculation. His stockpiles were so huge that the large attic he used for storage collapsed under the enormous weight. To the fury of many Antwerp residents, including a notable number of women, large quantities of corn ended up spilled on the street.

City map of Antwerp in 1568 by Pauwels van Overbeke. This map, with at the left the citadel built by Alva, presents an accurate view of Antwerp in the second half of the 16th century. (Source: Felixarchief Antwerpen)

Nevertheless, it would be wrong to assume that life in 16th century Antwerp was all gloom and doom. In terms of wealth and property, there were certainly immense differences between rich and poor people in Antwerp, but there was still space for prosperous urban middle classes. These included master craftspeople, merchants who focused on the local market, schoolteachers and artists of every kind. Research in recent years has revealed that these middle-class groups also played an important and creative role in the development of cultural life in Antwerp. They were wealthy enough to gain access to the great cultural levers, such as education and printed books. Moreover, schoolteachers, book printers and artists helped to shape the cultural landscape. The same applied to the 'rederijkerskamers' (companies of poets and actors), which mainly recruited their members from the urban middle classes.

A Flourishing Cultural Climate

Their participation in the richly varied cultural scene enabled many Antwerp residents to achieve a process of inner emancipation that gave them a more critical and independent perspective on religion, including the dominant Roman Catholic church. The evolution of the education available provides a good example. The thriving economy and trade created a demand for

decent, widely available schooling. In an international metropolis, running a merchant business or craft workshop required knowledge of various skills such as reading and writing, arithmetic and book-keeping, as well as the ability to speak one or more foreign languages. A growing cohort of schoolteachers, both male and female, attempted to fulfil that need. From 1530 onwards, they were obliged to be members of the schoolteachers' guild founded that year and to ask permission from the governors of the guild for the skills they intended to teach. On paper, advanced Latin education was the privilege of the five parish or papal schools, but in practice there were also private teachers who taught Latin and sometimes even Greek. Something very remarkable, also in the eyes of foreign travellers visiting Antwerp, was the well-developed education for girls. There were at least 88 male and 70 female schoolteachers working in Antwerp in 1576. The latter figure stands in stark contrast to the situation in large cities outside the Netherlands, such as Lyon and Venice, where officially registered female teachers were a rarity.

A good schooling and literacy meant that the products of the printing press were within reach of a fair number of people in Antwerp. Book printers were fully aware that they would find a particularly stimulating climate in Antwerp and set up businesses in the city with high expectations. The most famous among them was the Frenchman Christoffel Plantijn. In one of his letters, he mentioned the commercial channels, the abundance of material and the well-educated workforce as important benefits of his transfer to Antwerp. In the second half of the 16th century, Plantijn would develop his business into the biggest printing and publishing house in the city, emphatically targeting an international market. But many other printers worked there besides Plantijn. Some of them were relatively large players, but others ran small businesses with a single printing press and mainly printed for the local, vernacular market. The status of Antwerp as a cosmopolitan, commercial metropolis ensured not

Pierre de Moucheron with his wife and children in 1563. De Moucheron, who came from Middelburg, manifested himself in Antwerp as a prosperous merchant. (Source: Rijksmuseum Amsterdam)

only that books printed in the city could be easily exported, but also that printed matter from abroad could easily enter the city.

The 'rederijkerskamers' also contributed to the changing cultural climate in Antwerp. From the outset, their repertoire addressed moral and religious themes, which inevitably involved them in the processes of religious change that rocked the 16th century. At the 'Spelen van Zinne' festival, organised in Ghent in 1539, the participating companies were expected to formulate a response to the question of what was of greatest comfort to the dying. The Antwerp company 'De Violieren' expressed several Reformist views that clearly diverged from the official, Roman Catholic standpoints. When the central government subsequently began monitoring the activities of the 'rederijkerskamers' more strictly, the 'rederijkers' mainly aired their critical religious ideas at the smaller scale 'refreinfeesten', or 'chorus celebrations'. Surviving 'refreinen' clearly show how Erasmian and Reformist ideas were declaimed, such as the emphasis on the importance of Holy Scripture and divine mercy, and the rejection or minimisation of good deeds and the intermediary role of saints. The Catholic clerics, who played an important intermediary role in the Late Mediaeval system of salvation, were often given short shrift in the choruses of the 1550s and 60s.

Catholic Church under Pressure and Growing Protestant Influences

It is beyond dispute that the religious climate in Antwerp changed radically in the course of the 16th century. However, there is a paradoxical element to this. Visitors to the city at the beginning and end of the century were doubtless confronted with a strong, vital Roman Catholic church and a religious institution with a prominent presence in the public arena, with its many churches and monasteries. But from the 1520s onwards, severe cracks began to appear in that image. That had everything to do with the developments just described: the emergence of an open, cosmopolitan metropolis that easily absorbed new influences, and the development of

a cultural climate in which lay people could emancipate themselves, even from the dominant Catholic church.

A note from the church wardens of St James' Church makes it clear that the spread of Martin Luther's ideas soon had an impact on the situation of the Catholic church as an institution. In 1523, the wardens noted with displeasure in their accounts that donations from the faithful in their parish had declined sharply "since the commotion and opinion of Lutherus took hold [here]." The image of declining income is also confirmed in the accounts of the church council at the Church of Our Lady. Income from all kinds of devotional donations reached a high level there at the end of the 15th and beginning of the 16th century. From 1522, however, there was a gradual but clear decline. This indicates that an increasing number of believers were distancing themselves from the Late Mediaeval salvation system in which many channels of intermediation patronised by the church and clerics occupied a central position. The question of how to gain eternal salvation for the soul was still very important to people in the 16th century, but growing numbers of them were treading new paths in their search for the answer. The influence of Reformists like Martin Luther was not the only factor in this: so was that of humanists such as Erasmus, who aimed for an inner piety based on Holy Scripture. Erasmus remained faithful to the old Catholic church, but his criticism of practices such as the trade in indulgences and pointless forms of veneration of the saints also reached wider audiences in vernacular editions of his work.

The fact that Martin Luther's ideas had reached Antwerp so quickly was not only due to the presence of German merchants, but also – and probably even more – because of the influence of the recently founded Augustine monastery in the city, which belonged to the same branch as Martin Luther's own monastery in Wittenberg. Several of the Augustinians in Antwerp had studied under Luther in Wittenberg and were clearly influenced by his

theological views. That applied to the two successive priors of the Antwerp monastery, Johannes Proost and Hendrik van Zutphen. They began proclaiming Martin Luther's views from the pulpit. They were arrested on the orders of the governor, Margaret of Austria, but both were able to escape. For example, van Zutphen was liberated with the use of violence in 1522 by a group of dissatisfied Antwerp residents, including three hundred angry women ("quade wijfs"). In response, the governor had the remaining monks arrested and the monastery closed down. Three of these monks refused to repent, and Hendrik Vos and Jan van Esschen were burned at the stake in Brussels on 1 July 1523, as the first martyrs of the Protestant Reformation.

Hendrik Vos and Jan van Esschen, depicted as Protestant martyrs on the title page of *Dye histori so zwen Augustiner Ordens gemartert seyn*, 1523. (Source: University library Ghent).

The history of the early Lutheran movement in Antwerp clarifies many things about the persecution policy in force. The drivers behind the repression were the central circles of government, specifically Charles V, the governor and the imperial inquisitor. The city authorities in Antwerp took a more cautious approach. They considered the economic interests of their city and, above all, wanted to avoid scaring off foreign merchants with an overly strict persecution policy. After the disbanding of the Augustine monastery, Lutheranism in Antwerp lost its most important foothold. There were still Lutherans in the city, but they practised their belief as Martin Luther advised, with great discre-

tion. Nevertheless, Lutheranism in the Netherlands would remain mainly in Antwerp until 1585. In the changed political context of the 'Wonder Year' (1566-1567) and the period of the Calvinist Republic (1577-1585), the Lutherans intended to establish a well-organised church, with the permission of the city government.

The emergence of Lutheranism confronted Antwerp society for the first time with a new player in the religious landscape, a landscape that would become increasingly colourful in the decades that followed. Besides the discreet community of Lutherans, small, informal groups of believers sprang up who came together to read and discuss the Bible. They were influenced by reformers from various places, such as Wittenberg, Zürich, Basle and Strasbourg. For this reason, this Reformist movement is considered to be multifaceted and eclectic. These groups never went on to found real, organised underground churches. In addition, there were also many people who, confronted with the various religious orientations available, did not want to choose between the Catholic and Protestant faiths. These people, known as the 'religious middle groups', included 'Protestantising' Catholics – people who had criticisms of old Catholic attitudes or practices and sympathies with the ideas of one or more Protestant religious reformers, but who did not go as far as breaking completely with the Roman Catholic church. They had one foot in the old church and one in the new, as it were. Under pressure from the changing political circumstances, these religious middle groups did sometimes mobilise and make a choice. That gave the religious landscape in 16th century Antwerp a dynamic character.

The Anabaptist movement was an unusual group that emerged from the 1530s onwards. The Anabaptists were opposed to the baptism of children, opting to baptise adults after a period of intense preparation. That was unacceptable heresy for both Catholics and mainstream Protestants.

Moreover, the movement initially had a social revolutionary aspect. The first leaders wanted to establish the Kingdom of God by means of force and captured the Westphalian city of Münster in 1534 with this aim in mind, a venture that was violently repressed a year later. This gave Anabaptism a reputation for both pernicious heresy and social subversion. Hence the authorities in Antwerp did not hesitate to persecute its members harshly from the outset. There was a first wave of eight executions in 1535, including four women. From the 1540s onwards, the Anabaptist movement was shifted to an emphatically pacifist track by Menno Simons. His Baptist followers, also called Mennonites, founded well-organised underground cells in Antwerp. Despite their peaceful nature, they kept their bad reputation and the repression continued undiminished. A contributing factor was doubtless that Baptists were generally ordinary people with few possessions. The authorities in Antwerp could condemn them to death without putting the socio-economic fabric of the city at risk.

A New Player: Militant Calvinism

In the mid-16th century, the emergence of Calvinism brought about a new development. Historically speaking, it is more accurate to speak of 'Reformed Protestantism', because the movement was not only influenced by the Genevan church reformer John Calvin; for practical reasons, however, we will stick to the term Calvinism. The first organised Calvinist communities or churches in the Netherlands were indeed in Antwerp: a French-speaking and a Dutch-speaking church were established in 1554 and 1555 respectively. They were small communities of no more than a few hundred members, led by a preacher, elders and deacons. There were close contacts with fellow believers in refugee churches in England and the German Empire, in places such as London, Emden in East Frisia, Wesel and Frankfurt. In an emergency, these communities could harbour refugees and provide financial support. Thanks to the commercial channels available to a trading metropolis such as Antwerp, the Calvinist church in Antwerp soon

came to act as a bridgehead from which other churches in Flanders and Brabant could be founded or supported. The Calvinist church in Antwerp recruited its members from wealthier circles, and in that respect, it differed clearly from the Baptist movement. This also ensured that the Antwerp city authorities were more cautious in their policy of persecution.

In organisational terms, the Calvinists had a huge advantage over the Lutherans. Whereas the latter kept to the sidelines, worshipping in their homes, the Calvinists did not shrink from building a genuine antichurch. Furthermore, the Calvinist movement had a militant character. If necessary, they were not averse to taking up arms against an inimical government. Philip II continued to advocate hard repression of heresy from Madrid, but more and more people in the Netherlands, including moderate Catholics, condemned this strict approach. They felt that it was excessive for people to be burned at the stake for following their conscience in matters of belief. Incidentally, it should be emphasised once again here that the city authorities in Antwerp attempted to define the persecution policy for themselves as far as possible. That was why they had opposed the cumulative heresy edict – better known as the 'Bloody Placard' – that Charles V had issued in April 1550. In particular, the clauses stating that local authorities were obliged to admit religious inquisitors and that every immigrant had to present proof of orthodoxy were contrary to the open trading policy that the city wished to pursue. After a period of intense lobbying in Brussels, the city authorities in Antwerp succeeded in promulgating a more moderate version of the edict. In the early 1560s, the same city authorities successfully opposed the installation of a bishop in Antwerp. They were afraid that the bishop would impinge on their powers and bring in the inquisition. Their successful resistance once again made the power of the metropolis clear. The imposing new city hall built on the Grote Markt in the same period made that political and economic power tangibly clear to the outside world.

In the meantime, the political and religious tensions continued to increase, reaching a flash point during the 'Wonder Year' that lasted from April 1566 to April 1567. After receiving a petition from the nobility, the governor Margaret of Palma had suggested that a moderation of the placards against heresy would be considered. In response, the Calvinists organised open-air sermons (or 'hedge sermons') at various places. In Antwerp, these attracted thousands of listeners. Bursting with self-confidence, however, the Calvinist church leaders wanted more. The Iconoclasm, which erupted in Antwerp on 20 August 1566, was both part of the Calvinist struggle against the worship of idols and a deliberate assertion of the Calvinists' presence, to lend strength to their demands for a place to do their work within the city walls. And they obtained that place. William of Orange, sent to Antwerp by the governor to restore order, announced an agreement on 2 September 1566 allocating places within the city walls to Calvinists and Lutherans to practise their religion. While the Catholic community seemed almost paralysed in the days and weeks following the Iconoclasm, the Calvinists and Lutherans expanded rapidly. Furthermore, the Calvinist church in Antwerp fulfilled a central role in the organisation and financing of armed resistance. By the spring of 1567, however, the governor and her royalist troops had the situation under control. The painful defeat of a rebel army at Oosterweel and a failed Calvinist coup in the city (13-14 March 1567) ushered in a new age for the Protestants in Antwerp. The freedom of the Wonder Year turned out to be a brief interlude.

Political and Religious Upheaval: from Control under Alba to a Calvinist Republic

When the Grand Duke of Alba arrived in the Netherlands in August 1567, a new age for Antwerp began in several respects. Those responsible for the political and religious unrest of the Wonder Year were to be severely punished. Furthermore, the 'Iron Duke' put the city under political guar-

dianship. That is to be taken almost literally, because the construction of a gigantic citadel, paid for by the city's bourgeoisie and occupied by a Spanish garrison, gave the city a permanent watchdog. Moreover, the duke put an end to the political breathing space enjoyed by the city until the Wonder Year. Calvinists, Baptists and Lutherans were severely persecuted and driven underground. In addition, Alba was able to enforce the installation of a bishop in 1570. In the same year, he announced an amnesty for those who wished to be reconciled with the pope and the king. 14,128 people in Antwerp – a considerable proportion of the adult population – took up the offer. Once again, this emphasises the volatility of the religious landscape. Under pressure from the changed political and military situation, many people who had shown their interest in Protestantism during the Wonder Year now returned to the Roman Catholic church. The fierce policy of repression and the introduction of a new tax system led to growing dissatisfaction, however, even among Catholics. Alba's successor, Luis de Requesens (1573-1576), was politically more moderate, but he was also a fervent defender of the Catholic faith. When the underpaid soldiers in the service of Spain rebelled in the summer of 1576, anti-Spanish sentiments grew. The developments came to a head in the Spanish Fury at the beginning of November in Antwerp, when Spanish soldiers plundered and ransacked the city for four days. Furthermore, at least 2500 civilians were killed, and part of the wealthy city centre was set on fire, including the city hall.

When the Spanish garrison was driven out of the citadel in August 1577, the city authorities took the side of William of Orange and the Rebellion. This marked the beginning of the Calvinist Republic (1577-1585), during which the Calvinists gradually took power, and the city grew to become the virtual capital of the rebellion against the policies of Philip II in the Netherlands. Two declarations of religious peace, issued with William of Orange's support in 1578 and 1579, gave Catholics, Calvinists and

Lutherans the official right to organise their activities in the city. However, the polarisation resulting from the political and military battles meant that the religious peace was short-lived. As early as 1581, practising the Catholic religion in public was prohibited by the Calvinist city authorities. Many Catholics fled to safer havens such as Cologne, where they came into contact with a militant, Counter-Reformationist Catholicism. In the meantime, the Calvinist and Lutheran churches continued to grow. Antwerp had a French-speaking, English-speaking and Italian-speaking Calvinist congregation alongside the Dutch-speaking one, and the Lutherans had a Dutch-speaking, French-speaking and German-speaking congregation. That situation was unique in Europe at the time: nowhere else was there a city with both a Calvinist and Lutheran church that had a strong international focus. However, the political and military battles also

put an end to the glory days of the Antwerp Protestants. After a year-long siege, the Antwerp rebels surrendered to Alexander Farnese on 17 August 1585. The capitulation treaty gave the Protestants in the city four years to convert to Catholicism or leave the city. Many chose the latter option. In just four years, the population of the city was almost halved, from around 82,000 in 1585 to approximately 42,000 in 1589. However, the emigrants also included Catholics leaving the city for economic reasons.

Epilogue

After the Fall of Antwerp – or its liberation, from a Catholic perspective – the rapid and powerful expansion of a Counter-Reformationist Catholic church began. Ecclesiastical and secular authorities joined forces to achieve this. New churches and monasteries were built, before long in a triumphal, baroque style. Statues of the Virgin Mary appeared here and there in public spaces, even on the central façade of the city hall, by definition the seat of political power. Art and culture were put at the service of a self-assured, Counter-Reformationist church. When a truce was signed between the warring parties in the Northern and Southern Netherlands in 1609, and it again became possible to travel freely in the Low Countries, many refugee Antwerp Protestants returned south to visit their home city on the Scheldt. They felt as though they were entering another world. Almost 25 years of intensive Counter-Reformationist efforts had paid off. The appearance of the city had changed beyond recognition, and so had the mentality of the people of Antwerp. If we walk through the streets of Antwerp today, many traces of the Counter-Reformationist baroque culture are still visible. The Church of St. Charles Borromeo on Hendrik Conscienceplein and the Augustinian church in Kammenstraat – now AMUZ – are clear examples.

Conversely, the traces of the Protestant movements that had developed such a strong presence in Antwerp over the course of the 16th century

Entry of William of Orange in Antwerp, September 18, 1577. This event marks the beginning of the so-called Calvinist Republic in Antwerp. (Engraving: Frans Hogenberg, Rijksmuseum Amsterdam)

have been all but erased. This also has much to do with the aforesaid Counter-Reformationist ecclesiastical and cultural policy. The outcome of the political, military and religious war that divided the Netherlands in the 16th century has also influenced our perspective on history. As early as the 17th century, many Antwerp residents believed that their city had always been Catholic, and that vision has remained for a very long time. However, it is a typical example of ahistorical, 'post factum thinking'. We should not forget that Lutheranism and Calvinism were initially far stronger in the Southern Netherlands, and that Antwerp developed into the clear centre of both movements. Furthermore, Antwerp emerged as a significant cornerstone of the Dutch Revolt. The fact that the rebellious, Protestant-dominated city would capitulate to the representative of the Spanish Crown in 1585 could not have been predicted before-

hand. It would be an interesting exercise to ask ourselves what would have happened to the city's appearance and culture if it had remained in Protestant hands.

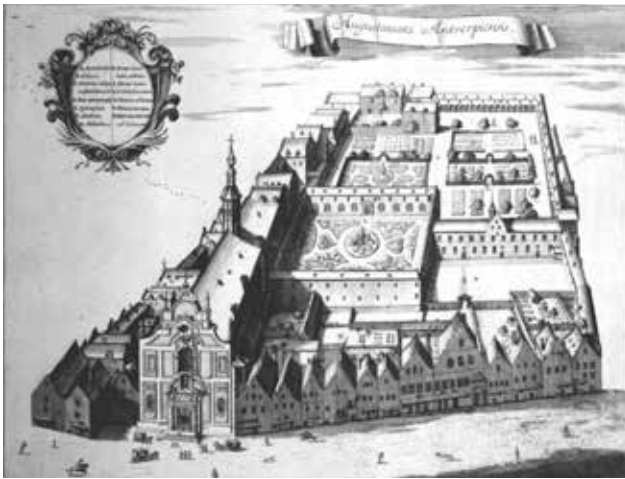
For those who want to know more:

Blondé, Bruno and Puttevils, Jeroen (ed.), *Antwerp in the Renaissance*, Turnhout: Brepols, 2020.

Marnef, Guido, *Antwerpen in de tijd van de Reformatie. Ondergronds protestantisme in een handelsmetropool 1550-1577*, Amsterdam and Antwerp: Meulenhoff-Kritak, 1996.

Marnef, Guido, 'Het uitgevaagde protestantse verleden van Antwerpen', in: De Lage Landen, 66 (2023), p. 78-85.

Pye, Michael, *Antwerp. The Glory Years*, Penguin: Allen Lane, 2021.

The monastery and church of the Antwerp Augustinians, built in early baroque style in 1615-1618. The construction of this church fits in with the development of counter-reformation Antwerp in the early 17th century. (Engraving: Antonius Sanderus)

Huelgas Ensemble

Vr 18.08.2023

Sint-Pauluskerk, 20.00 uur

Een video-inleiding bij dit concert door Paul Van Nevel
vindt u op de desbetreffende concertpagina op amuz.be.

Uitvoerders

Paul Van Nevel	<i>artistieke leiding artistic direction</i>
Maria Valdmaa	<i>cantus</i>
Dorothea Jakob	<i>cantus</i>
Sabine Lutzenberger	<i>cantus</i>
Helen Cassano	<i>cantus</i>
Achim Schulz	<i>tenor</i>
Paul Bentley-Angell	<i>tenor</i>
Loïc Paulin	<i>tenor</i>
Adriaan De Koster	<i>tenor</i>
Tom Phillips	<i>tenor</i>
Sebastiaan Ammerlaan	<i>tenor</i>
Tim Scott Whiteley	<i>bassus</i>
Roland Faust	<i>bassus</i>

Missa Fremuit spiritu Jesu: Kyrie, à 6	<i>George de La Hèle (1547-1586)</i>
En douleur en tristesse, à 5	<i>Noël Bauldeweyn (ca. 1480-na 1513)</i>
Fried gib mir, Herr auf Erden, à 5	<i>Ivo de Vento (ca. 1543-1575)</i>
Missa Fremuit spiritu Jesu: Gloria, à 6	<i>George de La Hèle</i>
La peine dure, à 4	<i>Séverin Cornet (ca. 1520-1582)</i>
Cantantibus organis, à 5	<i>Séverin Cornet</i>
Missa Fremuit spiritu Jesu: Credo, à 6	<i>George de La Hèle</i>
Pleurez muses, à 5	<i>Andreas Pevernage (1542/43-1591)</i>
Sur tous regretz, à 5	<i>Andreas Pevernage</i>
Missa Fremuit spiritu Jesu: Sanctus, à 6	<i>George de La Hèle</i>
Adieu Anvers, à 5	<i>Noë Faignient (fl. ca. 1560-1600)</i>
Missa Fremuit spiritu Jesu: Agnus Dei, à 6 & 8	<i>George de La Hèle</i>

Componisten en zangmeesters aan de Antwerpse kathedraal

De Onze-Lieve-Vrouwekerk (kathedraal vanaf 1559) was eeuwenlang een van de belangrijkste muziekcentra in de Lage Landen. Jonge Antwerpse knapen werden er opgeleid tot bekwame zangers, talent uit andere steden en streken werd aangeworven om het hoge niveau nog te versterken. De Antwerpse ervaring werd ook in het buitenland gewaardeerd. Vele zangers die aan de koraalschool waren opgeleid, maakten carrière in Frankrijk, Spanje, Italië of Duitsland. Zo werd Ivo de Vento na zijn opleiding aan de Antwerpse koraalschool in 1556 door het hof in München aangeworven. Hij was nog maar een tiener en zou er tot aan zijn dood in dienst blijven bij de hertogelijke Wittelsbach-familie. De Vento publiceerde meerdere boeken met Duitse liederen die andere componisten als Hans Leo Hassler (1564-1612) zouden beïnvloeden. Ook George de La Hèle kreeg zijn muziekonderricht aan de Antwerpse koraalschool. Hij trok daarentegen zuidwaarts en zong vanaf 1560 als knaap bij de hofkapel van Filips II. In 1570 keerde hij naar het thuisfront terug en werkte eerst in Mechelen en daarna in Doornik als zangmeester. In 1580 wees Filips II de La Hèle aan als kapelmeester in Madrid. Slechts weinig muziek van hem werd overgeleverd. In 1578 publiceerde Plantijn het koorboek *Octo missae*, een prestigieuze uitgave met acht missen van de La Hèle. Eén daarvan is de zesstemmige *Missa Fremuit spiritu Jesu*, een parodiemiss gebaseerd op een gelijknamig motet van Orlandus Lassus. Séverin Cornet werd in Valenciennes geboren en werkte in zijn jonge jaren in Italië. Omstreeks 1559 vestigde hij zich in Antwerpen en huwde Jeanne Barbe, de dochter van de toenmalige zangmeester van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. In 1572 werd Cornet zelf als zangmeester aan de kathedraal aangesteld, tot de katholieke diensten in 1581 door de calvinisten werden afgeschaft. Toen die weer werden ingevoerd, werd Andreas Pevernage zangmeester aan de kathedraal. Hij was verantwoordelijk voor het uitbouwen van de muziekbibliotheek, nadat die door de calvinistische rebellen was vernietigd.

Composers and Choirmasters at Antwerp Cathedral

The Church of Our Lady, which became Antwerp Cathedral in 1559, was one of the most important centres of music in the Low Countries for centuries. Young boys in Antwerp were trained there to become competent singers, and talented voices from other cities and regions were recruited to raise the high standard even further. Experience in Antwerp was also valued abroad. Many singers trained at the choir school made careers for themselves in France, Spain, Italy or Germany. For example, Ivo de Vento was recruited by the court in Munich in 1556 after training at the choir school in Antwerp. He was still only a teenager, but he would stay in the service of the ducal Wittelsbach family until his death. De Vento published several books of German songs that would influence other composers such as Hans Leo Hassler (1564-1612). George de La Hèle also received his musical training at the choir school in Antwerp. He moved south, however, singing as a choirboy in Philip II's court chapel from 1560 onwards. He returned home in 1570, working as a choirmaster first in Mechelen and then in Tournai. In 1580, Philip II appointed de La Hèle choirmaster in Madrid. Little of his music has been passed down. Plantijn published the choirbook *Octo missae* in 1578, a prestigious publication containing eight masses by de La Hèle. One of them is the six-part *Missa Fremuit spiritu Jesu*, a parody mass based on a motet of the same name by Orlandus Lassus. Séverin Cornet was born in Valenciennes and worked in Italy in his youth. Around 1559, he moved to Antwerp and married Jeanne Barbe, the daughter of the choirmaster at the Church of Our Lady at the time. In 1572, Cornet himself was appointed choirmaster at the cathedral, until the Catholic services there were abolished by the Calvinists in 1581. When Catholic services were reintroduced, Andreas Pevernage became the cathedral's choirmaster. He was responsible for expanding the music library after its destruction by the Calvinist rebels.

Kyrie

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

En douleur en tristesse

En douleur, en tristesse
languiray je tousjours,
si je pers ma maistresse,
ma dame par amours.

In verdriet en droefenis
zal ik voor altijd wegwijnen,
als ik omwille van de liefde mijn meisje,
mijn dame kwijtspeel.

M'amours luy ay donné,
jamais ne l'oubliray,
et pour chose qu'on me dyse,
tousjours le serviray.

Ik heb haar mijn liefde geschonken,
nooit zal ik haar vergeten.
En wát men me ook zegt,
ik zal haar altijd ten dienste zijn.

Fried gib mir, Herr auf Erden

Fried gib mir, Herr, auf Erden,
durch deinen bitteren Tod,

Vrede geef mij, Heer, hier op aarde, door Uw bittere dood,
lass mich nit sieglos werden,
in meiner letzten Not,

Laat mij niet overwonnen worden in mijn uiterste nood,
dass mir der Feind kein Schmachte
beweis' durch seinen List
dat de vijand mij geen schade toebrengt door zijn list

und ich zu dir mich nahe,
den Lohn und Freud empfahe,
als mir versprochen ist.
    en dat ik dichter bij U kom, beloning en vreugde ontvang,
    zoals mij werd beloofd.

Gloria

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

La peine dure

La peine dure, que tant j'endure,
le voulez vous entendre?
Tous voyez l'attente
qui me tourmente.

    Wilt u horen van de hevige smart die ik moet verdragen?
    Zie toch, allen, het verlangen dat mij kwelt.

Voyez le bien duquel n'ay rien,
le ciel me donne volonté bonne,

    Zie de gunstbewijzen, waarvan niets mij ten deel valt,
    de hemel schenkt mij bereidheid,

Nature'a fait son coeur parfait,
Amour me porte et réconforte,
mais nul ne peult tout ce qu'il veult.

    vrouwe Natura maakte een volmaakt hart, Amor steunt
    en troost mij, maar niemand bereikt al wat hij wenst.

Fortune'adverse, qui tout renverse,
rend leurs effectz tous imparfaictz.

    Tegenspoed, die alles omgooit,
    maakt hun invloed bijna ongedaan.

Perseverance et patience,
bien pour mourir, me font souffrir.

Volharding en geduld laten mij lijden,
alsof ik ga sterven.

Disant supporte, la peine'apporte
quant on attend ce qu'on pretend.
Douc'est la peine quant elle'amène,
après tourment, contentement.

    Ze zeggen: verdraag dit:
    smart brengt, als je wacht, dat waarnaar je verlangt.
    Smart is zoet als die, na het lijden, voldoening brengt.

Cantantibus organis

Cantantibus organis Caecilia virgo
in corde suo soli Domino decantabat dicens:

    Terwijl de orgels speelden, zong de maagd Cecilia
    voor de Heer alleen met de woorden:

Fiat cor meum et corpus meum immaculatum
ut non confundar.

    "Mijn hart en lichaam moeten zuiver blijven
    opdat ik niet in verwarring zou raken."

Credo

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Pleurez muses

Pleurez muses, pleurez, attristez vos chansons,
regrettans le trespas d'un de vos nourrissons,
l'industriel Plantin, le premier de nostre age.

    Ween muzen, ween, droevig moeten jullie liederen zijn,
    beween het heengaan van een van jullie dichters,
    de ijverige Plantijn, de eerste van onze tijd.

Qui n'a rien épargné d'argent, ny peine aussi,

pour rendre vostre los par le monde esclarcy.
Las! Muses, il est mort, imprimant cest ouvrage.

Hij heeft geld noch moeite gespaard
om u te loven in de gehele wereld.
Helaas, muzen, hij is gestorven,
terwijl hij dit werk drukte.

Sur tous regretz

Sur tous regretz le mien plus piteux pleure,
jettant souspirs tresperchant mon las coeur;

Meer nog dan al het andere gemis beweent ik nu mijn
allerjammerlijkste gemis, waarbij ik diepe zuchten
slaak die mijn vermoeide hart doorboren,

car j'ay perdu l'amiable liqueur
que tant je plains et plaindray en ampl'heure.
want ik heb niet langer die lieflijke drank
en daarom klaag ik zo en zal ik steeds blijven klagen.

Sanctus

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Adieu Anvers

Adieu Anvers, adieu la noble ville.
Contraint je suis, de toy me separer
non pour mal faict, et non pour chose vile,
Antwerpen vaarwel, vaarwel nobele stad.
Ik ben verplicht u te verlaten,
niet om een misdrijf of gemene daad,
mais las pour une'a qui point comparer
on ne devoit Venus ni Helaine,
tant est la grace, qui gist en elle.

maar er, helaas, toe genoopt door iemand
die de vergelijking met Venus of Helena doorstaat;
zóveel charme straalt ze uit.

Dont le partir me fera douce paine,
estant acompaigne d'une chose tant belle.

Adieu Anvers, adieu Anvers.

Het vertrek vervult me met zoet verdriet,
omdat ik aan de zijde reis van deze schoonheid.
Antwerpen, vaarwel, Antwerpen, vaarwel.

Agnus Dei

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Vertaling: Marianne Lambregts, Noël Reumkens,
Bernard Huyvaert

Het ordinarium van de mis

Kyrie

Kyrie eleison.

Heer, ontferm U over ons.

Christe eleison.

Christus, ontferm U over ons.

Kyrie eleison.

Heer, ontferm U over ons.

Gloria

Gloria in excelsis Deo,

et in terra pax hominibus bonae voluntatis.

Eer aan God in den hoge

en vrede op aarde aan de mensen van goede wil.

Laudamus te, benedicimus te,

Wij loven U, wij prijzen

adoramus te, glorificamus te.

en aanbidden U, wij verheerlijken U

Gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam,

en zeggen U dank voor Uw grote heerlijkheid,

Domine Deus, Rex caelestis,

Heer God, hemelse Koning,

Deus, Pater omnipotens,

God, almachtige Vader, Heer,

Domine Fili unigenite, Jesu Christe.

eniggeboren Zoon, Jezus Christus.

Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris,

Heer God, Lam Gods, Zoon van de Vader,

qui tollis peccata mundi,

miserere nobis,

Gij die wegneemt de zonden der wereld,

ontferm U over ons,

qui tollis peccata mundi,

suscipe deprecationem nostram.

Gij die wegneemt de zonden der wereld,

aanvaard ons gebed.

Qui sedes ad dexteram Patris,

miserere nobis,

Gij die zit aan de rechterhand van de Vader,

ontferm U over ons,

quoniam tu solus sanctus, tu solus Dominus,

tu solus altissimus, Jesu Christe.

want Gij alleen zijt de Heilige, Gij alleen de Heer,

Gij alleen de allerhoogste, Jezus Christus.

Cum sancto spiritu in gloria Dei Patris. Amen.

Met de Heilige Geest in de heerlijkheid van God
de Vader. Amen.

Credo

Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem,

Ik geloof in één God, de almachtige Vader, .

factorum caeli et terrae, visibilium omnium et

invisibilium.

Schepper van hemel en aarde, van al wat zichtbaar
en onzichtbaar is.

Et in unum Dominum, Jesum Christum,

En in één Heer, Jezus Christus,

Filium Dei unigenitum,
et ex Patre natum ante omnia saecula,
    eniggeboren Zoon van God,
    en voor alle tijden geboren uit de Vader.

Deum de Deo, lumen de lumine,
Deum verum de Deo vero,
    God uit God, licht uit licht,
    ware God uit de ware God,

genitum non factum, consubstantiali Patri,
    geboren, niet geschapen, één in wezen met de Vader,

per quem omnia facta sunt,
    en door wie alles is geschapen,

qui propter nos homines et propter nostram salutem
descendit de caelis.
    die voor ons, mensen, en omwille van ons heil
    uit de hemel is neergedaald.

Et incarnatus est de Spirito Sancto ex Mariae virgine,
et homo factus est.
    en Hij is ontvangen van de Heilige Geest uit de maagd
    Maria, en is mens geworden.

Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato,
passus et sepultus est,
    Hij werd voor ons gekruisigd onder Pontius Pilatus, Hij
    heeft geleden en is begraven.

et resurrexit tertia die secundum scripturas,
    Hij is verrezen op de derde dag volgens de schriften,

et ascendit in caelum, sedet ad dexteram Patris.
    Hij is opgevaren ten hemel en zit aan de rechterhand van
    de Vader.

Et iterum venturus est cum gloria
judicare vivos et mortuos,
    Hij zal wederkomen in heerlijkheid
    om te oordelen levenden en doden

cujus regni non erit finis.
    en aan Zijn rijk komt geen einde.

Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem,
qui ex Patre Filioque procedit,
    Ik geloof in de Heilige Geest, die Heer is en het leven
    geeft, die voortkomt uit de Vader en de Zoon,

qui cum Patre et Filio simul adoratur
et conglorificatur,
    die met de Vader en de Zoon tezamen wordt
    aanbeden en verheerlijkt,

qui locutus est per prophetas
et unam Sanctam Catholicam et Apostolicam ecclesiam.
    die heeft gesproken door de profeten,
    en in één heilige katholieke en apostolische kerk.

Confiteor unum baptismam in remissionem peccatorum,
et expecto resurrectionem mortuorum
et vitam venturi saeculi. Amen.
    Ik belijd één doopsel tot vergiffenis van de zonden,
    en ik verwacht de opstanding van de doden
    en het leven van het komend rijk. Amen.

Sanctus

Sanctus, sanctus, sanctus
Dominus Deus Sabaoth!
    Heilig, heilig, heilig
    de Heer, de God der hemelse machten!

Pleni sunt caeli et terra gloria tua.

Hosanna in excelsis.

Vol zijn hemel en aarde van Uw heerlijkheid.

Hosanna in den hoge.

Benedictus qui venit in nomine Domini.

Hosanna in excelsis.

Gezegend Hij die komt in de naam des Heren.

Hosanna in den hoge.

Agnus Dei

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi,
miserere nobis!

Lam Gods, dat wegneemt de zonden der wereld,
ontferm U over ons!

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi,
miserere nobis!

Lam Gods, dat wegneemt de zonden der wereld,
ontferm U over ons!

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi,
dona nobis pacem!

Lam Gods, dat wegneemt de zonden der wereld,
geef ons de vrede!

Vertaling: Brigitte Hermans

Seizoen 23 | 24
Binnenkort in AMUZ

Zondag 1 oktober 2023, 15.00

Les Arts Florissants

William Byrd en tijdgenoten

W. Byrd: Mass for five voices | Vigilate nescitis enim quando dominus veniat |
La Verginella è simile alla rosa | Save me O God | Lulla lullaby | Plorans plorabit |

T. Weelkes: Death hath deprived me | O mortal man e.a.

Miriam Allan, Hannah Morrison, sopraan | Mélodie Ruvio, alt | Sean Clayton,
tenor | Edward Grint, bas | Paul Agnew, tenor & artistieke leiding

Vrijdag 22 maart 2024, 20.00

New York Polyphony

And the sun darkened: Muziek voor de passietijd

L. Compère: Crux triumphans | Officium de cruce | F. de Peñalosa: Lamentaties
voor Goede Vrijdag | C. Kreek: Taaveti laul | A. Smith: Lamentations of Jeremiah

New York Polyphony: Geoffrey Williams, contratenor | Steven Caldicott Wilson,
tenor | Christopher Dylan Herbert, bariton | Craig Phillips, bas

Info, tickets en meer concerten
op **www.amuz.be**

International Young Artist's Presentation

Di 15.08.2023 t.e.m. za 19.08.2023

Coaches IYAP

Raquel Andueza

Peter Van Heyghen

Selectiecomité Board of selection

Raquel Andueza, coach IYAP

Herman Baeten, Musica Impulscentrum

Bart Demuyt, AMUZ

Robin Steins, AMUZ

Esther Ursem, Musica Impulscentrum

Peter Van Heyghen, coach IYAP

Organisatiecomité Organisation committee

Marijn Clijsters, Musica Impulscentrum

Robin Steins, AMUZ

De International Young Artist's Presentation (IYAP) wil jonge vocale en instrumentale ensembles die zich toespitsen op de historisch geïnformeerde uitvoeringspraktijk een duwtje in de rug geven op de internationale scene. Gedurende drie dagen worden de ensembles begeleid en gecoacht door een internationale toptartiest. De IYAP-ensembles presenteren zich in AMUZ aan het festivalpubliek en aan een comité met internationale vertegenwoordigers uit de oudemuziekwereld (zowel concertorganisatoren, platenlabels als radiostations). Ook deze experts geven feedback. De International Young Artist's Presentation wil op deze manier jonge musici aanmoedigen en hen bekendmaken binnen de internationale muzieksce­ne. De presentaties van de ensembles worden ook opgenomen en ter beschikking gesteld van de musici, die ze kunnen gebruiken voor verdere promotie. Ook vanuit AMUZ en Musica Impulscentrum worden de zes geselecteerde ensembles verder gepromoot.

The International Young Artist's Presentation (IYAP) is eager to advance the international career of young ensembles, both vocal and instrumental, with a focus on historically informed performance. For three days the ensembles are tutored and coached by an outstanding artist of international renown. The IYAP ensembles present themselves on the stage of AMUZ to the festival audience as well as to a committee consisting of internationally recognized exponents of the early music scene (including concert organizers and representatives of record companies and radio stations). Those experts will nurture the ensembles with some extra feedback, too. Thus the International Young Artist's Presentation aims at stimulating young musicians, while concurrently raising their visibility on the international music scene. Their performances are being recorded, so they can be used by the ensembles to promote themselves afterwards. AMUZ and Musica Impulscentrum also engage themselves in promoting them.

IYAP is een concept van Musica Impulscentrum, gepresenteerd i.s.m. AMUZ.

Vestigium Ensemble

Za 19.08.2023

AMUZ, 10.00 uur

Uitvoerders

Ana Fernández Anguita

traverso traverso

Andrés García Fraile

viola da gamba viol

Eliot Xaquín Dios Martínez

klavecimbel harpsichord

Suite in D, opus 3 nr. 12
Pierre Danican Philidor (1681-1731)
Prélude
Allemande

Triosonate in b, TWV 42:h4
Georg Philippe Telemann (1681-1767)
Largo
Allegro
Dolce
Vivace

Sonate in G, opus 5 nr. 4
voor fluit en basso continuo
Arcangelo Corelli (1653-1713)
Adagio
Allegro

Pièces de clavecin en concerts:
concert nr. 1 in c
Jean-Philippe Rameau (1683-1764)
La Coulicam
La Livri
Le Vézinet

Sonate in d, opus 2 nr. 2
voor fluit en basso continuo
Michel Blavet (1700-1768)
Sarabande: Largo
Allegro

Sonate in G, opus 2 nr. 1
voor fluit en basso continuo
Pierre-Evarde Taillart (?-1782)
Allegro

De la corruption du goust dans la musique française

De Duitse componist Georg Philipp Telemann werd eind 1737 door beroemde muzikanten in Parijs uitgenodigd. Gedurende de zeven maanden die hij in de Franse hoofdstad doorbracht, kwam hij in contact met de nieuwste muziek en de belangrijke muzikanten die er furore maakten. Hij leerde de nieuwste trends kennen op het gebied van de compositiestijl. Er woedden namelijk hevige discussies over de muzikale esthetiek, over een oude en nieuwe stijl. Zo waren er de volgers van een eerder traditionele stijl – vertegenwoordigd door Jean-Baptiste Lully – en zij die de nieuwe tendensen genegen waren, herkenbaar in de werken van Jean-Philippe Rameau. De clash tussen de twee visies is in de meest belangrijke aspecten beschreven door de academicus Louis Bollioud-Mermet (1709-1794) in zijn boek *De la corruption du goust dans la musique française* (1746). Hij herleidt wat volgens hem aan de basis ligt van de veranderende smaak tot drie principes; de voorkeur voor nieuwigheden in plaats van natuurlijkheid, de aantrekkingskracht van het moeilijke en artificiële en ten slotte de té grote drang om buitenlanders te imiteren – en dan vooral de Italianen – zonder daarbij de nationale muziek te willen perfectioneren. Vestigium Ensemble liet zich inspireren door de discussies, en vond muziek die de contrasten tussen de nieuwe en oude stijl weerspiegelen, gaande van Pierre Danican Philidor tot Pierre-Evarde Taillart. Of de muziek ‘corrupt’ klinkt, mag u zelf bepalen.

On the Corruption of Taste in French Music

The German composer Georg Philipp Telemann was invited to Paris in late 1737 by famous musicians. During the seven months he spent in the French capital, he came into contact with the latest music and the important musicians causing a sensation there. He became familiar with

the new tendencies in compositional style. In fact, fierce debates were raging about musical aesthetics, and the old and new style of composition. There were followers of a more traditional style – represented by Jean-Baptiste Lully – and others who were attracted to the new trends, which can be heard in the works of Jean-Philippe Rameau. The main aspects of the clash between the two visions are described by the academic Louis Bollioud-Mermet (1709-1794) in his book *De la corruption du goust dans la musique françoise* (1746). He reduces what he believes lay at the root of this changing taste to three principles: the preference for innovation over naturalness, the attraction of difficulty and artifice, and last but not least, the overwhelming desire to imitate foreigners, in particular the Italians, rather than the will to perfect France's own national music. Vestigium Ensemble has drawn inspiration from the disputes and found music that reflects the contrasts between the new and old styles, ranging from Pierre Danican Philidor to Pierre-Evarde Taillart. Whether the music sounds 'corrupt' is something you can decide for yourself.

Contre le Temps

Za 19.08.2023

AMUZ, 11.00 uur

Uitvoerders

Cécile Walch	<i>sopraan soprano</i>
Karin Weston	<i>sopraan soprano</i>
Amy Farnell	<i>mezzosopraan mezzo-soprano</i>
Julia Marty	<i>mezzosopraan mezzo-soprano</i>

Mundus vergens in defectum

Anoniem

Vir erat in terra

Anoniem

Contre le tans

Julia Marty (*1992)

Veri floris sub figura

Anoniem

Alleluia. Ave Maria

Anoniem

Deus misertus hominis

Anoniem

Mundus vergens, het instorten van de wereld

Wat was de klankwereld van de middeleeuwse Notre-Damekathedraal in Parijs? Omstreeks 1200 creëerden de componisten Leoninus en Perotinus daar polyfonie. Die vroege vorm van polyfonie wordt organum genoemd, en manuscripten geven aanwijzingen over het ritme van de muziek of hoe de gezongen lijnen boven elkaar werden gelegd. Niettemin blijven er vele mysteries bestaan. In hoeverre werd er geïmproviseerd? Hoe snel werd er gezongen? Om de klankwereld te reconstrueren, experimenteert Contre le Temps met tempo, timbre, expressiviteit van de zanglijn, ornamentatie en improvisatie. Verschillende compositietypes worden tegenover elkaar geplaatst.

In de conductus, een religieus meerstemmig gezang, declameren drie tot vier stemmen dezelfde tekst in eenzelfde ritme. Twee eenstemmige offertoria, met hun lange melismen, vormen daarbij een contrast. In de middeleeuwen werd op het gregoriaans ook geïmproviseerd. Terwijl de gregoriaanse melodie werd gezongen, lieten andere zangers zich inspireren tot het zingen van rijk versierde melodieën. In de middeleeuwen was het troperen ook een courante praktijk; op de melismen van reeds bestaande melodieën werd een nieuwe tekst geplaatst. Opmerkelijk detail: op een oorspronkelijk religieuze melodie kon ook een wereldlijke tekst worden toegevoegd. Die nieuwe muziek begon dan een eigen leven te leiden. Zo werd het wereldlijke trouvère-gedicht *Contre le tans* op een religieuze eenstemmige melodie geplaatst. Daarboven werden nieuwe stemmen toegevoegd. Dankzij een constante herwerking van bestaand materiaal, recyclage en 'copy-paste', ontstond een nieuw repertoire.

Mundus Vergens, Collapse of the World

What did the musical world of Notre-Dame de Paris sound like in the Middle Ages? It was the place where the composers Leoninus and Perotinus created polyphony around 1200. That early form of polyphony is known as organum, and manuscripts provide indications of the rhythm of the music and how the lines of singing should be placed above one another. Nevertheless, many mysteries remain. How much improvisation was there? How fast was the music sung? To reconstruct that musical world, *Contre le Temps* experiments with tempo, timbre, expressiveness in the singing, ornamentation and improvisation. Various types of composition are compared.

In the conductus, a polyphonic religious song, three to four voices declaim the same text in the same rhythm. These songs stand in contrast with two monophonic settings of the offertory, with their long melismas. Singers also improvised on Gregorian chants in the Middle Ages. While the Gregorian melody was sung, other singers were inspired to sing richly ornamented melodies. Troping, where a new text was set to the melismas of existing melodies, was also common practice in the Middle Ages. An interesting detail was that worldly texts could also be added to an originally religious melody. Then this new music took on a life of its own. For instance, the worldly trouvère poem *Contre le tans* was set to a monophonic religious melody. New voices were added above it. Constant reworkings of existing material, recycling and copy-pasting, led to a new repertoire.

Mundus vergens in defectum

Mundus vergens in defectum
casum probans per effectum,
se fallacem exiit.

De wereld stort zich in de vernietiging,
bewijst zijn val door het resultaat, en legt het bedrog af.

Nam remota fraudis arte
nos delere vi vel arte
quod iam patet astruit.

Want verwijderd van de kunst van het bedrog is hij erop
uit om ons te vernietigen, met geweld of met list.

Et dum hiis se applicat,
quod explicit explicat.

Wat reeds duidelijk is, bevestigt hij, en terwijl hij zich
hierop toelegt, ontvouwt hij wat het einde is.

Mundus florens diu pace,
iam accensus belli face,

De wereld die lange tijd in vrede bloeide,
is ontstoken door de fakkel van de oorlog,

Gallia præmoritur
et iam navis marl data
portu carens desperata

Frankrijk sterft veel te vroeg en het schip, dat de zee
heeft opgezocht, heeft geen haven meer en is wanhopig,

procelis concitatur
et fractatur turbine,
non eget regimine.

het wordt door stormen geslagen en gebroken
door een wervelwind, het heeft geen stuurman nodig.

Vir erat in terra

Vir erat in terra nomine Iob,
simplex et rectus, ac timens Deum:
quem Satan petiit, ut tentaret.

Er was een man op aarde, genaamd Job,
eenvoudig, rechtvaardig en godvrezend.
Satan ging naar hem toe om hem te beproeven.

Et data est ei potestas a Domino
in facultate et in carne eius:

Hij kreeg van God de toestemming om hem te treffen
in zijn bezittingen en zijn lichaam:
perdiditque omnem substantiam ipsius, et filios:
carnem quoque eius gravi ulcere vulneravit.

Satan vernietigde al zijn goederen, en zijn zonen,
ook trof hij zijn lichaam met zweren.

Utinam appenderentur peccata mea:
quibus iram merui, et calamitas, quam patior,
haec gravior appareret.

Ach, mochten de zonden worden gewogen, waarvoor
ik de woede heb verdiend, en de ramp die ik onderga,
dan zou deze te zwaar lijken.

Quae est enim, fortitudo mea, ut sustineam?
Aut quis finis meus, ut patienter agam?

Wat is immers mijn sterkte om dit te doorstaan?
Of wat is mijn einde, om het geduldig te verdragen?

Numquid fortitudo lapidum est fortitudo mea?
Aut caro mea aenea est?

Mijn sterkte is toch niet de sterkte van de stenen?
Mijn lichaam is toch niet van brons?

Quoniam non revertetur oculus meus, ut videat bona.
Omdat mijn oog niet zal terugkeren om het goede te zien.

Contre le tans

Contre le tans qui devise
yvers et pluie d'estey,
et le mauviz se deluise,
qui de lonc tans n'a chanté,

Als de tijd aanbreekt die de winter scheidt
van de zomerregens, en de merel lustig kwinkelleert
nadat hij lang niet heeft gezongen,

ferai chançon, car a gré
me vient que j'ai enpanse
Amor, qui en moi s'est mise:
bien m'a droit son dart geté.

ga ik een lied maken, want mijn gedachten zijn
aangenaam: Amor, die zich meester van me heeft
gemaakt, heeft zijn pijl recht op mij afgeschoten.

Veri floris sub figura

Veri floris sub figura,
quem produxit radix pura,
cleri nostri pia cura
florem fecit mysticum,
preter usum laicum
sensum trahens tropicum
floris a natura.

Onder het beeld van een echte bloem, voortgebracht
door een zuivere wortel, heeft de godvruchtige zorg
van onze clerus de bloem mystiek gemaakt.
Naast het gebruik van de leken ontleent het een
tropische betekenis aan de natuur van de bloem.

Floris decor non decrescit,
qui non aret nec marcescit,

sic flos ille casum nescit,
quem produxit virginis
ortus expers seminis,
quem nostre propaginis
modus expavescit.

De schoonheid van de bloem neemt niet af, hij verdort of
verwelkt niet. Zo kent deze bloem geen verval, hij is voortge-
bracht door de tuin van de maagd, maar zonder zaad.

Onze vroegere heidense houding is ervoor weggevlucht.

Ex hoc igne pietatis
flos emersit caritatis,
in incude castitatis,
quem faber paraclitus
formavit divinitus,
inflectens humanitis
aurum deitatis.

Uit dit vuur van godsvrucht is de bloem van de liefde
tevoorschijn gekomen, in de smidse van de kuisheid.
De beroemde werkmans (de Heilige Geest) heeft hem op
een goddelijke manier gevormd, Hij heeft het goud van de
goddelijkheid omgesmolten naar een menselijke vorm.

His flos multis argumentis
sensus pie movet mentis,
sceptrum regis prepotentis
signat auri pretium,
rubor latus saucium,
splendor vero gaudium
Christi resurgentis.

Met deze vele argumenten beweegt deze bloem
het gevoel van de godvruchtige geest. De scepter
van de invloedrijke koning toont de prijs van het goud,

de roodheid wijst op zijn gewonde zijde, de pracht
echter toont de vreugde van de verzezen Christus.

Alleluia. Ave Maria

Alleluia. Ave Maria gratia plena

Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus.

Halleluja. Gegroet Maria, vol van genade,
de Heer zij met u, gezegend zijt gij boven alle vrouwen.

Deus misertus hominis

Deus misertus hominis,

lavit reatum criminis

Eve per partum virginis.

God heeft medelijden gehad met de mens,
Hij heeft hem, beladen met Eva's schuld,
door de bevalling van de maagd gereinigd.

o quam dulce remedium,

ut vitium

purgetur per contrarium;

fit electis compendium,

ne tedium

fit currenti per stadium,

si differatur bravium.

O welk zacht geneesmiddel, dat de zonde
door het tegenovergestelde wordt gezuiverd.
Dit wordt het voordeel voor de uitverkorenen.
Er is geen last voor de renner door het stadium,
als de kampprijs zou worden uitgesteld.

Virgo concepit filium,

cui ferunt testimonium

Pater et evangelium,
quos serpens nequam inficit,
hic reficit,
qui sanctus sanctos perficit.

De maagd heeft een Zoon voortgebracht,
daarvan leggen de Vader en het evangelie
getuigenis af. Hen, die de slang heeft bezoedeld,
herstelt Hij. De Heilige maakt hen heilig.

Sine fide non proficit,
sed deficit,
quia, qui fidem abicit,
non hunc fidelem efficit.

Zonder geloof is er geen redding,
er is alleen verlies, omdat hij die zijn geloof afzweert,
zichzelf niet trouw maakt.

Non Elisei baculo
nec Giezi signaculo
immo crucis umbraculo
infanti vita redditur.

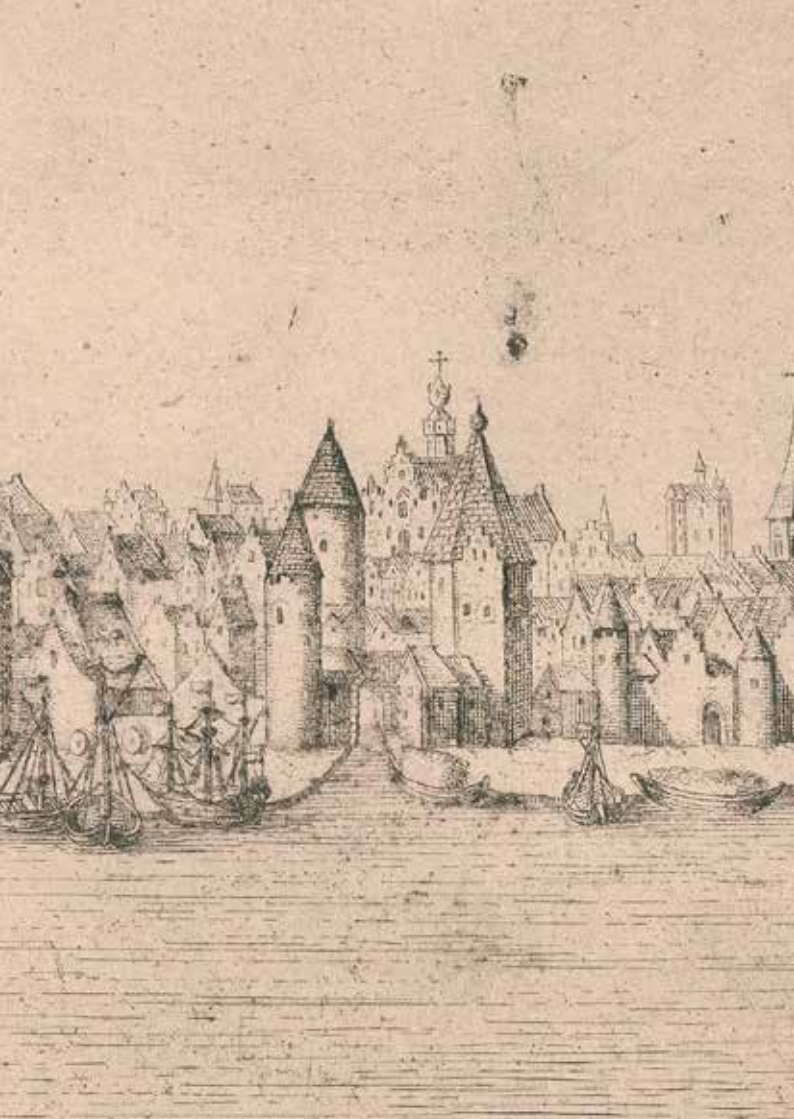
Niet met de stok van Elisa of met het teken van
Gechazi, maar met de schaduw van het kruis
wordt het leven aan het kind gegeven.

Hic creditur,
a Patre natus mittitur,
qui dum in cruce leditur
et moritur,
eclipsim luna patitur,
nam sol sub nube tegitur.

Hij die uit de Vader is geboren, wordt geloofd,
Hij wordt gezonden. Terwijl Hij op het kruis lijdt

en sterft, ondergaat de maan een eclips,
want de zon wordt door een wolk bedekt.

Vertaling: Bernard Huyvaert, Marianne Lambregts

Liane Sadler & Elias Conrad

Za 19.08.2023

AMUZ, 12.00 uur

Uitvoerders

Liane Sadler

Elias Conrad

renaissancetraverso's Renaissance traverso flutes

luit lute

Se scior si ved' il laccio *Maddalena Casulana (fl. 1566-83)**
 Morir non può 'l mio core *Maddalena Casulana*
 Sculpio nell'alm'amore *Maddalena Casulana*

Il desiderio *Cipriano de Rore (1515/16-1565)**

Ridon' hor per le piagge *Maddalena Casulana*
 S'alcun vi mira *Maddalena Casulana*
 Amor per qual cagion *Maddalena Casulana*
 Io d'odorate *Maddalena Casulana*
 Il vostro dipartir *Maddalena Casulana*

Lassi ch'il crederia *Orlandus Lassus (1530/32-1594)**

Cinta di fiori un giorno *Maddalena Casulana*
Cinta di fiori un giorno (Prima parte)
Gli occhi lucenti (Seconda parte)
La dea che nel mar nacque (Terza parte)
Io felice pastore (Quarta parte)
Per lei pos' in oblio (Quinta et ultima parte)

Alleluia, haec dies *Nicola Vicentino (1511-1575/6)**

Morte! Che voi? *Maddalena Casulana*
 Amoroetto fiore *Maddalena Casulana*

* Alle composities in dit programma werden bewerkt voor renaissance-traverso's en luit door Liane Sadler en Conrad Elias.

Maddalena Casulana – Dialogen, progressieve polyfonie uit laat-16de-eeuws Italië

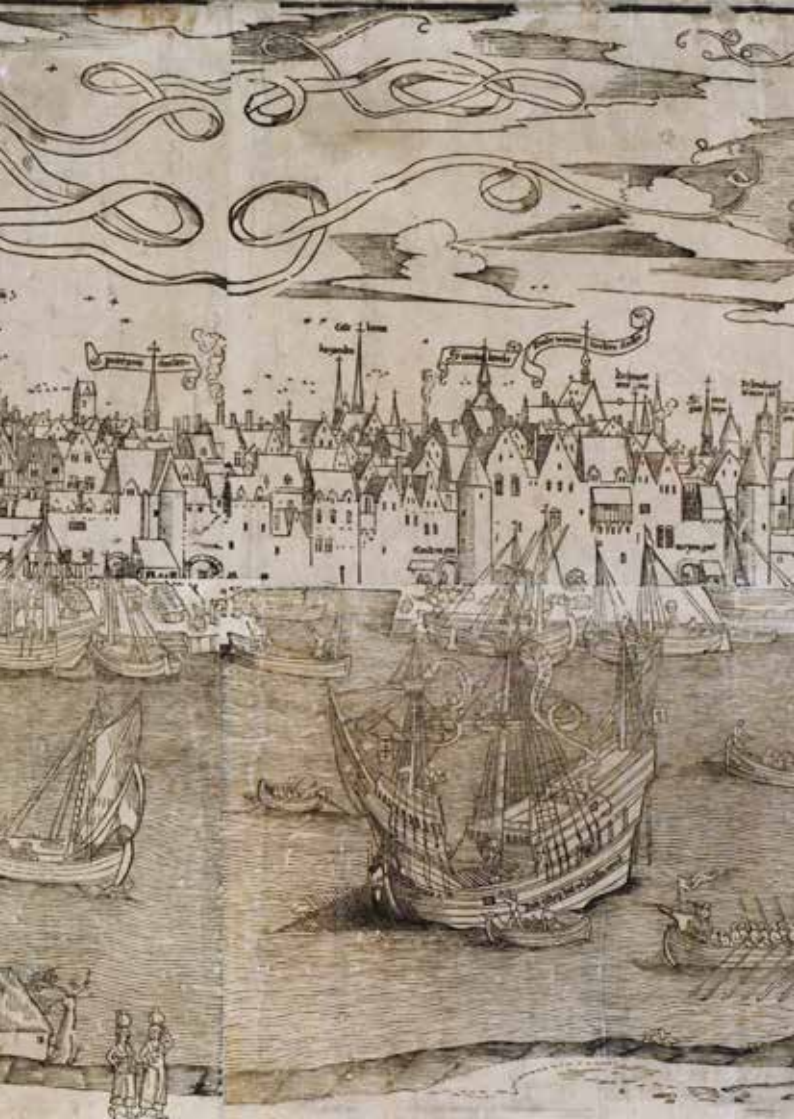
Maddalena Casulana was de eerste vrouw die haar eigen madrigaalbundels publiceerde. Ze werkte in de tweede helft van de 16de eeuw en leefde wellicht in de Noord-Italiaanse stad Vicenza. Haar tijdgenoten prezen haar muzikale talent. Ze had persoonlijke contacten met componisten als Nicola Vicentino (wellicht haar leraar) en Orlandus Lassus. Ondanks haar verschillende publicaties blijft ze vandaag onder de radar. Haar madrigalen getuigen nochtans van een meesterlijke beheersing van de compositie, met een complex contrapunt, rijke texturen, woordschilderingen en verrassend vooruitstrevende chromatiek. In het voorwoord van haar madrigaalbundel uit 1568 schrijft ze stoutmoedig hoe ze mensen die beweren dat vrouwen niet kunnen componeren zoals mannen, ongelijk wil bewijzen.

Liane Sandler en Elias Conrad bewerken madrigalen van Casulana en tijdgenoten voor renaissancetraverso en luit. De instrumentale interpretaties zijn nauw verbonden met de oorspronkelijk gezongen tekst. Elk woord beïnvloedt de vormgeving van de muzikale lijnen, maar ook het kleurenpalet, de dynamiek en de algemene beweging. De polyfone werken zijn vaak opgebouwd als een dialoog tussen twee personages, of een verteller die over zijn gedachten piekert in een conversatie met zichzelf. Dit wordt vertaald naar een expressieve dialoog tussen traverso en luit waarbij gebruikgemaakt wordt van historische technieken als diminutie en improvisatie.

Maddalena Casulana – Dialogues, Progressive Polyphony from Late 16th Century Italy

Maddalena Casulana was the first woman to publish her own collections of madrigals. She worked in the second half of the 16th century, and probably lived in the north Italian city of Vicenza. Her contemporaries admired her musical talent. She had personal contact with composers such as Nicola Vicentino (probably her teacher) and Orlandus Lassus. Despite several publications of her work, she is not a well-known figure, even today. Nonetheless, her madrigals demonstrate a masterly command of composition, with complex counterpoint, rich textures, word painting and surprisingly progressive chromaticism. In the foreword to her madrigal collection from 1568, she wrote boldly that she wanted to disprove the claim that women could not compose like men.

Liane Sandler and Elias Conrad have adapted madrigals by Casulana and her contemporaries for the Renaissance traverso and lute. The instrumental interpretations stick closely to the original, sung text. Each word influences the form of the musical lines, as well as the palette of colours, dynamics and general movement. These polyphonic pieces are often constructed as a dialogue between two characters, or as a narrator puzzling over their own thoughts in an internal conversation. This is conveyed in an expressive dialogue between the traverso and lute, using historical techniques such as diminution and improvisation.

Duo Yamane

Za 19.08.2023

AMUZ, 14.00 uur

Uitvoerders

Futo Yamane

cello cello

Yuki Yamane

pianoforte fortepiano

Sonate in D, opus 102 nr. 2

voor cello en piano

Ludwig van Beethoven (1770-1827)

Allegro con brio

Adagio con molto sentimento d'affetto

Allegro

Variations concertantes in D, opus 17

voor cello en piano

Felix Mendelssohn-Bartholdy (1809-1847)

Beethoven & Mendelssohn-Bartholdy: klassiek of romantisch?

In de muziekgeschiedenis wordt het verleden netjes onderverdeeld in verschillende stijlperiodes als de barok, de klassiek of de romantiek. Dergelijke categorieën ontstaan achteraf en zijn een handige houvast om het complexe verleden te structureren. Vaak worden stijlkenmerken die met een specifieke periode worden geassocieerd, gedistilleerd uit slechts enkele werken die dan als standaard fungeren. Een groot deel van het repertoire is echter moeilijker in te delen. Bijvoorbeeld de *Sonate in D, opus 102 nr. 2* voor cello en piano van Ludwig van Beethoven en de *Variations concertantes in D, opus 17* voor cello en piano van Felix Mendelssohn-Bartholdy. Beethovens compositie ontstond in 1815/16 en wordt beschouwd als een werk in de klassieke stijl. Het werk van Mendelssohn dateert van 1829 en wordt tot de romantische stijl gerekend. Is er op veertien jaar een grote verandering geweest in de muziekgeschiedenis? Verschillen de twee werken grondig van elkaar? Wie aandachtig luistert, ontdekt net veel overeenkomsten. De stijlkenmerken worden net heel fluïde. Er is niet alleen de gemeenschappelijke toonaard, maar ook de melodie-opbouw met de lange fraseringen en de algemene architectuur van de werken vertonen gelijkenissen. De twee composities bouwen dus een brug tussen de stilistische periodes.

Beethoven & Mendelssohn-Bartholdy: Classical or Romantic?

In music history, the past is neatly divided into different stylistic periods such as the Baroque, Classical and Romantic periods. Categories of this kind emerge with hindsight, as a useful way of structuring a complex past. Stylistic features that are associated with a specific period are often distilled from merely a few works, which are then considered to set the standard. However, a large proportion of the repertoire is more difficult

to classify. Examples include Ludwig van Beethoven's *Sonata in D major, opus 102 no. 2* for cello and piano and the *Variations concertantes in D major, opus 17* for cello and piano by Felix Mendelssohn-Bartholdy. Beethoven's composition was written in 1815/16 and is considered a work in the Classical style. Mendelssohn's piece dates from 1829 and is considered a Romantic piece. Had a major change in music history taken place in those fourteen years? Are the works fundamentally different? In fact, attentive listeners will discover many similarities. The stylistic features come to seem very fluid. Besides being written in the same key, the pieces display similarities in their melodic construction with long phrasing and their general architecture. As such, the two compositions bridge the gap between the two stylistic periods.

Rubens Rosa

Za 19.08.2023

AMUZ, 15.00 uur

Uitvoerders

Aliénor Wolteche	<i>artistieke leiding</i> <i>artistic direction</i>
Karin Weston	<i>zang</i> <i>voice</i>
Aliénor Wolteche	<i>vedel</i> <i>fiddle</i>
Elizabeth Sommers	<i>viola d'arco</i> <i>viola d'arco</i>
Mélina Perleïn-Féliers	<i>harp</i> <i>harp</i>
Asako Ueda	<i>luit</i> <i>lute</i>

Patientia ognun me dice	<i>Anoniem</i>
Nam edunt de micis	<i>Anoniem</i>
Cum desiderio vo cercando	<i>Anoniem</i>
Nihil est opertum, quod non revelabitur (Fortune par ta cruauté)	<i>Vincenet du Bruecquet (voor 1440-ca. 1480)</i>
Pange lingua	<i>Anoniem</i>
N'aray je jamais mieux	<i>Robert Morton (ca. 1430-1483)</i>
L'oration è sempre buona (Se be hor non scopro el foco)	<i>Bartolomeo Tromboncino (1470-na 1534)</i>

Verborgen charmes – de veelzijdige, verborgen facetten van de Capetown Codex

De Nationale Bibliotheek van Zuid-Afrika in Kaapstad bezit een opmerkelijk manuscript met laatmiddeleeuwse West-Europese muziek, bekend als 3.b.12 codex Grey. Het boek werd voor 1506 samengesteld in een benedictijns klooster in Noord-Italië (Padua, Firenze of Ferrara) dat banden had met de congregatie van Sint-Justina van Montecassino. In de 19de eeuw was het in het bezit van graaf Guglielmo Libri, die een passie had voor manuscripten en berucht was voor het stelen van duizenden (!) manuscripten. In 1859 verkocht Libri het boek aan een handelaar in Londen, die het op zijn beurt in 1860 verkocht aan Sir George Grey, gouverneur van de Kaapkolonie. Een jaar later schonk Grey het manuscript aan de bibliotheek van Kaapstad.

Helaas zijn enkele folio's verdwenen, niettemin bevat het manuscript 85 interessante composities: het is een anthologie die werken bevat die over meerdere decennia werden geschreven. De oudste werken dateren van omstreeks 1430, de meest recente van rond 1500, zoals de anonieme frottole. Daarnaast zijn enkele chansons van Franco-Vlaamse componisten opgenomen. Opmerkelijk is dat de scribenten van de wereldlijke liederen niet de teksten hebben gekopieerd, maar enkel de noten, waardoor het profane karakter van de muziek verborgen bleef.

Het diverse karakter van de bron inspireerde ensemble Rubens Rosa om een programma samen te stellen in verschillende vocale en instrumentale constellaties. Frottole als *Patientia ognun me dice* waren liederen die geliefd waren aan de hoven in Noord-Italië. Uit een gelijkaardige aristocratische context zijn de werken van du Bruecquet en Morton, ontstaan in respectievelijk een Aragonese en Bourgondische context. Een belangrijk paraliturgisch genre in Italië waren de 'laude', zoals *Cum desiderio vo cercando*: eenvoudige polyfone gezangen die vaak in processies werden gezongen.

Charms in Disguise – The Multiple and Hidden Facets of the Cape Town Codex

The National Library of South Africa in Cape Town holds a remarkable manuscript of late mediaeval, western European music, known as 3.b.12 codex Grey. The book was compiled before 1506 in a Benedictine monastery in northern Italy (Padua, Florence or Ferrara) that had links to the congregation of St. Justina of Montecassino. In the 19th century, it was owned by Count Guglielmo Libri, who had a passion for manuscripts and a reputation for stealing thousands(!) of them. In 1859, Libri sold the book to a dealer in London, who sold it on to Sir George Grey, the governor of the Cape Colony, in 1860. A year later, Grey donated the manuscript to the library in Cape Town.

Unfortunately, some folios have been lost, but the manuscript still contains 85 interesting compositions. It is an anthology of works written over a period of several decades, whose oldest works date from around 1430 and the most recent from around 1500, such as the anonymous frottole. The book also includes a few chansons by Franco-Flemish composers. The remarkable thing is that the copyists of the profane songs did not copy the words, only the notes, which disguised the worldly nature of the music.

The wide-ranging source material has inspired the ensemble Rubens Rosa to create a programme in various vocal and instrumental constellations. Frottole, such as *Patientia ognun me dice*, were songs that were popular at the courts of northern Italy. The works by du Bruecquet and Morton emerged in a similarly aristocratic context, for the houses of Aragon and Burgundy respectively. The 'laude', such as *Cum desiderio vo cercando*, were an important para-liturgical genre in Italy: simple polyphonic hymns that were often sung in processions.

Patientia ognun me dice

Patientia ognun me dice,
fato sta che la po' havere:
ch'a patir un dispiacere
non fa lieto un infelice.

Een beetje geduld, dat raadt iedereen me aan;
maar van mij mogen ze hun geduld houden:
want een ongenoegen ervaren,
maakt een ongelukkig man niet blij.

Io sto male e vivo in stento,
e in patientia ognun m'exhorta;
fin non vedo al mio tormento
e pur dice ognun: suporta!

Ik voel me ellendig en ik leef in ongeluk,
en iedereen zet me aan tot geduld;
ik zie geen eind aan m'n ellende
en toch zegt iedereen: berust er maar in.

Mal tal gli'è che mi conforta
che, s'el fusse al mio stato,
ogni afflito e sconsolato
più di lui diria felice.

Dat alles bezorgt me zoveel soelaas
dat als hij in mijn plaats zou zijn,
elk droefgeestig en mistroostig mens
zich gelukkiger zou achten dan hij.

Cum desiderio vo cercando

Cum desiderio vo cercando
de trovare quell'amoroso
lesù Christo oy delectoso,
e ché per amoreio vo suspirando.

Met begeerte ga ik op zoek om de minnaar te vinden,
Jezus Christus, de genoeglijke,
naar wie ik uit liefde smacht.

Suspirando e per amore
vo cerchando el mio dilecto;
possa non trova el mio core,
tanto è per amore costrecto.

Smachtend en uit liefde ga ik op zoek
naar mijn bekoorlijke; mijn hart is krachteloos,
zo hevig is het onder de dwang van de liefde.

Tanto amor me struge ch'io
più non so' quel che me dir
se non ch'io penso de morir
s'io non ho quel che domando.

In die mate verplettert mij de liefde, dat ik niet meer
weet wat te zeggen, behalve dat ik eraan doodga
als ik niet krijg wat ik vraag.

Pur cantando per amore
chiamo che venga la morte;
giorno e nocte, a tute l'ore,
priego che m'apri le porte.

Zingend uit liefde roep ik luidkeels dat de dood kome;
dag en nacht, elk uur, bid ik
dat hij de deuren opent voor mij.

Pange lingua

Pange lingua gloriosi
corporis mysterium,
sanguinisque pretiosi,
quem in mundi pretium
fructus ventris generosi

rex effudit gentium.

Taal, verkondig het mysterie van het roemvolle lichaam
en van het kostelijke bloed, dat de koning van de
volkeren, vrucht van een zegenrijke schoot,
heeft gestort als losprijs van de wereld.

Nobis datus, nobis natus
ex intacta Virgine,
et in mundo conversatus,
sparso verbi semine,
sui moras incolatus
miro clausit ordine.

Aan ons geschonken, voor ons geboren uit de ongerepte
maagd, heeft Hij op het einde van Zijn verblijf op aarde,
nadat Hij Zijn leer had verkondigd, als besluit van Zijn
ballingschap Zijn levensloop op wondere wijze beëindigd.

Verbum caro, panem verum
verbo carnem efficit:
fitque sanguis Christi merum,
et si sensus deficit,
ad firmandum cor sincerum
sola fides sufficit.

Het woord werd vlees, door het woord werd het brood
waarachtig vlees, en de wijn werd Christus' bloed.
Waar de zintuigen tekortschieten om het oprechte hart
te overtuigen, kan alleen geloof het jawoord geven.

L'oration e sempre buona

L'oration e sempre buona
se la charita l'asprona.

Een gebed is altijd deugdelijk
als de naastenliefde het aanwakkert.

L'oration vole esser facta
con humiltà e fede:
dall'amor di dio sie tratta.
L'anima che vole mercede
spera in Dio quanto la crede
e harà quel che ragiona.

Bidden moet geschieden met nederigheid en geloof;
laat het ontspruiten aan de liefde tot God.
De ziel die barmhartigheid wenst,
stelt haar hoop in de God die haar vertrouwt.
Ze zal krijgen wat ze vraagt.

Quando Dio tocha la mente
perché tu faci oratione,
alcia il cuor tuto fervente
alla soa salutatione
priegholo com divotione,
che tu porti in ciel corona.

Wanneer God je binnenste aanspreekt
en vraagt tot Hem te bidden,
verhef dan geestdriftig je hart en groet Hem,
bid tot Hem met devotie,
om later in de hemel te worden gekroond.

Vertaling: Walter Geerts, Linguapolis

Apollo's Cabinet

Za 19.08.2023

AMUZ, 16.00 uur

Uitvoerders

Ella Bodeker	<i>sopraan soprano</i>
Teresa Wrann	<i>blokfluit recorder</i>
David Lopez Fernandez	<i>viool violin</i>
Harry Buckoke	<i>viola da gamba viol</i>
Jonatan Bougt	<i>teorbe & barokgitaar theorbo & baroque guitar</i>
Mathis Wolfer	<i>blokfluit & klavecimbel recorder & harpsichord</i>

Frankrijk

Concerto comique nr. 25 in g *Michel Corrette (1707-1795)*
III. "La Furstemberg"

Pourquoy, doux rossignol *Jean-Baptiste de Bousset (1662-1725)*

Italië

Mia cara Anzoletta *Johann Adolf Hasse (1699-1783)*

Oostenrijk

Balletto La pastorella *Johann Heinrich Schmelzer (ca. 1620/23-1680)*

Duitsland

Variaties op "Kraut und Rüben"
— La Capricciosa *Dietrich Buxtehude (ca. 1637-1707)*

De Nederlanden

Den man te quart staande *Anoniem / bewerking: Apollo's Cabinet*

Groot-Brittannië

John come kiss me now *Traditioneel*
met variaties van John Playford & Thomas Baltzar /
bewerking: Apollo's Cabinet

Reizen met Burney

De Engelse componist en musicoloog Charles Burney was een van de eersten om een algemene muziekgeschiedenis te schrijven. Om zijn onderzoek te voeren, ondernam hij in 1770 en 1772 twee grote reizen door Europa. In Frankrijk, de Lage Landen, Duitsland en Italië kreeg hij een beter inzicht in de lokale geschiedenis en ontmoette hij de beste muzikanten van zijn tijd. Zijn geschriften werden in verschillende uitgaven verzameld. *The present state of music in France and Italy, or the journal of a tour through those countries, undertaken to collect materials for a general history of music* (Londen, 1771, 2/1773) schetst een uitermate boeiend beeld van de toenmalige muziekcultuur. *A general history of music from the earliest ages to the present period, to which is prefixed, a dissertation on the music of the ancients, 1* (Londen, 1776, 2/1789) biedt een overzicht van de muziekgeschiedenis dat talloze andere musicologen heeft beïnvloed.

Apollo's Cabinet treedt in de voetsporen van Charles Burney. Hun reis is een kaleidoscoop van Europese muziekculturen, die in Frankrijk begint en ons verder meevoert naar Duitsland, Oostenrijk en Italië. De Franse muziek wordt hier vertegenwoordigd door charmante werken van Bousset en Corrette. Van een gelijkaardige naïeve inslag is *Mia cara Anzoletta*, een Venetiaans gondelierslied van Hasse. Die componist was afkomstig uit Duitsland, maar woonde van 1727 tot 1735 in de Italiaanse lagunestad. Bij zijn terugkeer in Duitsland voerde hij veel Italiaanse opera's uit. De Oostenrijkse Schmelzer was een van de belangrijkste violisten van zijn tijd. Zijn composities tonen de virtuoze mogelijkheden van de barokviool. Tot slot wordt ook Nederland aangedaan, met het anonieme lied *Den man te quart staande*. Vol heimwee naar huis wordt de reis afgerond in een Engelse pub, waar gemoedelijk het lied *John come kiss me now* wordt gezongen.

Travels with Burney

The English composer and musicologist Charles Burney was one of the first people to write a general history of music. To conduct his research, he went on two long journeys across Europe in 1770 and 1772. In France, the Low Countries, Germany and Italy, he gained greater insight into local history and met the best musicians of his time. His writings were collected in various publications. *The Present State of Music in France and Italy, or the Journal of a Tour Through Those Countries, Undertaken to Collect Materials for a General History of Music* (London, 1771, 2/1773) paints an absolutely fascinating picture of the music scene of the day. *A General History of Music from the Earliest Ages to the Present Period, to Which is Prefixed, a Dissertation on the Music of the Ancients, 1* (London, 1776, 2/1789) provides an overview of music history that has influenced countless other musicologists.

Apollo's Cabinet follows in Charles Burney's footsteps. The ensemble's journey is a kaleidoscope of European musical cultures, starting in France and taking us onwards to Germany, Austria and Italy. French music is represented here by the charming compositions of Bousset and Corrette. The Venetian gondolier's song *Mia cara Anzoletta* by Hasse is similarly naive in nature. Its composer was from Germany, but he lived in the Italian city of canals from 1727 to 1735. On his return to Germany, he performed many Italian operas. The Austrian Schmelzer was one of the most important violinists of his time. His compositions showcase the virtuoso possibilities of the baroque violin. Finally the journey takes us to the Netherlands with the anonymous song *Den man te quart staande*. Then the homesick traveller returns to an English pub, welcomed by the song *John Come Kiss Me Now*.

Pourquoy, doux rossignol

Pourquoy, doux rossignol, dans ce sombre séjour
m'éveillez-vous avant l'aurore?

Lieve nachtegaal, waarom maak je mij
vóór de dageraad wakker in dit donkere verblijf?

Venez-vous à mon coeur annoncer le retour
du charmant objet que j'adore?

Kom je mijn hart aankondigen
dat het bekoorlijke voorwerp dat ik aanbid terugkeert?

Mais si Climaine, a mon amour trop insensible encore,
abandonne mon coeur au feu qui le dévore;

Maar als Climaine, nog ongevoelig voor mijn liefde,
mijn hart laat aan het vuur dat het verteert,

pourquoi, doux rossignol, dans ce sombre séjour
m'éveillez-vous avant l'Aurore?

lieve nachtegaal, waarom maak je mij dan
vóór de dageraad wakker in dit donkere verblijf?

Mia cara Anzoletta

Mia cara Anzoletta,
bisogna ch'el diga, bisogna ch'el diga:
se tanto ma amiga, che tutto el mio cuor
ve voggio spiegar, ve voggio spiegar.

"M'n liefste Anzoletta, het moet eruit, het moet eruit:
je bent nu helemaal mijn vriendinnetje geworden,
en ik wil m'n ganse hart voor jou blootleggen,
voor jou blootleggen."

Gho quattro morosi, galanti e gratiosi.

De tutti mi fazzo, ballon e strapazzo.

E pur come peri li vedo cascar,
li vedo cascar.

"Ik heb vier aanbidders, alle vier voorkomend en met stijl.
Alles kan ik mij permitteren, spelletjes én verwijten.
En toch vallen ze voor mij als peren, en zie 'k ze vallen."

Kraut und Rüben

Kraut und Rüben haben mich vertrieben,
hätt' mein' Mutter Fleisch gekocht,
so wär ich länger geblieben.

Kool en groenten hebben me weggejaagd,
als mijn moeder vlees had gekookt, dan zou ik blijven.

Den man te quart staande

Den man te quart staande
Heer, in Uwen name,
heb ik hier de wagt.
Geeft dat ik bekwame
zy in dezen nagt
om naerstig te waaken
tot onzer behoudenis,
want my nu de zaaken
geheel toe vertrouwt is.

Heer, wild ons bewaaren
door Uw groote kragt.
Dat geen hooge baaren
ons in dezen nagt
en mogen toe komen.
Maar geeft ons goed weer en wind,
dat wy zonder schromen
U loven, mijn Godt bemind.
't Hangt aan Gods zegen.

John, come kiss me now

O John, come kiss me now, now, now!
O John, my love, come kiss me now!
O John, come kiss me by and by,
for weel ye ken the way to woo!

O John, kom kus me nu, nu, nu,
o John, mijn liefste, kom kus me nu.
O John, kom kus me steeds opnieuw,
want jij weet tenminste hoe je moet beminnen.

O, some will court and compliment,
and ither some will kiss and daut;
but I will mak o' my guidman,
my ain guidman - it is nae faut!

O, sommigen zullen het hof maken en complimen-
teren; anderen zullen kussen en aaien,
maar ik zal mijn man wel kiezen,
mijn eigen man – zonder fout!

O, some will court and compliment,
and ither some will prie their mou',
and some will hause in ither's arms,
and that's the way I like to do!

O, sommigen zullen het hof maken en complimen-
teren, anderen zullen hun mond snoeren,
en sommigen zullen knuffelen in iemands armen,
en dat is zoals ik het graag doe!

Vertaling: Marianne Lambregts, Walter Geerts, Robin Steins

Jennifer Bloxam

Za 19.08.2023

Auditorium Sint-Pauluskerk, 18.45 uur

Lezing (Engels gesproken English spoken)

Uitvoerders

Jennifer Bloxam

spreker speaker

Dit is een productie van AMUZ i.s.m. Alamire Foundation.

Jacob Obrechts Missa Sub tuum praesidium

Lezing door Jennifer Bloxam over Jacob Obrecht en zijn *Missa Sub tuum praesidium*, voorafgaand aan het concert van Cappella Pratensis & I Fedeli. In haar lezing verkent Bloxam de Antwerpse oorsprong van de mis, het verband met de opulente Maria-Hemelvaartfeesten in augustus en het verrassende gebruik ervan als paasmis voor keizer Maximiliaan I.

Jacob Obrecht's Missa Sub tuum praesidium

A lecture by Jennifer Bloxam on Jacob Obrecht and his *Missa Sub tuum praesidium* before the concert by Cappella Pratensis & I Fedeli. Her talk will explore the Antwerp origins of this mass, its connection to the city's opulent August celebration of the Feast of the Assumption (for the Blessed Virgin), and its surprising use as an Easter mass for the Emperor Maximilian I.

Cappella Pratensis, I Fedeli & Wim Diepenhorst

Za 19.08.2023

Sint-Pauluskerk, 20.00 uur

Een video-inleiding bij dit concert door Stratton Bull
vindt u op de desbetreffende concertpagina op amuz.be.

Uitvoerders

Wim Diepenhorst *orgel & apfelregal* organ & apfelregal*

Cappella Pratensis

Stratton Bull	<i>artistieke leiding artistic direction</i>
Andrew Hallock	<i>superius</i>
Tim Braithwaite	<i>superius</i>
Stratton Bull	<i>superius</i>
Lior Leibovici	<i>contratenor</i>
Jonatan Alvarado	<i>contratenor</i>
Peter de Laurentiis	<i>tenor</i>

Pieter De Moor	<i>tenor</i>
Marc Busnel	<i>bassus</i>
Grantley McDonald	<i>bassus</i>

I Fedeli

Josué Meléndez Peláez	<i>artistieke leiding artistic direction</i>
Catherine Motuz	<i>artistiek advies artistic advice</i>
Josué Meléndez Peláez	<i>cornetto cornetto</i>
Emily White	<i>trombone sackbut</i>
Maximilien Brisson	<i>trombone sackbut</i>
Nathaniel Wood	<i>trombone & schuiftrompet sackbut & slide trumpet</i>

* Gotisch orgel uit de collectie van de Alamire Foundation, gebouwd door Walter Chinaglia in 2012, naar een schilderij van Hugo Van der Goes (1487).

* Apfelregal uit de collectie van de Alamire Foundation, gebouwd door Christian Kögler in 2021, naar een instrument uit 1506, afgebeeld op een houtsnede uit 1519 door Hans Weiditz.

Processie

Sub tuum praesidium (antifoon)	<i>gregoriaans</i>
Een vrolic wesen (instrumentaal)	<i>Jacobus Barbireau (1455-1491)</i>
Inviolata, intacta et casta es	<i>gregoriaans</i>
Osculetur me	<i>Jacobus Barbireau</i>

Mis

Gaudeamus omnes	<i>gregoriaans</i>
Missa Sub tuum praesidium: Kyrie	<i>Jacob Obrecht (1457/58-1505)</i>
Missa Sub tuum praesidium: Gloria	<i>Jacob Obrecht</i>
Ave preclara maris stella: Audi nos (instrumentaal)	<i>gregoriaans</i>
Missa Sub tuum praesidium: Credo	<i>Jacob Obrecht</i>
Aurea virga prime matris: Mediatrix (instrumentaal)	<i>gregoriaans</i>
Missa Sub tuum praesidium: Sanctus	<i>Jacob Obrecht</i>
Verbum bonum et suave: Supplicamus (instrumentaal)	<i>gregoriaans</i>
Missa Sub tuum praesidium: Agnus Dei	<i>Jacob Obrecht</i>

Lof

Scon lief (instrumentaal)	<i>Jacobus Barbireau</i>
Adieu adieu (instrumentaal)	<i>Jacob Obrecht</i>
Salve regina, à 6	<i>Jacob Obrecht</i>

Onze-Lieve-Vrouwommegang tijdens Antwerpens gouden eeuw

Midden augustus was een drukke periode in de Antwerpse gouden eeuw. Iedereen nam deel aan de schitterende feesten in het kader van Maria-Hemelvaart op 15 augustus. Muziek was essentieel bij de festiviteiten, waarvan de 'ommegang' het meest extravagante onderdeel was. Die processie vond sinds 1399 plaats op de zondag van de feestweek. Clerici en leden van broederschappen en gilden paradeerden door de stad op kleurrijke praalwagens, begeleid door een kabaal van fluiten en trommels. In de parochie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk werden ook twee plechtige processies georganiseerd. Daarbij werd het Mariabeeld dat in de broederkapel stond op ceremoniële wijze door de kerk gedragen, begeleid door de klanken van gregoriaans, gezongen polyfonie, instrumenten en orgel. Tijdens de hoogmis zelf klonk liturgische polyfonie, uitgevoerd door 24 mannen en knapen. Het avondlijke Marialof of salve werd muzikaal opgeluisterd door de stadsspeellieden en de zangers en organist van de Mariabroederschap.

Dit concert verloopt als een muzikaal drieluik, waarbij elk 'paneel' aan een van de drie elementen van de Maria-Hemelvaartvieringen is gewijd: de processie, de mis en het lof. Het eerste paneel roept de klanken van de processie op waarbij het Mariabeeld van de kapel de kerk in werd gebracht.

Het centrale en belangrijkste paneel, de mis, presenteert de meest ambitieuze compositie: Jacob Obrechts uitzonderlijke mis gebaseerd op het suffrage-antifoon *Sub tuum praesidium*. De gregoriaanse melodie en de bijbehorende tekst worden in de mis in de bovenstem gezongen. Het aantal stemmen neemt over de misdelen heen toe; van een driestemmig *Kyrie* tot een zevenstemmig *Agnus Dei*. Zeven is namelijk een belangrijk getal in de Mariasymboliek. Vanaf het *Credo* weeft Obrecht ook

stelselmatig vier bijkomende tekstfragmenten van Mariagezangen in het polyfone weefsel. Het orgel zal elke melodie intoneren voor de missectie waarin de melodie voorkomt. De mis is wellicht gecomponeerd in het laatste jaar van Obrechts betrekking als zangmeester in Antwerpen.

Het derde luik evoceert het Marialof dat 's avonds in de kapel van Onze-Lieve-Vrouw Lof werd gehouden. Dankzij de bijzondere sociale context kan het Marialof worden beschouwd als een voorbode van het moderne concertleven, waarbij het publiek samenkomt om te genieten van een muzikale uitvoering op het eind van de dag. Deze evocatie van het Marialof herinnert ons eraan dat componisten-clerici als Barbireau en Obrecht ook genoten van de wereldlijke kant van het sociale leven en zich met gemak bewogen tussen het religieuze en wereldlijke. Obrecht bewonderde het levendige lied *Scon lief* van zijn voorganger Barbireau dermate, dat hij het in twee miszettingen integreerde!

The Feast of the Assumption in Golden Age Antwerp

Mid-August was a busy and joyful time in Golden Age Antwerp. Splendid celebrations surrounding the great feast of the Assumption of the Virgin on 15 August involved most townspeople and drew visitors from far and wide. Music was an essential element of every festivity. The most extravagant was the 'ommegang', an outdoor procession held since 1399 on the Sunday of the festival week. Clergy, confraternities and craft guilds paraded through the city streets with colourful floats, accompanied by a racket of pipes and drums. Two solemn processions also took place within the great parish church of Our Lady, during which the statue of the Blessed Virgin housed in the Marian confraternity's chapel was ceremoniously carried through the church to the sounds of plainsong, choral polyphony, instruments, and the organ. The festal high mass itself was

dominated by liturgical polyphony sung by as many as two dozen men and boys, and the evening service in praise of the Virgin Mary – the Salve – featured city musicians ('stadspeellieden') as well as the Marian confraternity's singers and organist, who brought the day to a close with devotional musical entertainment.

This evening's concert unfolds as a musical triptych, each panel devoted to one of the three major elements of Antwerp's Assumption celebrations: the procession, the mass, and the Salve service. The first panel conjures the sounds of the procession that carried the statue of Our Lady from the Marian chapel out into the church.

Just as the central panel of a triptych is always its most substantial and significant, so here the second section of the concert presents the most ambitious composition, Jacob Obrecht's extraordinary mass based on the ancient suffrage antiphon *Sub tuum praesidium*. The melody and text of the chant are intoned in the uppermost voice throughout the mass. The number of parts required expands from three in the *Kyrie* to seven in the *Agnus Dei*, seven being a number rich in Marian symbolism. From the *Credo* onwards, Obrecht gradually weaves four additional snippets of text from Marian plainsong into the polyphonic web; the organ introduces each melody before the Mass section in which it appears. Likely composed during Obrecht's final year as the singing master in Antwerp, this mass was apparently commissioned in 1503 by Emperor Maximilian I for the Easter celebration at the church that held the shrine of the Black Madonna in Halle. The mass is nonetheless anchored in Obrecht's knowledge of local traditions of Marian chant and liturgy in Antwerp, and thus ideally suited for the city's Assumption liturgy.

The final panel of our musical Assumption triptych evokes the evening Salve service in the Marian confraternity's chapel, an occasion whose

social context can be viewed as a precursor to modern-day concerts where a lay audience gathers to enjoy a musical performance at the end of the day. Tonight's evocation of the service in praise of Mary reminds us that composer-clerics like Barbireau and Obrecht also appreciated the earthier side of life and moved easily between the sacred and secular domains. Indeed, Obrecht admired his predecessor Barbireau's lively song *Scon lief* so much that he quoted it in two mass settings!

Sub tuum praesidium

Sub tuum praesidium confugimus, sancta Dei genitrix:
Onder uw bescherming nemen wij onze toevlucht,
heilige moeder Gods:
nostras deprecationes ne despicias in necessitatibus:
kijk in hachelijke omstandigheden
niet met minachting neer op onze voorbeden,
sed a periculis cunctis libera nos semper, virgo benedicta.
maar bevrijd ons steeds van alle gevaren,
gezegende maagd.

Inviolata, intacta et casta es

Inviolata, intacta et casta es Maria:
que es effecta fulgida celi porta.
Maria, gij zijt ongeschonden, ongerept en kuis:
gij zijt de stralende hemelpoort.
O Mater alma Christi carissima:
suscipe pia laudum preconia.
Allerdierbaarste voedende moeder van Christus,
aanvaard onze vrome lofbetuigingen.
Nostra ut pura pectora sint et corpora.
Que nunc flagitant devota corda et ora:
Mogen onze inborst en ons lichaam zuiver zijn.
Vrome harten en monden vragen met aandrang,
tua per precata dulcisona:
nobis concedas veniam per secula.
door zoetklinkende gebeden voor u:
schenk ons vergeving voor altijd.
O benigna! O Maria! O Virgo pia!
Que sola inviolata permansisti.
O welwillende! O koningin! O vrome maagd!

Gij die als enige ongeschonden zijt gebleven.

Osculetur me

Prima pars

Osculetur me osculo oris sui;
quia meliora sunt ubera tua vino,
fragrantia unguentis optimis.
Oleum effusum nomen tuum;
ideo adolescentulae dilexerunt te.
Laat hij me kussen met de kussen van zijn lippen,
uw borsten zijn beter dan wijn, welriekend als de
zachtste parfums en uw naam is als vloeiende olie
en daarom geliefd door maagden.
Ego flos campi et lilium convallium.
Sicut lilium inter spinas sic amica mea inter filias.
Ik ben de bloem van het veld en de lelie der dalen.
Als een lelie tussen de doornen, zo is mijn liefste
onder de jonge meisjes.
Laeva eius sub capite meo,
et dextera illius amplexabitur me.
Laat zijn linkerarm onder mijn hoofd zijn
en zijn rechterarm mij omhelzen.

Secunda pars

Adiuvo vos filie Jerusalem
per capreas cervosque camporum,
ne suscitatis neque evigilare faciat dilectam,
quoadusque ipsa velit.
Ik bezweer jullie, meisjes van Jeruzalem,
bij de reeën en de herten op het veld, wek de liefde
niet, wakker haar niet aan voordat zij eraan toe is.

Vox dilecti mei ecce iste venit
saliens in montibus transiliens colles.
Similis est dilectus meus capreae,
hinnuloque cervorum.

De stem van mijn liefste,
kijk, daar komt hij, springend over de bergen,
huppelend over de heuvels.
Als een ree is mijn liefste, als een hertenkalf.

En ipse stat post parietem nostrum,
respiciens per fenestras, prospiciens per cancellos. Amen.
Zie, daar staat hij achter onze muur,
kijkend door de vensters, turend door de spijlen. Amen.

Gaudeamus omnes

Gaudeamus omnes in Domino,
diem festum celebrantes sub honore Marie Virginis:
Laten we allen blij zijn in de Heer,
wij vieren de feestdag van de maagd Maria;
de cuius assumptione gaudent angeli,
et collaudant Filium Dei.
Eructavit cor meum verbum bonum:
dico ego opera mea regi.
haar tenhemelopneming is voor de engelen een reden
tot vreugde; hun lof weerklinkt voor de Zoon van God.
Mijn hart heeft een voortreffelijk woord gesproken:
ik wijd mijn werk toe aan de koning.

Kyrie

Kyrie eleison.
Heer, ontferm U over ons.
Christe eleison.

Christus, ontferm U over ons.

Kyrie eleison.

Heer, ontferm U over ons.

Cantus firmus

Sub tuum praesidium confugimus, sancta Dei genitrix:
Onder uw bescherming nemen wij onze toevlucht,
heilige moeder Gods:
nostras deprecationes ne despicias in necessitatibus:
kijk in hachelijke omstandigheden
niet met minachting neer op onze voorbeden,
sed a periculis cunctis libera nos semper, virgo benedicta.
maar bevrijd ons steeds van alle gevaren,
gezegende maagd.

Gloria

Gloria in excelsis Deo,
et in terra pax hominibus bonae voluntatis.
Eer aan God in den hoge
en vrede op aarde aan de mensen van goede wil.
Laudamus te, benedicimus te,
Wij loven U, wij prijzen
adoramus te, glorificamus te.
en aanbidden U, wij verheerlijken U
Gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam,
en zeggen U dank voor Uw grote heerlijkheid,
Domine Deus, Rex caelestis,
Heer God, hemelse Koning,
Deus, Pater omnipotens,
God, almachtige Vader, Heer,
Domine Fili unigenite, Jesu Christe.

eniggeboren Zoon, Jezus Christus.
Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris,
Heer God, Lam Gods, Zoon van de Vader,
qui tollis peccata mundi,
miserere nobis,
Gij die wegneemt de zonden der wereld,
ontferm U over ons,
qui tollis peccata mundi,
suscipe deprecationem nostram.
Gij die wegneemt de zonden der wereld,
aanvaard ons gebed.
Qui sedes ad dexteram Patris,
miserere nobis,
Gij die zit aan de rechterhand van de Vader,
ontferm U over ons,
quoniam tu solus sanctus, tu solus Dominus,
tu solus altissimus, Jesu Christe.
want Gij alleen zijt de Heilige, Gij alleen de Heer,
Gij alleen de allerhoogste, Jezus Christus.
Cum sancto spiritu in gloria Dei Patris. Amen.
Met de Heilige Geest in de heerlijkheid van God
de Vader. Amen.

Cantus firmus

Sub tuum praesidium confugimus, sancta Dei genitrix:
Onder uw bescherming nemen wij onze toevlucht,
heilige moeder Gods:
nostras deprecationes ne despicias in necessitatibus:
kijk in hachelijke omstandigheden
niet met minachting neer op onze voorbeden,
sed a periculis cunctis libera nos semper, virgo benedicta.

maar bevrijd ons steeds van alle gevaren,
gezegende maagd.

Credo

Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem,
Ik geloof in één God, de almachtige Vader,
factorum caeli et terrae, visibilium omnium et invisibilium
Schepper van hemel en aarde, van al wat zichtbaar
en onzichtbaar is
et ex Patre natum ante omnia saecula,
en voor alle tijden geboren uit de Vader.
Deum verum de Deo vero,
Ware God uit de ware God,
genitum non factum, consubstantiali Patri,
geboren, niet geschapen, één in wezen met de Vader,
per quem omnia facta sunt,
en door wie alles is geschapen,
qui propter nos homines et propter nostram salutem
descendit de caelis.
die voor ons, mensen, en omwille van ons heil
uit de hemel is neergedaald.
Et incarnatus est de Spirito Sancto ex Mariae virgine,
et homo factus est.
En Hij is ontvangen van de Heilige Geest uit de maagd
Maria, en is mens geworden.
Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato,
passus et sepultus est,
Hij werd voor ons gekruisigd onder Pontius Pilatus,
Hij heeft geleden en is begraven
et resurrexit tertia die secundum scripturas,
en verrezen op de derde dag volgens de Schriften,

et ascendit in caelum, sedet ad dexteram Patris. Amen.

Hij is opgevaren ten hemel en zit aan de rechterhand
van de Vader. Amen.

Cantus firmus I

Sub tuum praesidium confugimus, sancta Dei genitrix:

Onder uw bescherming nemen wij onze toevlucht,
heilige moeder Gods:

nostras deprecationes ne despicias in necessitatibus:

kijk in hachelijke omstandigheden
niet met minachting neer op onze voorbeden,

sed a periculis cunctis libera nos semper, virgo benedicta.

maar bevrijd ons steeds van alle gevaren,
gezegende maagd.

Cantus firmus II

Audi nos, nam te Filius nihil negans honorat.

Aanhoor ons, want uw Zoon eert u en weigert u niets.

Salva nos Jesu pro quibus virgo mater te orat!

Jezus, red ons voor wie Uw maagdelijke moeder U
smeekt.

Sanctus

Sanctus, sanctus, sanctus

Dominus Deus Sabaoth!

Heilig, heilig, heilig
de Heer, de God der hemelse machten!

Pleni sunt caeli et terra gloria tua.

Hosanna in excelsis.

Vol zijn hemel en aarde van Uw heerlijkheid.
Hosanna in den hoge.

Benedictus qui venit in nomine Domini.

Hosanna in excelsis.

Gezegend Hij die komt in de naam des Heren.
Hosanna in den hoge.

Cantus firmus I

Sub tuum praesidium confugimus, sancta Dei genitrix:

Onder uw bescherming nemen wij onze toevlucht,
heilige moeder Gods:

nostras deprecationes ne despicias in necessitatibus:

kijk in hachelijke omstandigheden
niet met minachting neer op onze voorbeden,

sed a periculis cunctis libera nos semper, virgo benedicta.

maar bevrijd ons steeds van alle gevaren,
gezegende maagd.

Cantus firmus II

Mediatrix nostra, que es post Deum, spes sola,

Onze bemiddelaarster, die onmiddellijk na God komt,
tuo filio nos representa
onze enige hoop, beveel ons aan bij uw Zoon.

Agnus Dei

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi,
miserere nobis!

Lam Gods, dat wegneemt de zonden der wereld,
ontferm U over ons!

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi,
miserere nobis!

Lam Gods, dat wegneemt de zonden der wereld,
ontferm U over ons!

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi,
dona nobis pacem!

Lam Gods, dat wegneemt de zonden der wereld,
geef ons de vrede!

Cantus firmus I

Sub tuum praesidium confugimus, sancta Dei genitrix:
Onder uw bescherming nemen wij onze toevlucht,
heilige moeder Gods:
nostras deprecationes ne despicias in necessitatibus:
kijk in hachelijke omstandigheden
niet met minachting neer op onze voorbeden,
sed a periculis cunctis libera nos semper, virgo benedicta.
maar bevrijd ons steeds van alle gevaren,
gezegende maagd.

Cantus firmus II

Supplicamus, nos emenda,
emendatos nos commenda,
o clemens, o pia, o dulcis Maria.
Wij smeken u, maak ons beter,
en wanneer we beter zijn, beveel ons aan,
o milde, o liefdevolle, o zachte Maria.

Cantus firmus III

Celsus nuntiat Gabriel nova gaudia.
Regina celi letare, alleluia.
In de hoogte kondigt Gabriël een nieuwe vreugde aan.
Koningin van de hemel, wees verheugd.

Salve regina

Salve regina, mater misericordie:

Gegroet koningin, moeder van erbarmen,
vita dulcedo, et spes nostra, salve.
ons leven, onze zoetheid, onze hoop, gegroet.

Ad te clamamus, exules, filii Heve.

U roepen wij aan, Eva's verbannen kinderen.

Ad te suspiramus, gementes

Tot u verzuchten wij, klagend en wenend
et flentes in hac lacrimarum valle.
in dit dal van tranen.

Eia ergo advocata nostra,

Welaan dan, onze voorspreekster,
illos tuos misericordes oculos ad nos converte.
keer uw lieve ogen vol erbarmen naar ons toe.

Et Jesum, benedictum fructum ventris tui,

En Jezus, de gezegende vrucht van uw schoot,
nobis post hoc exilium ostende.

toon Hem na de ballingschap.

O clemens, o pia, o dulcis virgo Maria.

O milde, o liefdevolle, o zoete maagd Maria.

Vertaling: Brigitte Hermans, Bernard Huyvaert, Cappella
Pratensis

Blue Heron

Za 19.08.2023

AMUZ, 22.15 uur

Uitvoerders

Scott Metcalfe	<i>artistieke leiding artistic direction</i>
Kim Leeds	<i>cantus</i>
Sophie Michaux	<i>cantus</i>
Margot Rood	<i>cantus</i>
Jason McStoots	<i>contratenor & tenor</i>
James Reese	<i>contratenor & tenor</i>
Aaron Sheehan	<i>contratenor & tenor</i>
Sumner Thompson	<i>contratenor & tenor</i>
Paul Guttry	<i>bassus</i>
David McFerrin	<i>bassus</i>
Scott Metcalfe	<i>harp harp</i>

Missa Caput: Kyrie	<i>Johannes Ockeghem (ca. 1410-1497)</i>
Missa Caput: Gloria	<i>Johannes Ockeghem</i>
Quam pulcra es	<i>John Pyamour (fl. ca. 1418)</i>
Adieu ma tresbelle maistresse	<i>Anoniem</i>
Alas alas alas is my chief song	<i>Walter Frye (?-1475 of vroeger)</i>
Missa Caput: Credo	<i>Johannes Ockeghem</i>
Plus j'ay le monde regardé	<i>Robert Morton (ca. 1430-1483)</i>
So ys emprentid in my remembrance	<i>Walter Frye of John Bedyngham (?-1458/59)?</i>
Le souvenir de vous me tue	<i>Robert Morton</i>
Missa Caput: Sanctus	<i>Johannes Ockeghem</i>
Missa Caput: Agnus Dei	<i>Johannes Ockeghem</i>

Johannes Ockeghem – Missa Caput

Wat is het verband tussen Johannes Ockeghem en de Engelse muziek van zijn tijd? Die vraag is voor Scott Metcalfe het uitgangspunt om een boeiend muzikaal netwerk uit te tekenen. Over de geboorteplaats – en zelfs geboortedatum – van Johannes Ockeghem wordt tot vandaag gespeculeerd. Wel staat vast dat hij vanaf 24 juni 1443 als zanger werkte aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk, maar hij zou slechts een jaar in Antwerpen verblijven. In 1444 werd hij aangesteld als zanger in de hofkapel van Karel I, hertog van Bourbon. Zijn verblijf in Antwerpen moet ongetwijfeld invloed hebben gehad op Ockeghems muziek. In de havenstad, met een uitgebreide handel in boeken, had hij toegang tot muziekhandschriften uit diverse regio's. Een van Ockeghems oudst bekende composities is de *Missa Caput*, die hij moet hebben gecomponeerd kort na zijn Antwerpse verblijf. De titel verwijst naar een gelijknamige Engelse mis die is gebaseerd op een Engels gregoriaans gezang. De anonieme Engelse *Missa Caput* is ook een van de eerste cyclische missen, wat betekent dat elk misdeel eenzelfde muzikaal materiaal deelt. Ockeghem herneemt materiaal van die Engelse mis, maar maakt de textuur nog complexer. Opmerkelijk is de ambiguïteit op het vlak van de modi, de middeleeuwse kerktoonarden, met bizarre fluctuaties tussen si en si b, en fa en fa#. Was die Engelse *Missa Caput* opgenomen in een manuscript dat Ockeghem in Antwerpen had gezien? Het blijft speculeren. Op het vasteland circuleerde sowieso Engelse muziek. Ockeghems composities verschenen trouwens in manuscripten die ook muziek bevatten van Engelse tijdgenoten als Walter Frye en Robert Morton. De zoete klanken van de Engelse muziek werden op het vasteland uitermate geapprecieerd.

Johannes Ockeghem – Missa Caput

What is the connection between Johannes Ockeghem and the English music of his time? That question was the starting point for Scott Metcalfe to map out a fascinating network of music. There is speculation to this day over Johannes Ockeghem's birthplace, and even his date of birth. What is certain is that he started working as a singer at the Church of Our Lady on 24 June 1443, but only stayed in Antwerp for a year. In 1444, he was given a position as a singer in the royal chapel of Charles I, Duke of Bourbon. Ockeghem's stay in Antwerp undoubtedly influenced his music. The port city with its extensive book trade gave him access to music manuscripts from different regions. One of Ockeghem's oldest known compositions is the *Missa Caput*, which he must have written shortly after his time in Antwerp. The title refers to an English mass of the same name, based on an English Gregorian chant. The anonymous English *Missa Caput* is also one of the first cyclic masses, which means that each part of the mass shares the same musical material. Ockeghem has taken material from the English mass, but made the texture even more complex. What is striking is the ambiguity in the modes, the mediaeval church keys, with bizarre fluctuations between B and B flat, and F and F sharp. Was the English *Missa Caput* included in a manuscript that Ockeghem had seen in Antwerp? It remains a matter of speculation. There certainly was English music in circulation on the continent. Incidentally, Ockeghem's compositions appear in manuscripts that also contain music by his English contemporaries such as Walter Frye and Robert Morton. The sweet sounds of English music were deeply appreciated on the continent.

Kyrie

Gloria

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Quam pulcra es

Quam pulcra es et quam decora,
carissima, in deliciis.

Wat ben je mooi, wat ben je bekoorlijk,
liefde en verrukking, dat ben jij!

Statura tua assimilata est palme,
et ubera tua botris.

Als een palm is je gestalte,
je borsten zijn als druiventrossen.

Caput tuum ut Carmelus,
collum tuum sicut turris eburnea.

Uw hoofd is als een karmel,
uw hals als een ivoren toren.

Veni, dilecte mi, egrediamur in agrum,
et videamus si flores fructus parturierunt,
si floruerunt mala punica.

Kom, mijn geliefde, laten we de velden ingaan
en kijken of de bloemen vruchten voortbrengen,
of de granaatappels bloeien.

Ibi dabo tibi ubera mea.

Alleluya.

Daar zal ik je mijn borsten bieden.
Halleluja.

Adieu ma tresbelle maistresse

Adieu ma tresbelle maistresse,
adieu celle que j'aime tant,

adieu vous dy, tout mon vivant,
adieu l'espoir de ma liesse.

Vaarwel, mijn schone beminde,
vaarwel, vrouwe die ik zozeer bemin,
ik zeg u vaarwel, m'n leven,
vaarwel, toeverlaat van mijn vreugde.

Je ne puis parler de tristesse,
tant m'est le depart desplaisant.
Adieu ma tresbelle maistresse,
adieu celle que j'aime tant.

Ik kan niets zeggen, uit droefheid,
zô ongevallig is mij dit afscheid.
Vaarwel, mijn schone beminde,
vaarwel, vrouwe die ik zozeer bemin.

Car plours et larmes a destresse
seront en moy dorenavant
quant je verray le doux samblant
de vous, belle plaisant jonesse.

Tranen en geweent van verdriet
zullen immers voortaan deel zijn van mij,
als ik uw liefvallige gezicht zie,
mooie, welgevallige, jonge vrouwe.

Alas, alas, alas is my chief song

Alas, alas, alas is my chief song,
ffor peyne and wo none other can y syng.

Ach, ach, ach is mijn enige lied:
door pijn en verdriet kan ik niets anders zingen.

Insted of rest asobbe y tale among,
ffor myn onese and deathe along siching.

In plaats van te rusten, herhaal ik wenend

mijn weeklacht opnieuw en opnieuw,
zuchtend om mijn verdriet en dood.

The grounde of wo I fele is departing:
the more long, the more byting the peyn.

De reden van mijn ellende is de scheiding:
hoe langer het duurt, hoe pijnlijker mijn smart.

With the trew turtill all change forsweryng:
Welchome my deth certeyne y entune and pleyne.

Met een trouwe tortelduif alle verandering afzwerend,
zing en klaag ik: "Welkom, mijn gewisse dood."

Credo

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Plus j'ay le monde regardé

Plus j'ay le monde regardé,
plus je voy bien mon premier choys
avoir le bon bruit et la vois
de los, de grace et de beaulté.

Hoe meer ik de wereld heb beschouwd,
des te duidelijker zie ik mijn voorkeur:
een goede faam hebben en de vertolker zijn
van lof, bevalligheid en schoonheid.

So ys emprentid in my remembrance

So ys emprentid in my remembrance
your wommanhede, iour yowght, your gentillesse,
your goodly port, your frely continance,
your prysid byaulte with iour kyndenesse

Zo geprent in mijn geheugen
is jouw vrouwelijkheid, je jeugd, je elegantie,

je nobele houding, je mooie gedrag,
je gewaardeerde schoonheid, en je vriendelijkheid,
– that lorde that alle wot tak y to witnesse! –
that, wak y, slepe y, or wat thing y do,
in wele, in wo, in joye ore hevenesse,
myn hert ys wyth yow, go wey that ye go.
– de Heer die alles weet, neem ik als getuige –
dat, of ik nu wakker ben of slaap, of wat ik ook doe,
in geluk, in verdriet, in vreugde of neerslachtigheid,
mijn hart bij jou is, waar je ook gaat.

Le souvenir de vous me tue

Le souvenir de vous me tue,
mon seul bien, quant je ne vous voy,
var je vous jure sus ma foy,
sans vous ma liesse est perdue.

Aan u denken maakt me gek, mijn enige goed,
wanneer ik u niet zie, want ik zweer u op mijn eer,
dat zonder u mijn vreugde vergaat.

Quant vous estes hors de ma veue,
je me plaing en disant hé moy:
Le souvenir de vous [...]

Wanneer ik u niet kan zien, beklaag ik me,
en zeg ik bij mezelf: aan u denken ...

Seulle demeure despourveue,
de nully confort ne reçoey.
Ce deul porte sans faire effroy
jusques a vostre revenue.

Achtergelaten voel ik me hulpeloos,
er is niemand om mij op te beuren.
Deze rouw draag ik discreet totdat gij terugkeert.

Sanctus Agnus Dei

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Vertaling: Marianne Lambregts, Brigitte Hermans,
Robin Steins

Utopia

Zo 20.08.2023

AMUZ, 20.00 uur

Een video-inleiding bij dit concert door Marijke Hellemans vindt u op de desbetreffende concertpagina op amuz.be.

Uitvoerders

Michaela Riener

mezzosopraan mezzo-soprano

Bart Uvyn

contratenor countertenor

Adriaan De Koster

tenor tenor

Lieven Termont

bariton baritone

Guillaume Olry

bas bass

Bart Rodyns

orgel & apfelregal* organ & apfelregal

* Orgel, gebouwd door Jos Moor in 2012 uit de collectie van Bart Rodyns.

* Apfelregal uit de collectie van de Alamire Foundation, gebouwd door Christian Kögler in 2021, naar een instrument uit 1506, afgebeeld op een houtsneede uit 1519 door Hans Weiditz.

Salve regina *gregoriaans*

Salve regina: Et lesum *Alexander Agricola (1445/46-1506)*

Salve regina: Nobis post hoc exilium ostende *gregoriaans*

Susanne un jour *Orlandus Lassus (1530/32-1594)*

Missa Susanne un jour: Kyrie *Orlandus Lassus*

Susanna haer baeiende in een fonteyn *Geert van Turnhout (ca. 1520-1580)*

Tibi laus *Séverin Cornet (ca. 1520-1582)*

Salve quae roseo (I^o pars) *Tielman Susato (ca. 1500-ca. 1564)*

MIROIRS "10 beeldmotetten en hun spiegelbeeld" *Benjamien Lycke (*1989)*

Ave gratia plena (1584) *Cornelis Verdonck (1563-1625)*

Magnificat (1585) *Cornelis Verdonck*

Fiat cor meum (1586) *Daniel Raymundi (ca. 1558-1634)*

Gloria in excelsis Deo (1587) *Andreas Pevernage (1542/43-1591)*

Dignus es Domine (1588) *Andreas Pevernage*

Laude pia Dominum (ca. 1589) *Andreas Pevernage*

Osculetur me (1590) *Andreas Pevernage*

Laudent Deum (ca. 1588-94) *Orlandus Lassus*

Nata et grata (ca. 1586) *Andreas Pevernage*

Domine fiant (ca. 1594) *Cornelis Schuyt (1557-1616)*

Miroirs: beeldmotetten uit Antwerpen

Utopia focust op beeldmotetten uit de 16de eeuw, dat zijn unieke gravures waarin verschillende kunstdisciplines samenkomen. Een inventor tekent het ontwerp voor de afbeelding – meestal met een religieus onderwerp –, de graveur steekt het ontwerp uit in een koperplaat, een componist bedenkt een meerstemmig motet dat in het beeld wordt geïntegreerd, en alles wordt met groot vakmanschap door de drukker gedrukt en verspreid. De verschillende partners in dit artistieke product waren allemaal met Antwerpen verbonden, zoals kunstenaar Maarten de Vos, graveur Johannes Sadeler en de componisten Andreas Pevernage en Cornelis Verdonck. De motetten zijn relatief kort en worden in dit concert op een hedendaagse manier zowel visueel als auditief gespiegeld door componist Benjamien Lycke. Terwijl in de 16de eeuw de gravure de technologie bij uitstek was om beelden te verspreiden, worden beelden tegenwoordig gereproduceerd én getransformeerd dankzij elektronische schermen en artificiële intelligentie. Lyckes muziek wordt verklankt door de menselijke stem. De Latijnse tekst vormt het scharnier tussen de originele motetten en de nieuwe muziek. Een instrumentale wandeling voert ons van het ene tafereel naar het andere. Als voorbeschouwing op de beeldmotetten openen motetten en chansons dit programma. Door zijn motet *Et Jesum* heen weeft Alexander Agricola een canon 'facie ad faciem': de originele gregoriaanse *Salve regina*-melodie wordt in het meerstemmige motet weerspiegeld door middel van inversie (omkering). Orlandus Lassus' *Missa Susanne un jour* weerspiegelt het gelijknamige chanson. Geert van Turnhout maakt op zijn beurt een taalkundige weer- spiegeling van dit chanson met een Nederlandse bewerking.

Museum Plantin-Moretus biedt de tickethouders van dit concert uitzonderlijk de mogelijkheid om de beeldmotetten in het museum te bezichtigen van 18 augustus tot en met 30 september 2023 op vertoon van hun concertticket.

Miroirs: Illustrated Motets from Antwerp

Utopia will focus on illustrated motets from the 16th century: unique engravings that combine several artistic disciplines. A draughtsperson drew the design for the image – usually on a religious subject – which was then engraved into a copper plate by the engraver. A composer would write a polyphonic motet that was integrated into the image, and the entire piece would be printed with great skill by the printer and then distributed. The different partners who contributed to these artistic products all had links with Antwerp, such as the artist Maarten de Vos, engraver Johannes Sadeler and the composers Andreas Pevernage and Cornelis Verdonck. The motets are relatively short and will be reflected in contemporary images and sound at this concert by the composer Benjamin Lycke. Whereas engraving was the foremost technology for distributing images in the 16th century, images are now reproduced and transformed using electronic screens and artificial intelligence. Lycke's music is performed by the human voice. The Latin text forms the link between the original motets and the new music. An instrumental walk takes us from one scene to another. The programme begins with motets and chansons, as a prelude to the illustrated motets. Alexander Agricola weaves a 'facie ad faciem' canon through his motet *Et Iesum*; the original, Gregorian *Salve regina* melody is reflected in the polyphonic motet by means of inversion (reversal). Orlandus Lassus' *Missa Susanne un jour* reflects the chanson of the same name. In turn, Geert van Turnhout has made a linguistic reflection of this chanson in a Dutch adaptation.

The Plantin-Moretus Museum offers ticket holders of this concert the opportunity to view the illustrated motets at the museum from 18 August to 30 September 2023 upon presentation of their concert ticket.

Seizoen 23 | 24
Binnenkort in AMUZ

Vrijdag 6 oktober 2023, 20.00

Utopia

Tielman Susato: Meer dan danserye

Muziek van Tielman Susato, Orlandus Lassus, Thomas Crecquillon,
Nicolas Gombert, Josquin des Prez e.a.

Michaela Riener, mezzosopraan | Bart Uvyn, contratenor | Adriaan De Koster,
tenor | Lieven Termont, bariton | Guillaume Olry, bas | Jan Van Outryve, luit

Zondag 29 oktober 2023, 15.00

InAlto

Passages: Duitse rituele muziek 1600-1800

Muziek van H. Schütz, S. Scheidt, D. Buxtehude, J.P. Krieger,
L. van Beethoven/I. von Seyfried e.a.

InAlto | Lambert Colson, cornetto & artistieke leiding

Info, tickets en meer concerten
op **www.amuz.be**

Salve regina

Salve regina misericordiae,
vita, dulcedo, et spes nostra, salve.

Gegroet koningin, moeder van erbarmen,
ons leven, onze zoetheid, onze hoop, gegroet.

Ad te clamamus, exsules filii Euae.

Ad te suspiramus, gementes et flentes
in hac lacrimarum valle.

U roepen wij aan, Eva's verbannen kinderen.
Tot u verzuchten wij, klagend en wenend
in dit dal van tranen.

Eia, ergo, advocata nostra,
illos tuos misericordes oculos ad nos converte;

Welaan dan, onze voorspreekster,
keer uw lieve ogen vol erbarmen naar ons toe;

et lesus, benedictum fructum ventris tui,
nobis post hoc exilium ostende.

en Jezus, de gezegende vrucht van uw schoot,
toon Hem na de ballingschap.

O clemens, o pia, o dulcis Maria.

O milde, o liefderijke, o zoete Maria.

Susanne un jour

Susanne un jour d'amour sollicitée
par deux viellardz, convoitans sa beauté,
fut en son coeur triste et desconfortée,
voyant l'effort fait à sa chasteté.

Op een dag werd Suzanne verleid door twee oude
mannen die haar schoonheid begeerden, haar hart
was triest, toen ze die aanval op haar kuisheid zag.

Elle leur dict, si par desloyauté

de ce corps mien vous avez jouissance,
c'est fait de moy. Si je fay resistance,
vous me ferez mourir en deshonneur.

Ze zei hun: Als jullie dit lichaam misbruiken, zal ik
weerstand bieden, jullie zullen mij in oneer laten sterven.

Mais j'aime mieux périr en innocence,
que d'offenser par peché le Seigneur.

Maar ik sterf nog liever in alle onschuld,
dan te zondigen voor de Heer.

Kyrie

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Susanna haer baeiende in een fonteyn

Susanna haer baeiende in een fonteyn
twee ouders vileijn
verborgen in den boomgaert stille
als sij aensagen heur schoon naect lichaem rein,
oneerlijk certein
wouden sij volbringen hunnen valschen wille.
Daerom sprack sij: / "Heere staet mij bij,
want seer benaut ben ick met druefheijts banden
mijn hert kendi / tes beter mij
onnosel te vallen in smenschen handen
dan Godt te vertoren met grooter schanden."

Tibi laus

Tibi laus, tibi gloria, tibi gratiarum actio
in secula sempiterna,
o beata Trinitas.

Aan U alle lof en glorie, U danken wij, voor eeuwig en

altijd, o gezegende Drie-eenheid.

Et benedictum nomen gloriae tuae sanctum,
et laudabile et super exaltatum,
in secula sempiterna,
o beata Trinitas.

Gezegend is de heilige naam van Uw heerlijkheid,
lofwaardig en verheven, voor eeuwig en altijd,
o gezegende Drievuldigheid.

Salve quae roseo (I^o pars)

Salve, quae roseo decora sero
caeteras facile antecellis urbes.

Wees gegroet, die versierd is met een reeks rozen,
overtreft gemakkelijk alle andere steden.

Salve Antverpia, salve amor, voluptas,
salve voluptas, salve delictum,
decus, corona florentis patriae,

Gegroet Antwerpen, gegroet liefde, vreugde,
gegroet hartelijk genot, gegroet bron van vreugde,
sierlijke kroon van uw bloeiende land,

o beata salve, salve Antverpia,
gemma, flos, venustas Europae.

o gezegende stad, wees gegroet; salve Antverpia,
juweel, bloem, genot van Europa.

Te Asiae Africaeque vasti
mirantur populi, stupent remoto
quotquot huc veniunt ab orbe gentes.

De naties in Azië en Afrika zijn vol bewondering;
welke mensen ook uit de verste uithoeken van de
wereld naar je toe komen, ze zijn sprakeloos.

Miroirs:

Ave gratia plena

Ave gratia plena, Dominus tecum,
benedicta tu in mulieribus.
Benedicta tu inter mulieres
et benedictus fructus ventris tui.

Wees gegroet, vol van genade, de Heer is met u.
U bent de gezegende onder de vrouwen
en gezegend is de vrucht van uw schoot.

Magnificat

Magnificat anima mea Dominum
et exultavit spiritus meus in Deo salutari meo.

Mijn ziel prijst hoog de Heer
en mijn geest heeft zich verheugd in God, mijn redder.

Quia respexit humilitatem ancillae suae:
ecce enim ex hoc beatam me dicent
omnes generationes.

Omdat Hij de nederigheid van Zijn dienstmaagd
heeft gezien; want zie, van nu af aan
zullen alle generaties mij zalig prijzen.

Fiat cor meum

Fiat cor meum et corpus meum
immaculatum ut non confundar.

Mogen, Heer, mijn hart en mijn lichaam vlekkeloos
blijven, opdat ik niet zal worden beschaamd.

Gloria in excelsis Deo

Gloria in excelsis Deo
et in terra pax hominibus bonae voluntatis.

Eer aan God in den hoge
en vrede op aarde aan de mensen van goede wil.

Dignus es Domine

Dignus es Domine accipere librum,
et aperrire signacula eius.

Gij zijt waardig dat boek te nemen,
en zijn zegels te openen.

Quoniam occisus es,
et redemisti nos Deo in sanguine tuo,
ex omni tribu, et lingua, et populo, et natione.

Want Gij zijt geslacht, en hebt ons voor God verlost
met Uw bloed, uit elk geslacht, taal, volk en natie.

Et fecisti nos Deo nostro regnum, et sacerdotes,
et regnabimus super terram. Halleluja.

En Gij hebt ons gemaakt tot een koninkrijk
en tot priesters voor onze God,
en wij zullen heersen over de aarde. Halleluja.

Laude pia Dominum

Laude pia Dominum magni vehat orbita mundi,
et orbis omnis incola,
namque super nos firma Dei miseratio,
et hujus eterna durat veritas. Halleluja.

Prijs vroom de grote Heer, die de rondgang van de
aarde stuurt, evenals elk van haar bewoners,
want Zijn standvastige barmhartigheid daalt op ons
neer en de waarheid hiervan duurt eeuwig. Halleluja.

Osculetur me

Osculetur me osculo oris sui,

quia meliora sunt ubera tua vino,
Laat hij me kussen met de kussen van zijn lippen,
uw borst is beter dan wijn,
fragrantia unguentis optimis.
Oleum effusum nomen tuum.
welriekend als de zachtste parfums.
Uw naam is als vloeiende olie.

Laudent Deum

Laudent Deum cithara
chori vox
tuba fides
cornu organa.
Alleluia.

Ze loven God met de harp, met koorgezang, bazuin,
geloof, hoorns en orgel. Halleluja.

Nata et grata

Nata et grata polo, et vocum discordia concors.
Musica, scitque homines flectere, scitque Deos.
Flectere scitque feras:

De muziek is in de hemel geboren en behaagt God
met haar meerstemmigheid die in harmonie klinkt.
Zij kan zowel stervelingen als goden beroeren.
Zij kan zelfs wilde dieren raken:

at quisquis nescius illa flectier, is nec homo,
nec fera, sed lapis est.
degene die niet door muziek wordt geroerd,
is geen mens of dier, maar een steen.

Domine fiant

Domine fiant anima mea

et corpus meum immaculata ne confundar.

Heer, wees mijn ziel en mijn zuiver lichaam,
opdat ik niet in de war geraak.

Vertaling: Jan Gijzel, Marianne Lambregts, Utopia

Michael Pye & Mario Sarrechia

Zo 20.08.2023, ma 21.08.2023 & di 22.08.2023

Museum Plantin-Moretus, 22.15 uur

Lecture-recital (Engels gesproken English spoken)

Uitvoerders

Michael Pye

spreker speaker

Mario Sarrechia

virginaal* virginal

* Moeder-en-kindvirginaal, replica gebouwd door Andreas en Jacob Kilström in 2008-2010, uit de collectie van François Ryelandt; replica naar een instrument van Joannes Ruckers gebouwd in Antwerpen in 1623 (collectie: Landesmuseum Württemberg, Stuttgart)

Brabantse dragondermars	<i>Anoniem</i>
Versos de Magnificat del primer tono	<i>Antonio de Cabezón (1510-1566)</i>
Ung gay bergeir	<i>Thomas Crecquillon (ca. 1505/15-ca. 1557) / bewerking: Antonio de Cabezón</i>
Bergerette: Dont vient cela	<i>Tielman Susato (ca. 1500-ca. 1564)</i>
Malle Sijmen	<i>Jan Pieterszoon Sweelinck (1562-1621)</i>
Ronde III / Salterelle / Aliud	<i>Tielman Susato</i>
Den hoboeken dans	<i>Tielman Susato</i>
Danse du roy	<i>Tielman Susato</i>
The woods so wild	<i>William Byrd (ca. 1539-1623)</i>
Bewaert mij Heer weest doch myn toeverlaet, den 16 sallem	<i>Anoniem</i>
Brande champanje	<i>Anoniem</i>
Susanna vung jour	<i>Anoniem</i>
Almande de la nonette	<i>Anoniem</i>
De frans galliard	<i>Anoniem</i>
Pavane dan vers	<i>Anoniem</i>

Zakenman in de muziekstad: hoe Tielman Susato voordeel haalde uit Antwerpens gloriejaren

Het was bekend dat het 16de-eeuwse Antwerpen rijk was, handel dreef met de hele gekende wereld, en nuttige informatie voor geleerden en spionnen bezat. Maar iedereen wist ook: het was de stad van de muziek. Duitse handelaars lieten zich door muzikanten begeleiden naar de beurs, in de Onze-Lieve-Vrouwekerk kon je wel vier gezongen missen tegelijkertijd horen, er klonk muziek tijdens diners en in de ontvangstkamers van de patriërswohnungen, koningen op jacht naar koninginnen kochten in Antwerpen nieuwe muziek, en er waren zoveel mensen die liedjes en dansen componeerden, dat de drukkers klaagden dat ze die ook allemaal moesten drukken. Klavecimbels waren een luxeproduct, net als juwelen. Muziek was niet langer een vertier van hovelingen; in Antwerpen was het een business.

Dit lecture-recital volgt het pad van één man in dit wervelende verhaal: Tielman Susato. Hij begon in Antwerpen als kopiist en als trombonespeler in kerken en in de straten. Hij componeerde meerdere muziekgenres en installeerde als eerste een muziekdrukkerij met losse letters in de stad. Hij bracht Antwerpen religieuze muziek, schunnige liedjes, dansen en de eerste muziek van Orlandus Lassus. Hij was een koopman onder de kooplieden. En toen de beeldenstorm de woede van de Spanjaarden aanwakkerde en de handel in kunst en cultuur bijna onmogelijk maakte, deed Susato wat zoveel anderen deden: hij trok naar het noorden. Michael Pye en Mario Sarrechia vierten Susato en de briljante muzikale wereld die hij heeft helpen creëren. Mario Sarrechia maakte een selectie van klaviermuziek uit o.a. Susato's *Danseryen* uit 1551 en uit het manuscript met populaire 16de-eeuwse muziek dat de Antwerpse koopmansdochter Susanne van Soldt rond 1599 samenstelde.

Museum Plantin-Moretus biedt de tickethouders van deze voorstellingen van Michael Pye de mogelijkheid om het museum gratis te bezoeken tussen 1 en 30 september 2023 op vertoon van hun concertticket.

The Merchant of Music City: How Tielman Susato Played Antwerp's Glory Years

One thing everyone knew about 16th century Antwerp, along with the riches, the business that spanned the known world and all the information for scholars and spies: it was the city of music. German merchants needed a band to walk to the Beurs, the church of Onze Lieve Vrouw heard four competing Masses at once, there was music at dinner and in drawing rooms, Kings chasing Queens shopped for music there and so many people were writing their own songs and dances that the publishers complained they would have to publish them. Harpsichords were luxury goods just like jewels. Music was no longer a courtly service; in Antwerp it was a business.

We'll follow one man's part in this dazzling story: Tielman Susato, who started in Antwerp as copyist and sackbut player in church and on the streets, wrote most kinds of music and created the city's first business in printing music from movable type. He brought the town holy music, dirty songs, dances and the first work of Orlando de Lassus. He was a merchant among merchants. And when iconoclasm brought down the wrath of the Spanish and made the business of art and culture almost impossible, Susato did what so many others did: he went North.

Michael Pye en Mario Sarrechia will celebrate the man, and the brilliant musical world that he helped to create. Mario Sarrechia made a selection of keyboard music from a.o. Susato's *Danseryen* from 1551 and the manuscript with popular 16th century music that the Antwerp merchant's daughter Susanne van Soldt compiled around 1599.

The Plantin-Moretus Museum offers ticket holders of these performances by Michael Pye the opportunity to visit the museum for free from 1 to 30 September 2023 upon presentation of their concert ticket.

Blue Heron

Ma 21.08.2023

AMUZ, 13.00 uur

Uitvoerders

Scott Metcalfe	<i>artistieke leiding artistic direction</i>
Margot Rood	<i>sopraan soprano</i>
Kim Leeds	<i>mezzosopraan mezzo-soprano</i>
Sophie Michaux	<i>mezzosopraan mezzo-soprano</i>
Jason McStoots	<i>tenor tenor</i>
James Reese	<i>tenor tenor</i>
Aaron Sheehan	<i>tenor tenor</i>
Sumner Thompson	<i>tenor tenor</i>
Paul Guttry	<i>bas bass</i>
David McFerrin	<i>bas bass</i>
Paul O'Dette	<i>luit lute</i>

Bon jour mon amour

Bon jour mon coeur *Philippus de Monte (1521-1603)*

Le rossignol

Rejouyssons nous a ceste heure *Cipriano de Rore (1515/16-1565)*

Rossignolet qui chante *Rinaldo del Melle (ca. 1554-ca. 1598)*

Rossignol mon mignon *Claude Le Jeune (1528/30-1600)*

Le rossignol plaisant et gracieux *Andreas Pevernage (1542/43-1591)*

Le rossignol *Orlandus Lassus (1530/32-1594) /
bewerking: Emanuel Adriaenssen (ca. 1550-1604)*

Ghehare hoe staat u vlas *Anoniem / bewerking: Emanuel Adriaenssen*

Dans le feu

Depuis le jour que je vous vei *Jan Pieterszoon Sweelinck (1562-1621)*

Le feu couvert dont l'ardeur et la force *Cornelis Verdonck (1563-1625)*

La peine dure que tant j'endure *Séverin Cornet (ca. 1520-1582)*

C'est Latin

Fuyons tous d'amour le jeu *Claude Le Jeune*

Tu ne l'enten pas, la la la *Claude Le Jeune*

Je file quand Dieu me donne de quoy *Philip Van Wilder (ca. 1500-1553)*

Susanne un jour *Orlandus Lassus / bewerking: Emanuel Adriaenssen*

Tant vous allez doux, Guillemette *Ebran (fl. ca. 1543-64) /
bewerking: Emanuel Adriaenssen*

Amour ou liberté?

Vous qui goutez d'amour le doux contentement *Andreas Pevernage*

Que ferez vous, dites ma dame *Andreas Pevernage*

Le rossignol musical – Andreas Pevernage & friends

In 1597 verscheen bij de uitgeverij van Phalesius jr. de muziekbundel *Le rossignol musical des chansons*. De ondertitel verduidelijkt de inhoud: “de diverses et excellens auteurs de nostre temps a quatre, cinc et six parties”. Phalesius verzamelde 43 chansons van de “beste auteurs” van Antwerpen én daarbuiten, zoals de ‘locals’ Pevernage en Cornet, componisten uit de Lage Landen die in het buitenland werkten – Philippe Rogier in Madrid en Philippus de Monte in Praag – en Fransen als Claude Le Jeune en Denis Caignet. De meeste van de chansons komen enkel in Phalesius’ druk voor.

De bundel werd uitgebracht “voor alle liefhebbers van de Franse taal”, zoals het voorwoord meeg geeft. De meeste gedichten zijn serieus van aard, maar Scott Metcalfe liet zich ook leiden door andere thema’s die hij uit de bundel distilleerde, zoals de nachtegaal, die in verschillende chansons de protagonist is. Andere chansons zijn dan weer schunnig van karakter, zoals Philip Van Wilders *Je file quand Dieu me donne de quoy*, een van de oudste liederen die in *Le rossignol* werden opgenomen. Van Wilder was een luitist met roots in de Franse Westhoek die carrière maakte aan het hof van de Engelse koning Hendrik VIII.

In de bundel zijn 13 chansons vierstemmig, 21 vijfstemmig en 9 zesstemmig. De stijl is divers en demonstreert de verscheidenheid van de wereldlijke muziek uit de 16de eeuw. Sommige chansons zijn eenvoudig, homofoon getoonzet, andere zijn met hun verrassende kleuren meer beïnvloed door de Italiaanse madrigalen. Ten slotte zijn er chansons die een typisch product zijn van de Lage Landen, met een complex en rijk contrapunt.

Le rossignol musical – Andreas Pevernage & Friends

In 1597, Phalesius Jr.’s publishing house published the collection of music entitled *Le rossignol musical des chansons*. The subtitle clarifies its contents: ‘de diverses et excellens auteurs de nostre temps a quatre, cinc et six parties’ (by various excellent composers of our time, in four, five and six parts). Phalesius collected 43 songs from the ‘best composers’ in Antwerp and elsewhere, including the ‘locals’ Pevernage and Cornet, composers from the Low Countries who worked abroad – Philippe Rogier in Madrid and Philippus de Monte in Prague – and Frenchmen such as Claude Le Jeune and Denis Caignet. Most of the songs are only found in Phalesius’ print.

The collection was produced ‘for all lovers of the French language’, as the foreword explains. Most of the poems are serious in nature, but Scott Metcalfe has also allowed himself to be led by other themes he discerned in the collection, such as the nightingale, which is the protagonist of several of the songs. Other songs are of a bawdy nature, such as Philip Van Wilder’s *Je file quand Dieu me donne de quoy*, one of the oldest songs included in *Le rossignol*. Van Wilder was a lute player with roots in the French Westhoek, who made a career for himself at the court of the English King Henry VIII.

Thirteen of the songs in the collection are in four parts, 21 in five parts and nine in six parts. The style is varied, demonstrating the diversity of profane music in the 16th century. Some of the songs are simple, in a homophonic setting, but others have surprising colours and are more influenced by Italian madrigals. Last but not least, there are songs that are a typical product of the Low Countries, with a rich, complex counterpoint.

Bon jour mon coeur

Bon jour mon coeur, bon jour ma douce vie,
bon jour mon oeil, bon jour ma chere amie,
hé bon jour ma toute belle,
ma mignardise bon jour,
mes delices, mon amour,

Goede dag, mijn hartje, goede dag, mijn zoete leven,
goede dag, mijn oog, goede dag, mijn zoete vriendin!
Hé! Goede dag, jij schoonheid,
mijn schat, goede dag, mijn blijdschap, mijn liefde,

mon doux printems, ma douce fleur nouvelle,
mon doux plaisir, ma douce coulombelle,
mon passereau, ma gente tourterelle,
bon jour ma douce rebelle.

mijn zoete lente, mijn zoete jonge bloem,
mijn zoet plezier, mijn zoet duifje,
mijn musje, mijn edel tortelduifje,
goede dag, mijn zoete rebel!

Je veux mourir si plus on me reproche
que mon service est plus froid qu'une roche,
de t'avoir laissé, maistresse,
pour aller suivre le Roy

Ik wil sterven als men nog harder verwijt
dat mijn dienstbaarheid kouder is dan steen,
omdat ik je heb verlaten, mijn gebiedster,
om de koning te volgen,

mandiant je ne sçay quoy
que le vulgaire apelle une largesse.
Plus tost perisse honneur, cour et richesse,
que pour les biens jamais je te relaisse,

ma douce et belle déesse.

bedelend om wat het gewone volk een blijk van vrij-
gevigheid noemt. Liever raak ik eer, hof en rijkdom kwijt,
dan dat ik je ooit opnieuw zou verlaten voor gewin,
mijn lieve en schone godin.

Rejouyssons nous a ceste heure

Rejouyssons nous a ceste heure
en ce joly moys de may:
le rossignol demeure
au bois chantant si gay
sans quelque lay.
L'iray ouyr chanter
et veoir la belle figure
que je veulx aymer.

Laten we nú blij zijn, in deze mooie meimaand:
de nachtegaal huist in het bos en zingt zo vrolijk,
zonder terughoudendheid. Ik ga hem horen zingen
én de mooie gestalte zien die ik graag liefheb.

Rossignolet qui chante

Rossignolet qui chante,
va-t'en a mon amy
dire qu'il se contente,
et que c'est mon attente
de mourir avec luy.

Nachtegaaltje dat zingt, ga naar mijn vriend
om te zeggen dat hij tevreden kan zijn
en dat mijn verwachting is
dat ik samen met hem zal sterven.

Rossignol mon mignon

Rossignol mon mignon, qui dans ceste saulaye
vas seul de branch' en branche à ton gré voletant,
et chantes à l'envy de moy qui vay chantant
celle qui faut toujours que dans la bouche j'aye.

Nachtegaal, m'n beste, jij die in dit wilgenbosje
in je eentje van tak naar tak gaat, vrijelijk fladderend,
en zó mooi zingt dat ik jaloers word, terwijl ik zing
van de vrouw over wie ik altijd moet spreken.

Nous soupignons tous deux, ta douce voix s'essaye
à soner l'amitié d'une qui t'ayme tant,
et moy triste je vay la beauté regrettant
qui m'a fait dans le coeur une si aigre playe.

Wij begeren beiden: jouw lieflijke stem probeert de
vriendschap te bezingen van een vrouwtje dat jou zeer
bemint, en ik betreur, droevig, de schoonheid
die zo'n bijtende wonde heeft gemaakt in mijn hart.

Toutefois, Rossignol, nous differons d'un point,
c'est que tu es aymé, et je ne le suis point,
bien que tous deux ayons les musiques pareilles:

Maar, Nachtegaal, op één punt verschillen wij:
jij wordt bemind en ik helemaal niet,
hoewel we allebei dezelfde liedjes hebben:

car tu fléchis t'amie au doux bruit de tes sons,
mais la mienne qui prend à dépit mes chansons
pour ne les escouter, se bouche les oreilles.

Jij vermurwt immers je vriendin met je zoete tonen,
maar mijn vriendin, die geïrriteerd raakt door mijn
liedjes, stopt haar oren dicht, om ze niet te horen.

Le rossignol plaisant et gracieux

Le rossignol plaisant et gracieux,
habiter veut tousjours au vert bocage,
au champs voler et par tous autres lieux,
sa liberté aimant plus que sa cage.

De charmante en elegante nachtegaal wil altijd in
het groen wonen, naar velden en alle andere plekken
vliegen, want hij houdt meer van zijn vrijheid
dan van zijn kooi.

Mais le mien coeur qui demeure en ostage
sous triste deuil qui le tient en ses lacs,
du Rossignol ne cherche l'avantage,
ne de son chant recevoir le soulas.

Maar mijn hart, dat gevangen is door droeve treurnis
die het gekluisterd houdt in zijn strikken, is niet op zoek
naar dat voorrecht van de nachtegaal en evenmin
probeert het troost te putten uit diens gezang.

Depuis le jour que je vous vei

Depuis le jour que je vous vei,
maistresse, vostre grand' beauté
contraignit mon cœur asservi
au joug de vostre cruauté:

Sinds de dag dat ik u zag, meesteres,
dwong uw grote schoonheid mijn hart tot
onderwerping aan het juk van uw wreedheid:

si bien qu'un autr'amour vainqueur
n'a fait playe dedans mon coeur.

zoezer dat een andere glorieuze liefde
mijn hart niet heeft kunnen verwonden.

Le feu couvert dont l'ardeur et la force

Le feu couvert dont l'ardeur et la force
se decouvre par mon tourment
croist en vigueur soudain que je m'efforce
de trouver quelqu'allegement:

Het afgedekte vuur waarvan de gloed en de kracht
worden blootgelegd door mijn lijden, neemt in hevig-
heid toe zodra ik tracht enige verlichting te vinden:

d'autant plus que je regarde
de me mettr' en la sauvegarde
de celle à qui je dois avoir secours,
plus je me trouv' esloigné de secours.

hoe meer ik mijn best doe om mij onder de bescher-
ming te stellen van de vrouw van wie de hulp moet
komen, des te verder blijkt hulp te zijn voor mij.

La peine dure que tant j'endure

La peine dure que tant j'endure,
le voulés vous entendre tous?
Voyez l'attente qui me tourmente,
voyez le bien duquel n'ay rien.

Wilt u allen horen van de hevige smart die ik moet
verdragen? Bezie toch, het wachten dat mij kwelt,
zie de gunstbewijzen, waarvan ik niets krijg.

Le ciel me donne volonté bonne,
nature a fait son coeur parfaict,
amour me porte et reconforte,
mais nul ne peult tout ce qu'il veult.

De hemel schenkt mij bereidheid, vrouwe Natura
maakte het hart volmaakt, Amor steunt en troost mij,
maar niemand bereikt al wat hij wenst.

Fortun' adverse, qui tout renverse,
rends leurs effectz tout imparfaitz.
Perseverance et patience,
bien pour mourir me font souffrir,

Tegenspoed, die alles omvergooit, maakt hun invloed
bijna ongedaan. Volharding en geduld laten mij lijden,
alsof ik ga sterven.

disant "Supporte le pein' apporte
quant on attend ce qu'on pretend."
Douc' est la peine quant elle ameine
après tourment contentement.

Ze zeggen: "Verdraag dit, smart brengt, als je wacht,
dat waar je naar verlangt. Smart is zoet als die, na het
lijden, voldoening brengt.

Fuyons tous d'amour le jeu

Fuyons tous d'amour le jeu
comme le feu,

Laten we allen vér weg blijven van het liefdesspel
zoals we ook van het vuur wegrennen,

ayme qui voudra les femmes,
serve qui voudra les dames,

dat hij die de vrouwen wil beminnen
of de dames van dienst wil zijn, z'n gang maar gaat;

quand à moy je n'en ay cure,
ni les procure,

wat mij betreft, ik heb er noch de toewijding
noch het geduld voor,

jamais on n'y gaigne rien,
je le voy bien.

nooit valt er iets te winnen, dat weet ik maar al te goed.

Fuyons tous d'amour le jeu
comme le feu.

Laten we dus met z'n allen zowel het spel van de liefde
als het vuur ontvluchten.

Tu ne l'enten pas, la la la

Tu ne l'enten pas, la la la,
tu ne l'enten pas, c'est Latin.

Je snapt het niet, la la la,
je snapt het niet, het is Latijn voor jou.

La fille d'un bon homme s'est levée au matin,
a prin trois bichetz d'orge, s'en va droit au moulin.

Tu ne l'enten pas ...

De dochter van een boerenkerel stond 's morgens op,
pakte drie schepels gerst, en ging rechtstreeks naar de
molen. Je snapt het niet ...

A prin trois bichetz d'orge, s'en va droit au moulin,
mon amy, si dit elle, moudray je bien mon grain.

Tu ne l'enten pas ...

Pakte drie schepels gerst, ging rechtsreeks naar de
molen, "Beste vriend," zo sprak ze, "ik zou graag mijn
gerst malen." Je snapt het niet ...

Mon amy, si dit elle, moudray je bien mon grain.

Ouy, dit il, la belle, attendés à demain.

Tu ne l'enten pas ...

"Beste vriend," zo sprak ze, "ik zou graag mijn gerst
malen. "Ja", zei hij, "schoonheid, je moet wachten, tot
morgen." Je snapt het niet ...

Ouy, dit il, la belle, attendés à demain.

J'ay bien perdu ma peine, car tu n'es qu'un badin.

Tu ne l'enten pas ...

"Ja", zei hij, "schoonheid, je moet wachten, tot morgen."

"Nou, dan heb ik voor niets moeite gedaan,
jij bent maar een dwaas!" Je snapt het niet...

Je file quand Dieu me donne de quoy

Je file quand Dieu me donne de quoy,
je file ma quenouille au voy.

Ik spin als God mij iets te spinnen geeft,
ik spin met mijn spindel, onder het lopen.

En un jardin m'en entray,
trois fleurs d'amour j'y trouvay.

Ik ging een tuin binnen
en vond daar drie liefdesbloemen.

Je vay, je vien, je tourne, je vire,
je ferre, je file, je tons, je raiz,
je danse, je saute, je ris, je chante,

Heen en weer, ik draai en keer, ik besla, ik spin,
ik scheer, ik trim, ik dans, ik spring, ik lach, ik zing,

je chauffe mon four,
je garde mes ouailles du loup.

ik stook m'n oven,
ik behoed m'n schaapjes voor de wolf.

Je file quand Dieu me donne de quoy,
je file ma quenouille au voy.

Ik spin als God mij iets te spinnen geeft
ik spin met mijn spindel, onder het lopen.

Vous qui goutez d'amour le doux contentement

Vous qui goutez d'amour le doux contentement,
chantez qu'il n'est rien tel que l'estat d'un amant;

Jullie die de zoete voldoening proeven van de liefde,

zingen dat niets boven het minnaarschap gaat;
vous qui la liberté pour déess' avez prize,
chantez qu'il n'est rien tel que garder sa franchise.
jullie die de vrijheid tot godin hebben genomen
zingen dat niets boven het behoud van je vrijheid gaat.

Que ferez vous, dites ma dame

— Que ferez vous, dites ma dame,
perdant un si fidel' amant?
— Zeg eens, mevrouw, wat zal u doen
als u een zo trouwe geliefde verliest?
— Ce que peut fair' un corps sans ame,
sans yeux, sans poulx, sans mouvement.
— Wat een lichaam doen kan, zonder ziel,
zonder ogen, zonder polsslag, zonder beweging.
— N'en aurez vous plus souvenance
apres ce rigoureux depart?
— Heeft u geen herinnering meer
na dat wrede vertrek?
— Au coeur qui oubl' en absence
l'amour n'as jamais eu de part.
— Liefde heeft nooit een plek gekregen
in een hart dat vergeet, in afwezigheid.
— De tant d'ennuis qui vous font guerre,
lequel vous donne plus de peur?
— Welke van alle zorgen die u bestormen
bezorgt u de meeste angst?
— La crainte qu'en changeant de terre,
il puisse aussi changer de coeur.
— De vrees dat hij, door elders te gaan,
ook zijn hart elders zou kunnen onderbrengen.

— N'usez jamais de ce langage,
à sa foy vous faictes grand tort.
— Zeg die woorden nooit,
u doet groot onrecht aan zijn trouw.
— C'est un evident temoignage
pour monst' que j'aime bien fort.
— Het is een duidelijke getuigenis
om te laten zien dat mijn liefde heel sterk is.
— Son amour si ferm' et si sainte
doit tenir vostr' esprit contant.
— Zijn liefde, die zo stevig en heilig is
moet uw geest tevreden stemmen.
— Je ne puis que je n'aye crainte
de perdre ce que j'aime tant.
— Ik kan niet helpen dat ik vrees te verliezen
dat wat ik zo bemin.
Auriez vous beaucoup de tristesse
s'il venoit à changer de foy?
— Zou u erg bedroefd zijn als hij zijn woord
aan een ander zou geven?
Tout autant que j'ay de liesse
sçachant bien qu'il n'aime que moy.
— Even bedroefd als ik blij ben als ik weet
dat hij alleen mij bemint.
Quel est le mal qui vous offense,
attendant ce departement?
— Welk lijden knaagt aan u,
in afwachting van dat vertrek?
Tel que d'un qui a eu sentence
et attend la mort seulement.
— Het lijden van iemand die is veroordeeld

en nog slechts wacht op de dood.
 Quoy? Vous pensez que doncques à l'heure
 qu'il s'en ira pourrir d'ennuy?
 — Wat? U denkt dus op het uur van zijn vertrek
 te sterven van verdriet?
 Il ne se peut que je ne meure,
 mon esprit s'en va quant à luy.
 — Het kan niet anders dan dat ik sterf,
 mijn bezieling zal weggaan.
 Si tel accident vous arrive,
 vostr'amour ne durera pas.
 — Als dat u gaat overkomen,
 zal uw liefde niet blijvend zijn.
 Le vray amour est tous jours vive,
 et ne meurt point pas le trepas.
 — Ware liefde is altijd levend
 en sterft niet door de dood.

Vertaling: Marianne Lambregts, Brigitte Hermans,
 Robin Steins

Stile Antico

Ma 21.08.2023

Sint-Pauluskerk, 20.00 uur

Een video-inleiding bij dit concert door Lothar Peirsman
 vindt u op de desbetreffende concertpagina op amuz.be.

Uitvoerders

Helen Ashby	<i>sopraan sopraano</i>
Kate Ashby	<i>sopraan sopraano</i>
Lisa Beckley	<i>sopraan sopraano</i>
Rebecca Hickey	<i>sopraan sopraano</i>
Emma Ashby	<i>alt alto</i>
Cara Curran	<i>alt alto</i>
Rosie Parker	<i>alt alto</i>
Andrew Griffiths	<i>tenor tenor</i>
Matthew Howard	<i>tenor tenor</i>
Benedict Hymas	<i>tenor tenor</i>
James Arthur	<i>bas bass</i>
Eoghan Desmond	<i>bas bass</i>
Nathan Harrison	<i>bas bass</i>

Ave virgo sanctissima	<i>Francisco Guerrero (1528-1599)</i>
Missa Ave virgo sanctissima: Kyrie	<i>Pedro Rimonte (1565-1627)</i>
Regina caeli	<i>Peter Philips (1560/61-1628)</i>
Missa Ave virgo sanctissima: Gloria	<i>Pedro Rimonte</i>
Alma redemptoris mater	<i>Peter Philips</i>
Missa Ave virgo sanctissima: Credo	<i>Pedro Rimonte</i>
Gaude Maria virgo	<i>Peter Philips</i>
Missa Ave virgo sanctissima: Sanctus	<i>Pedro Rimonte</i>
Ave regina caelorum	<i>Peter Philips</i>
Missa Ave virgo sanctissima: Agnus Dei	<i>Pedro Rimonte</i>
Salve regina	<i>Peter Philips</i>

Pedro Rimonte & Peter Philips

Pedro Rimonte werd wellicht in het Spaanse Zaragoza opgeleid en trok op het einde van de 16de eeuw naar de Lage Landen. In 1601 werd hij officieel aangesteld als kapelmeester van Albrecht en Isabella, landvoogden van de Spaanse Nederlanden. Tot 1614 werkte hij aan het Brusselse Coudenbergpaleis. Bij zijn terugkeer naar Spanje ontving hij een beurs van 1.500 Vlaamse pond, destijds een aanzienlijke som. Later moet hij opnieuw naar het Noorden zijn gereisd, want in betalingen van het Brusselse hof kwam hij van 1618 tot 1622 voor als "meester van de kamermuziek".

Slechts weinig muziek van Rimonte bleef bewaard. Zo is er de bundel *El parnaso español de madrigales y villancicos*, met vier- tot zesstemmige madrigalen en villancicos (Spaanse liederen), en het boek *Missae sex*, dat vijf missen en één requiemmis bevat. Beide boeken werden in Antwerpen uitgegeven, respectievelijk in 1614 en 1604. De missen zijn een prachtig voorbeeld van polyfonie uit de late renaissance, met een uitgebalanceerd imitatief contrapunt, dat soms wordt afgewisseld met homofone passages. Rimonte baseerde enkele van zijn missen op reeds bestaande motetten. In de *Missa Ave virgo sanctissima* werd bijvoorbeeld het gelijknamige motet van Francisco Guerrero verwerkt.

In Brussel had Rimonte als kapelmeester enkele getalenteerde muzikanten onder zijn hoede, onder wie de organist Peter Philips. De katholieke Philips vluchtte in 1582 uit Engeland vanwege de voor hem onveilige protestantse omgeving. Eerst vestigde hij zich in Dowaai, vervolgens reisde hij door naar Antwerpen. In 1597 werd hij aangesteld als organist aan het hof van Albrecht en Isabella in Brussel, waar hij tot aan zijn dood in 1628 verbleef. Hij componeerde motetten en wereldlijke muziek, waarvan een groot deel werd uitgegeven door Phalesius.

Pedro Rimonte & Peter Philips

Pedro Rimonte was probably trained in Zaragoza in Spain, and moved to the Low Countries at the end of the 16th century. He was officially appointed to the position of master of the court chapel of Albert and Isabella, the governors of the Spanish Netherlands, in 1601. He worked at the Coudenberg Palace in Brussels until 1614. When he returned to Spain, he received a grant of 1,500 Flemish pounds, a considerable sum at the time. He must have travelled back to the North at some point, because he is mentioned in the payment accounts of the Brussels court between 1618 and 1622 as the "master of chamber music".

Little of Rimonte's music has been preserved. What we do have is the collection *El parnaso español de madrigales y villancicos*, with four to six-part madrigals and villancicos (Spanish songs), and the book *Missaes sex*, containing five masses and one requiem mass. Both books were published in Antwerp, in 1614 and 1604 respectively. The masses are a magnificent example of Late Renaissance polyphony, with a balanced, imitative counterpoint that is sometimes alternated with homophonic passages. Rimonte based some of his masses on existing motets. The *Missa Ave virgo sanctissima*, for example, incorporates the motet of the same name by Francisco Guerrero.

While working as master of the court chapel in Brussels, Rimonte had had talented musicians working for him, including the organist Peter Philips. The Catholic Philips had fled England in 1582 when the Protestant environment became dangerous for him. He went first to Douai and then travelled onwards to Antwerp. In 1597, he was appointed organist at the court of Albert and Isabella in Brussels, where he remained until his death in 1628. He composed motets and secular music, much of which was published by Phalesius.

Ave virgo sanctissima

Ave virgo sanctissima,
Dei mater piissima,
maris stella clarissima,
salve semper gloriosa
margarita pretiosa,
sicut liliū formosa,
nitens olens velut rosa.

Gegroet, hoogheilige maagd, vrome moeder Gods,
schitterende ster der zee; gegroet, eeuwig glorievolle,
kostbare parel, mooi als de lelie,
schitterend en geurend als de roos.

Kyrie

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Regina caeli

Regina caeli laetare, alleluia.
Quia quem meruisti portare, alleluia.
Resurrexit sicut dixit, alleluia.
Ora pro nobis Deum, alleluia.

Koningin van de hemel, verheug je, halleluja,
want Hij die jij hebt mogen dragen, halleluja,
is verzezen zoals Hij had voorzeggd, halleluja.
Bid voor ons, God, halleluja.

Gloria

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Alma redemptoris mater

Alma redemptoris mater,

quae pervia caeli porta manes, et stella maris,
succurre cadenti surgere qui curat populo:

Hoogverheven moeder van de verlosser,
steeds open deur voor de hemel, en sterre der zee,
kom het volk te hulp dat valt en poogt op te staan.

Tu quae genuisti, natura mirante, tuum sanctum Genitorem:
virgo prius ac posterius, Gabrielis ab ore sumens illud Ave,
peccatorum miserere.

Gij, die tot verbazing van de natuur uw Heilige Schepper
hebt gebaard. Maagd, zowel voor als nadat Gabriël u het
Ave bracht, ontferm u over de zondaars.

Credo

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Gaude Maria virgo

Gaude Maria virgo,
cunctas haereses sola interemisti,
in universo mundo, alleluia.

Verheug u, maagd Maria,
u die alle ketterijen in de hele wereld
in uw eentje hebt verslagen, halleluja.

Virgo prudentissima, quo progredieris,
quasi aurora valde rutilans?

Maagd, die allen in wijsheid overtreft,
waarheen bent u op weg als een schitterende dageraad?

Filia Sion, tota formosa et suavis es:
pulchra ut luna, electa ut sol, alleluia.

Dochter van Sion, een en al schoonheid en zachtheid,
mooi als de maan, uitgelezen als de zon, halleluja.

Sanctus

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Ave regina caelorum

Ave regina caelorum,
ave domina angelorum,
salve radix, salve porta,
ex qua mundo lux est orta.

Gegroet, koningin der hemelen,
gegroet, meesteres der engelen,
heil u, wortelstam, heil u, poort
waaruit het licht van de wereld is ontsproten.

Gaude, virgo gloriosa,
super omnes speciosa,
vale, o valde decora!
Et pro nobis Christum exora.

Verheug u, hoogverheven maagd,
schitterend boven alle anderen;
heil u, o allerschoonste!
En wees altijd onze voorspreekster bij Christus.

Agnus Dei

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Salve regina

Salve regina, mater misericordiae,
vita, dulcedo, et spes nostra, salve!

Wees gegroet koningin, barmhartige moeder,
hoop van ons leven, gegroet.

Ad te clamamus, exsules filii Hevae,
ad te suspiramus, gementes

et flentes in hac lacrimarum valle.

Tot u roepen wij, verdreven kinderen van Eva.

Vanuit dit tranendal richten wij

ons gesteun en geweest tot u.

Eja ergo, advocata nostra,

illos tuos misericordes oculos ad nos converte,

Gij zijt onze voorspraak,

vestig dan uw barmhartige ogen op ons.

et Jesum, benedictum fructum ventris tui,

nobis, post hoc exilium, ostende.

En toon ons Jezus, de gezegende vrucht van uw

schoot, na ons bestaan in dit aardse verbanningsoord.

O clemens, o pia, o dulcis virgo Maria.

O genadige, o liefdevolle, o tedere maagd Maria.

Vertaling: Brigitte Hermans, Jan Gijssels

Seizoen 23 | 24
Binnenkort in AMUZ

TAVE(R)NER *in* PRIMETIME

Taverner en Tavener, twee belangrijke Engelse componisten die elk hun stempel drukten op de muziekcultuur van hun tijd. TAVE(R)NER *in* PRIMETIME zoekt verschillen en verbanden in hun muziek uit de renaissance en uit de late 20ste eeuw.

Zondag 11 februari 2024, 15.00

The Tallis Scholars

Missa Corona spinea

J. Taverner: Missa Corona spinea

The Tallis Scholars | Wim Diepenhorst, orgel | Peter Philips, artistieke leiding

Zondag 18 februari 2024, 15.00

Iestyn Davies, Nicholas Daniel & Fretwork

The hidden face

J. Taverner: Missa Gloria tibi trinitas | J. Tavener: The hidden face | Nipson

Iestyn Davies, contratenor | Nicholas Daniel, hobo | Fretwork

Info, tickets en meer concerten
op **www.amuz.be**

Meerstemmige stad

Di 22.08.2023 t.e.m. do 24.08.2023

KU Leuven Campus Carolus

Cursus Davidsfonds Academie (Nederlands gesproken Dutch spoken)

Guido Marnef

docent teacher

Stefanie Beghein

docent teacher

Meerstemmige stad. Leven en muziek in het 16de-eeuwse Antwerpen

Guido Marnef en Stefanie Beghein vertellen hoe Antwerpen in de 16de eeuw evolueerde en uitgroeide tot een kosmopolitische stad waarin internationale handel, cultuur én muziek een grote bloei kenden. Deze ontwikkeling had ook een impact op het religieuze klimaat, want Antwerpen werd in de loop van de 16de eeuw het centrum bij uitstek van het protestantisme in de Nederlanden.

A City of Many Voices. Life and Music in 16th Century Antwerp

Guido Marnef and Stefanie Beghein explain how Antwerp became a cosmopolitan town in which international trade, culture and music flourished. These developments also had an impact on the religious climate, because Antwerp became the prime center of Protestantism in the Low Countries in the course of the 16th century.

Dit is een samenwerking van AMUZ, Davidsfonds Academie & Davidsfonds regio Antwerpen.

Paul O'Dette

Di 22.08.2023

AMUZ, 13.00 uur

Uitvoerders

Paul O'Dette

luit lute

Praeludium Primi toni	<i>Emanuel Adriaenssen (ca. 1550-1604)</i>
Almande nonnette	<i>Emanuel Adriaenssen</i>
Fantasia prima	<i>Emanuel Adriaenssen</i>
Het soude een meysken gaen om wijn	<i>Emanuel Adriaenssen</i>
Chi passa	<i>Emanuel Adriaenssen</i>
Fantasia seconda	<i>Emanuel Adriaenssen</i>
Passomezzo in basso	<i>Emanuel Adriaenssen</i>

3 Fantasia *Gregory Huwet (ca. 1550-1616)*

Fantasia 9	<i>Adrian Denss (ca. 1545-ca. 1608)</i>
Galliarda prima	<i>Adrian Denss</i>
Fantasia 1	<i>Adrian Denss</i>
Galliarda nona nova	<i>Adrian Denss</i>
Allemanda 4 - Ripresa	<i>Adrian Denss</i>
Fantasia 11	<i>Adrian Denss</i>
Allemanda decima tertia - Variatio	<i>Adrian Denss</i>
Fantasia 3	<i>Adrian Denss</i>

Fantasia seconda	<i>Joachim van den Hove (1567-1620)</i>
Griensliefs	<i>Joachim van den Hove</i>

Fantasia resonansi d'ecco	<i>Joachim van den Hove</i>
Pavana lachrimae	<i>Joachim van den Hove</i>
Hollanschen boerendans	<i>Joachim van den Hove</i>

Het soude een meysken gaen om wijn – De Antwerpse luitisten van de late renaissance

In de tweede helft van de 16de eeuw was Antwerpen een belangrijk centrum voor de luit. Centrale figuur was de legendarische virtuoos en leraar Emanuel Adriaenssen. De luitmuziek in de Lage Landen bestond uit een verrukkelijke mix van Franse en Italiaanse dansmuziek, Engelse deuntjes, contrapuntische fantasia's en Vlaamse volksliedjes. 16de-eeuwse collecties, zoals Adriaenssen en Joachim van den Hove die hadden samengesteld, bevatten ook een groot aantal bewerkingen voor luit en stem van Franse chansons en Italiaanse madrigalen.

Adriaenssen werkte in zijn geboortestad Antwerpen, waar hij in 1584 en 1592 twee belangrijke en invloedrijke anthologieën met luitmuziek publiceerde. Adriaenssens fantasia's zijn op sommige vlakken conservatief, met enkele fascinerende overblijfselen van een 15de-eeuwse harmonische taal. Hij beschikte echter over een hoogstaande techniek en zijn uitgebreide passamezzi (Italiaanse dansen) staan bol van nieuwe en moeilijke speeltechnieken.

Gregory Huwet studeerde wellicht bij Adriaenssen vooraleer hij een positie als luitist te pakken kreeg bij Heinrich Julius, hertog van Braunschweig. Hij was vooral bekend om zijn virtuoze intabulaties van vocale werken, maar helaas werden die niet overgeleverd. Gelukkig bleven wel zijn fantasia's bewaard die behoren tot het mooiste luitrepertoire uit die tijd.

Adrian Deniss is een andere leerling van Adriaenssen die in Duitsland een job vond. Zijn *Florilegium* (1594) bevat een groot aantal uitmuntende fantasia's die op een meesterlijke manier intelligent contrapunt combineren met idiomatisch instrumentaal passagewerk.

Joachim van den Hove studeerde bij Adriaenssen in zijn jeugd, voor zijn familie naar Den Haag en Leiden verhuisde. Zijn muziek is eerder modern qua stijl, met een invloed van de canzona's van Giovanni Gabrieli en Giuseppe Guami. Daarnaast werd hij beïnvloed door de Engelse luitmuziek, in het bijzonder die van John Dowland. Van den Hove was de meest bereide van alle Antwerpse luitisten. Een manuscript van zijn hand bevat werken die hij kopieerde in Napels, Parijs, Frankfurt en Leiden.

Het soude een meysken gaen om wijn – The Antwerp Lutenists of the Late Renaissance

Antwerp was a major center of lute playing in the second half of the 16th century, led by the legendary virtuoso player and teacher Emanuel Adriaenssen. Lute Music in the Low Countries was a delightful mixture of French and Italian dance music, English ballad tunes, contrapuntal fantasias, and Flemish folk tunes. 16th century collections such as those compiled by Adriaenssen and van den Hove also include a large number of French chansons and Italian madrigals, arranged for lutes and voices.

Adriaenssen worked in his native Antwerp where he published two important and influential anthologies of lute music in 1584 and 1592. Adriaenssen's fantasias are written in a very conservative contrapuntal style with fascinating vestiges of 15th century harmonic language. He must have possessed a prodigious technique since his very extended passamezzi are filled with novel and demanding playing techniques.

Gregory Huwet grew up in Antwerp, and probably studied with Adriaenssen before securing a post as lutenist to Heinrich Julius, the Herzog von Braunschweig. He was particularly renowned for his virtuoso intabulations of vocal works, but unfortunately none of these have

survived. However, his Fantasias are among the most beautiful works written for the lute in this period.

Adrian Denss appears to have been another one of Adriaenssen's students who found employment in Germany. His 1594 *Florilegium* contains a large number of excellent fantasias which mix masterfully crafted counterpoint with ingenious idiomatic instrumental passagework.

Joachim van den Hove studied with Adriaenssen in his youth, before his family moved to Den Haag and then Leiden. His music is in somewhat more modern style, drawing from the Canzonas of Giovanni Gabrieli and Giuseppe Guami, but also showing a strong influence of English lute music, particularly that of John Dowland. Van den Hove was the most widely travelled of the Antwerp lutenists as one manuscript in his hand includes works copied out in Naples, Paris, Frankfurt and Leiden.

graindelavoix

Di 22.08.2023

Sint-Carolus Borromeuskerk, 20.00 uur

Een video-inleiding bij dit concert door Björn Schmelzer vindt u op de desbetreffende concertpagina op amuz.be.

Uitvoerders

Björn Schmelzer	<i>artistieke leiding artistic direction</i>
Teodora Tommasi	<i>sopraan soprano</i>
Florencia Menconi	<i>mezzosopraan mezzo-soprano</i>
Andrew Hallock	<i>contratenor countertenor</i>
Razek François Bitar	<i>contratenor countertenor</i>
Albert Riera	<i>tenor tenor</i>
Gabriel Belkheiri	<i>tenor tenor</i>
Noé Chapolard	<i>bariton baritone</i>
Tomàs Maxé	<i>bas bass</i>
Arnout Malfliet	<i>bas bass</i>
Lluís Col i Trullàs	<i>cornetto cornetto</i>
Philippe Malfeyt	<i>ceterone ceterone</i>
Floris De Rycker	<i>luit & gitaar lute & guitar</i>

Het salon van Cornelis Pruenen

Quantus apud veteres *Séverin Cornet (ca. 1520-1582)*

Pater Abraham *Hubert Waelrant (ca. 1517-1595)*

Cum autem appropinquaret *Hubert Waelrant*

Odes aan Clara Gabri

Virginibus mos / Clara tamen *Séverin Cornet*

La déesse Venus avecques Polymnie *Séverin Cornet*

De Accademia dei Confusi en de Genuese natie

Ahi dispietat' amor *Hubert Waelrant*

Non t'arricordi *Hubert Waelrant*

Come d'ogni virtù *Séverin Cornet*

Medici noi siamo *Hubert Waelrant*

Quel ben di tutti e beni *Séverin Cornet*

Parmi di star *Séverin Cornet*

S'un' animo gentil *Séverin Cornet*

Me bisogna servir questa crudele *Hubert Waelrant*

Sento l'aura mi antica *Hubert Waelrant*

O villanella *Hubert Waelrant*

Vola di voi piu gloriosa fama, à 7 *Séverin Cornet*

C'haggio perduto la dola signora mia

Séverin Cornet

Veramente in amore, à 8

Séverin Cornet

Wonderjaren & hongerjaren

Antwerpen kende in de 16de eeuw een turbulente geschiedenis. Terwijl de eerste helft van de eeuw werd gekenmerkt door een constante bloei op economisch, sociaal en cultureel vlak, zouden religieuze spanningen in de tweede helft een kentering teweegbrengen. Guido Marnef vertelt er gedetailleerd over in zijn essay (p. 33-50). Björn Schmelzer is gefascineerd door twee Antwerpse componisten die de omwentelingen van nabij beleefden. Vanavond ontvouwt hij met *Wonderjaren* versus *Hongerjaren* een tweeluik dat die ommekeer verklankt. Het is als een 'chiaroscuro'; twee contrastrijke programma's die hun licht laten schijnen op de gouden jaren enerzijds, het verval anderzijds, wat ook overeenkomt met het relatieve succes en het noodlottige levenseinde van Hubert Waelrant en Séverin Cornet.

Waelrant verschijnt voor het eerst in archiefbronnen als tenor aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk en de Sint-Jacobskerk, van 1544 tot 1545. Uit het huurcontract met zijn huisbaas blijkt dat hij in de jaren 1553-1556 thuis een muziekschooltje had en als muziekleraar werkte. Er zijn vermoedens dat hij een belangrijke rol speelde in de vernieuwing van de muziektheorie. Van 1554 tot 1558 was hij geassocieerd met de uitgever Jan de Laet. De twee brachten samen kwaliteitsvolle muziekdrukken uit. In zijn latere leven lijkt Waelrant, op enkele uitzonderingen na, uit de bronnen verdwenen. In 1563 heeft hij de klokken van de kathedraal gestemd. In 1585 gaf hij in opdracht van Phalesius en Bellerus *Symphonia angelica* uit, een bundel met vier- tot zesstemmige madrigalen. Vijf madrigalen van de in totaal 55 waren van zijn eigen hand. Omdat hij uitblonk in de madrigaalstijl en ook op de hoogte was van de laatste muziekrends uit Italië, zijn er vermoedens dat hij in zijn vroege carrière in Italië had verbleven. Hij stierf in complete armoede in 1595.

Séverin Cornet is geboren in Valenciennes. Van hem is het wel zeker dat hij in Italië heeft gewerkt. In 1554 zong hij als bas in de Chiesa Santa Maria Maggiore in Rome. In 1559 vestigde hij zich in Antwerpen en huwde daar Jeanne Barbe, dochter van de zangmeester van de kathedraal. In 1564 werd Cornet aangesteld als zangmeester van de Sint-Romboutskathedraal in Mechelen en in 1572 bekleedde hij dezelfde functie aan de Antwerpse kathedraal. Toen in 1581 de katholieke eredienst werd afgeschaft door de calvinisten, werd hij werkloos. Tevergeefs probeerde Cornet om een post te pakken te krijgen bij aartshertog Ferdinand II van Oostenrijk. Hij stierf in 1582. Een groot deel van Cornets oeuvre werd in Antwerpen bij Plantijn uitgegeven. De koopman, schrijver en humanist Lodovico Guicciardini (1521-1589) meende dat Cornet een van de beste muzikanten van zijn tijd was.

Wonderjaren belicht de jaren 1550 en 1560, een periode waarin componisten naar hartelust experimenteerden met nieuwe harmonieën, en werden beïnvloed door Italianen die in Antwerpen woonden. Waelrant en Cornet hadden contacten met de kooplieden van de Genuese natie, zoals Bartholomeo Doria Inurea, en de leden van de Italiaanse Accademia dei Confusi ('de verwarden') in Antwerpen, die was opgericht door zakenman en auteur Stefano Ambrogio Schiappalaria. Er werd ook gemusiceerd in de salons van Antwerpse families. Schepen en stadsthesaurier Cornelis Pruenen was een belangrijk mecenas. Aan Clara Gabri, een jonge vrouw van adellijke komaf, werden meerdere werken opgedragen. Ze moet een prachtige stem hebben gehad en speelde op een ivoren luit.

Hongerjaren is in duisternis gehuld. Hier ligt de focus op de latere composities van Cornet, met klaagliederen, motetten en zeven- tot achstemmige madrigalen in een dramatische stijl. Zo is *Nasci d'Aguelo* een epitaaf voor de dood van Don Carlos, de opstandige zoon van koning Filips II die in 1568 tijdens zijn gevangenschap stierf. Waelrant zoekt op zijn

eigen manier naar een nieuwe muziektaal. Zijn latere madrigalen worden net eenvoudiger qua stijl. Schmelzer vond liederen met een amoreus thema, of madrigalen met een (tragi)komische inhoud die een contrast vormen met Waelrants eigen einde in armoede. Cornelis Verdonck besluit het programma, met een chanson op tekst van Pierre de Ronsard, dat is opgenomen in *Chansons Françoyeses à 5, 6 & 8 parties* (1581), en dat op een tragische wijze vooruitblik op het lot van Cornet, die een jaar later zou overlijden.

Wonder Years & Hunger Years

Antwerp had a turbulent 16th century. While the first half of the century was characterised by sustained economic, social and cultural prosperity, religious tensions would reverse the city's fortunes in the second half. Guido Marnef provides a detailed account on pages 55-67. Björn Schmelzer is fascinated by two Antwerp-based composers who experienced the upheaval at close hand. This evening, he presents the diptych of *Wonder Years* versus *Hunger Years*, portraying the reversal of the city's fortunes in sound. It is something of a chiaroscuro: two contrasting programmes that shine their light on both the golden years and the years of decline that followed, which roughly correspond to the relative success and fateful end to the lives of Hubert Waelrant and Séverin Cornet.

Waelrant is first mentioned in archival sources as a tenor at the Church of Our Lady and St. James' Church between 1544 and 1545. The rent contract with his landlord reveals that he had a music school in his home between 1553 and 1556, and that he worked as a music teacher. He is suspected of playing an important role in the renewal of music theory. Between 1554 and 1558, he was associated with the publisher Jan de Laet. The pair published high-quality music prints together. In his later years, Waelrant all

but disappears from the historical sources, with a few exceptions. He tuned the cathedral bells in 1563. In 1585, he was commissioned by Palesius and Bellerus to publish *Symphonia angelica*, a collection of four to six-part madrigals. Five of the 55 madrigals in the collection were his own compositions. Because he excelled at writing in the madrigal style and was also aware of the latest musical trends from Italy, there are suspicions that he spent some of his early career in Italy. He died in utter poverty in 1595.

Séverin Cornet was born in Valenciennes. In his case, it is certain that he worked in Italy. He sung as a bass at the Chiesa Santa Maria Maggiore in Rome in 1554. In 1559, he moved to Antwerp and married Jeanne Barbe, the daughter of the singing master at the cathedral. In 1564, Cornet was appointed singing master at St. Rumbold's Cathedral in Mechelen before fulfilling the same role at Antwerp Cathedral in 1572. When Catholic services were abolished by the Calvinists in 1581, he lost his job. Cornet tried in vain to get work with Archduke Ferdinand II of Austria; he died in 1582. A large proportion of Cornet's oeuvre was published in Antwerp by Plantijn. The merchant, writer and humanist Lodovico Guicciardini (1521-1589) believed that Cornet was one of the best musicians of his time.

Wonder Years covers the 1550s and 1560s, a period in which composers experimented to their hearts' content with new harmonies and were influenced by Italians living in Antwerp. Waelrant and Cornet were in contact with Genoese merchants such as Bartholomeo Doria Inurea and the members of the Italian Accademia dei Confusi ('Academy of the Confused') in Antwerp, founded by the businessman and author Stefano Ambrogio Schiappalaria. Music was also played in the salons of Antwerp families. City councillor and treasurer Cornelis Pruinen was an important patron. Several works were dedicated to Clara Gabri, a young woman from an aristocratic family. She must have had a beautiful voice, and she played an ivory lute.

Hunger Years is swathed in darkness. The focus here is on Cornet's later compositions, with laments, motets and seven or eight-part madrigals in a dramatic style. For example, *Nasci d'Aguelo* is an epitaph for the death of Don Carlos, the rebellious son of King Philip II who died in prison in 1568. Waelrant sought a new musical language in his own manner. In fact, his later madrigals became simpler in style. Schmelzer has found songs on the theme of love, or madrigals with comic and tragicomic content that contrast with Waelrant's own descent into poverty. Cornelis Verdonck brings the concert to a close with a song to a text by Pierre de Ronsard from *Chansons françoyses à 5, 6 & 8 parties* (1581). It offers a tragic prediction of the fate of Cornet, who died a year later.

Quantus apud veteres

*Openingsmotet van Cantiones sacrae, 1581,
opgedragen aan Cornelis Pruenen (Pruneus genoemd in de tekst)*

Quantus apud veteres, cithara fidibusque canoris
Orpheus, dum silvas, saxa, ferasque trahit:
quantus et Amphion, cantu qui condidit urbis
Thebanæ muros blandisonaque chely:

Zoals Orpheus bij de Ouden met zijn citer en zangerig
snarenspeel bossen, stenen en wilde dieren in de ban
hield, zoals ook Amphion met zijn gezang en verlokkelijk
klinkende lier de muren van de stad Thebe stichtte,

quantus et ille fuit delphin quem vexit Arion,
motus ob illius quod dabat arte melos:
tantus apud nostros PRUNEUS iure putatur,
dum canit et digitis dulcia plectra movet.

zoals ook Arion werd meegevoerd door een dolfijn, die
bewogen was door de melodie die hij met veel kunst
bracht, zo wordt bij ons Pruenen hooggeschat, wanneer
hij zingt en met zijn vingers de zachte citerpen beweegt.

Pater Abraham

Pater Abraham, miserere mei et mitte Lazarum,
ut intingat extremum digiti sui in aqua,
ut refrigeret linguam meam,
quia crucior in hac flamma.

Vader Abraham, heb medelijden met ons en stuur Lazarus,
laat hem het topje van zijn vinger in het water
onderdompelen om mijn tong te bevochtigen,
want ik word verteerd door deze vlam.

Et dixit illi Abraham: Fili, recordare quia recepisti bona in vita
tua, et Lazarus similiter mala:

nunc autem hic consolatur, tu vero cruciaris.

En Abraham zei hem: "Zoon, denk eraan dat jij goede dingen in je leven hebt ontvangen, maar Lazarus heeft op gelijke wijze ongelukken gekend. Nu wordt hij echter getroost, jij daarentegen wordt gefolterd."

Cum autem appropinquaret

Cum autem appropinquaret portae civitatis,
ecce defunctus efferebatur filius unicus matris suae,
et haec vidua erat, et turba civitatis multa cum illa.

Toen hij echter de poort van de stad naderde,
werd de enige zoon van een moeder dood naar
buiten gebracht en zij was een weduwe.

Een grote menigte vergezelde haar.

Quam cum audisset Dominus misericordia motus est super eam.

Dixit illi: Noli flere. Et accessit et tetigit loculum.

Et ait: Adolescens, tibi dico, surge.

Et recedit qui erat mortuus et coepit loquit,

et dedit illum matri suae.

Toen de Heer haar had aangehoord, werd Hij
bewogen door medelijden voor haar. Hij zei haar:
"Ween niet." Hij kwam dichterbij en raakte de lijkbaar
aan. En Hij zei: "Jongeman, ik zeg je, sta op."
En hij die dood was, richtte zich op en begon te
spreken. Jezus gaf hem terug aan zijn moeder.

Virginibus mos

*Voor de Antwerpse luitspeelster Clara Gabri,
dochter van Carolus Gabri*

Virginibus mos est hac nostra aetate puellis,
quando suis cupiunt complacuisse puellis,

praeque, aliis spectari formosaeque videri,

In onze tijd is het de gewoonte bij jonge meisjes, als ze
bij hun vrijers in de smaak willen vallen en vooral door
anderen willen worden bekeken en er mooi uitzien,

ornatuque volunt laude et honore coli:

cerussa, stibio, gemmis, auroque decorem,

si possint aliqua parte iuvare, iuvent.

zich op een eervolle wijze met allerlei opsmuk te tooien:
ze helpen hun schoonheid met loodwit, antimoon, met
juwelen en met goud, als die enigszins kunnen helpen.

Clara tamen claro Burgundo sanguine Clara,

et Carolo Gabri de genitore sata,

nativa specie et proprio contenta decore,

haud formam philtro conciliare studet.

Clara echter, Clara van uitstekende Bourgondische
afkomst, die Carolus Grabrus als vader heeft,
is tevreden met de schoonheid van haar afkomst en haar
eigen uiterlijk, zij is er niet op uit haar schoonheid te
vergroten met een liefdesdrank.

Aequoreas sed Sirenes imitata canoras,

voce chelyque procis complacuisse cupit.

Sirenésque adeo suavi modulamine vincit,

vel summo ut possit iure placere lovi.

Maar zij volgt de zangerige sirenen van de zee na,
en verlangt haar aanbidders te bevallen met stem en
plectrum. En zij haalt het met haar zachte harmonie
zozeer op de sirenen, dat ze zelfs de hoogste Jupiter
terecht zou kunnen behagen.

La déesse Venus avecques Polymnie

Ode aan de Antwerpse luitspeelster Clara Gabri

La déesse Venus avecques Polymnie

et les muses ses seurs, toutes de compagnie,
s'en allerent jouer aux jardins d'Adonis,
de toutes belles fleurs odorantes fournis,
où en attendant Mars une Nymphé elles virent,
dont les perfections leurs sens entiers ravirent.

Venus de godin ging samen met Polyhymnia
en met dier zussen, de muzen, allen tesaam,
spelen in de tuinen van Adonis,
die vol met allerlei mooie en geurige bloemen
stonden, waar ze, terwijl ze wachtten op Mars, een
nimf zagen, wier volmaaktheden hun zinnen totaal in
vervoering brachten.

La nymphe aux cheveux d'or grandement estimable,
n'estoit moins que Venus à mon advis aimable,
tant estoit son port grave, honeste son maintien,
son devis éloquent et doux son entretien,
son chant mélodieux, sa voix mignarde voire,
tant elle sonnoit bien sus un blanc luth d'yvoire,

De zeer achtenswaardige nimf met de gouden lokken
was niet minder innemend dan Venus, naar mijn
mening. Zo statig was haar houding, zo deugdzaam haar
voorkomen, haar spreken zo eloquent en het gesprek
met haar zo aangenaam, haar gezang zo melodius,
haar stem zelfs bevallig en zij speelde zo mooi op een
witte, ivoren luit,

de sorte que Venus qui par honneur la prise,
aux Muses s'escria d'estonnement esprise,
Muses certainement honteuses nous voici,

car ceste Nymphé belle en son chant adouci,
merite dignement le prix de l'harmonie,
et mieux que nous encor'le luth elle manie.

dat Venus, die haar zeer hoogacht, zeer verrast uitriep tegen
de muzen: "Muzen, wij staan hier echt beschaamd, want deze
schone nimf met haar zoete gezang verdient zeker de prijs
van welluidendheid
en zij bespeelt de luit bovendien beter dan wij.

Derrier'un beau prunier contemplant la pucelle,
Mars se tenoit caché transi ravi d'icelle,
si que dans un'ruisseau qui là couloit auprès,
son espée il jetta, disant ces mots expres,
o Juppiter, ô dieux, le Ciel vous puisse plaire;
quant à moy je demeure avec la belle Claire.

Mars hield zich verborgen achter een pruimenboom;
hij was zo in de ban van de jonge vrouw die hij bekeek, dat
hij zijn zwaard wierp in een beekje dat daar stroomde en de
volgende onverbloemde woorden sprak:
"O Jupiter, o goden, de hemel is wellicht aantrekkelijk voor u,
maar ik blijf liever bij de schone Clara."

Ahi dispietat'amor

Ahi dispietato Amor, come consenti
ch'io meni vita sì penosa e ria,
solcando un empio mar d'aspi tormenti
per così lunga e perigliosa via?

Ach, meedogenloze Amor, hoe kan je me
zo'n ongelukkig en zwaar bestaan laten leiden,
over een harteloze zee varen, vol met wrange pijn
en langs zo'n uitgestrekte en gevaarlijke route?

Deh perchè fiato de benigni venti

non sospinge la stanca nave mia,
si che dopo un camin si lungo e torto
possa chiuder la vela in questo porto?

Luister toch, waarom kan de stuwing van gunstige
winden mijn uitgeputte scheepje niet ondersteunen,
zodat ik na zo'n lange en kronkelige reis
m'n zeil kan plooiën in deze haven?

Ma scorga mi destin empì' e rapace
dove l'orsa del ciel il mond'agghiaccia,
o dove Phoebe con la calda face
arde del bel terren la vaga faccia;

Vergezel toch mijn harde en vrekkige lot
waar de beer van 't heelal de wereld bevriest,
of waar Phoebus met z'n warme gloed
de bevallige zijde van d'aarde verwarmt;

che'l nodo così strett' e sì tenace,
che 'l vostro col mio cor string' et allaccia,
non fia mai chi ralenti, o chi discioglie.

laat nooit of niemand de vaste en stevige band
die uw hart met 't mijne verbindt en omsnoert,
verzwakken of losmaken.

Non t'arricordi

Non t'arricordi e quando mi dicevi
che tu m'amavi sì perfettamente?

Herinner je je dan niet meer hoe je me zei
dat je me volmaakt liefhad?

O d'abbraciami, giocami, stringemi,
basciami, ridammi, traditora
o signora, o patrona,
o regina del mio core.

Omhels me dan, maak pret met me, pak me vast,
kus me en lach me toe, jij verraadster,
vrouwe, meesteres, koningin van m'n hart.

Se stavi un giorno che non me vedevi,
son li occhi mi cercavi tra le gente.

O d'abbraciami ...

Wás er dan een dag dat je me niet zag,
dan zocht je me met de ogen in de menigte,
omhels me dan ...

E risguardando se tu non mi vedevi,
dentro de lo tuo cor stavi dolente.

O d'abbraciami ...

En wederom kijkend of je me toch niet zag,
was je bedroefd in je hart,
omhels me dan ...

E mo mi vedi e par non mi cognosci,
come tuo servo stato mai non fosci.

O d'abbraciami ...

En nu je mij werkelijk ziet, lijkt het alsof je me niet eens
kent, of ik nooit jouw dienaar ben geweest,
omhels me dan ...

Come d'ogni virtù

*Sonnet van Stefano Ambrosio Schiappalaria,
ter ere van Ieronimo Scorza en zijn echtgenote Maria*

Come d'ogni virtù siete corona,
donna reale e in voi li voti suoi,
ferma quel vostro ben che tra li heroi,
degno è ch'ogn'hor di lui canti Elicona,

U zijt de kroon van alle deugden, vrouwe,
een koning waardig, en in uzelf heeft dat kostbare bezit

zijn geloften gesloten, kostbaar bezit dat,
te midden van de helden,
het waard is dat Helicon hem onverminderd bezinge,
e come da quel Re ch'in alto tuona,
congiunti prima in cielo e in terra poi,
in voi vive egli, e in lui vivete voi,
ei di voi Febo, e voi di lui Pomona.
door God verbonden, de koning die in 't hoge dondert,
eerst in d'hemel, dan op d'aarde,
zo leeft hij in u, en u in hem,
hij uw Apollo, u zijn Pomona.
Cosi venuti son d'ambi due fuore,
quai fiori e frutti d'arbore di vita,
simili ad ambi due parti immortali,
Uit beiden zijn er twee ontsproten, als bloemen,
als vrucht van de levensboom, gelijk aan beide
onsterfelijke partijen,
e in due Gemelli, fuor di si gradita Scorza,
veggiam dopo due belle Aurore,
quasi due Soli a gloria de mortali.
en nu zien wij in die tweeling, voortgekomen uit de
heerlijke Scorza, een dubbel ochtendglorien,
als was 't een dubbele zon, ter ere van twee sterfelijken.

Medici noi siamo

Medici noi siamo o donne belle,
con radici sanato le ferite.
Su, su, su, su, hor su, su, su, citelle,
s'havet' il tempo mo non lo perdite.
Wij zijn doktoers, schone vrouwen,
alle wonden met kruidwortel geheeld.

Vooruit, jonge dames,
heb je wat tijd, verspil hem dan niet.
Per le ferite larghe e strettolelle,
radiche grosse et piccole haverrite.
Su, su, su, su ...
Voor wonden en wondjes,
hebben wij grote én kleine wortels in voorraad.
Vooruit ...
Lo consiglio epare di vecchiarelle
se lo ascoltate ve ne pentirete
Su, su, su, su ...
Een oudewijvenraad is het,
jullie zullen er spijt van krijgen als je hem opvolgt.
Vooruit ...
Provate Donne senza risistentia:
non è questa la prima experientia.
Su, su, su, su ...
Proberen gaat mee, dames, wees toch niet zo
weerspannig: we zijn niet aan ons proefstuk toe, hoor!
Vooruit ...

Quel ben di tutti e beni

*Sonnet van Stefano Ambrosio Schiappalaria
ter ere van Bartolomeo Balbi en zijn echtente Lucretia Santvoort,
daterend van 1581*

Quel ben di tutti e beni huomo, e Dio vero,
immensa maestate eterno sole,
che tutto amor, che tutto gratia suole,
de suoi raggi allumar cuor'e pensiero,
Die man is de goedheid der goedheden, en de ware God
– grenzeloze majesteit en eeuwige zon,

die, louter liefde zijnd' en genade,
hart en geest met z'n stralen oplicht
quel che nel'una man l'alto e mispero,
nel altra ha il basso e in si mirabil mole,
come, e quando gli pare e à cui vole,
puo dar in terra, e in Ciel Regno, e Impero.
Hij die 't hoge in d'ene hand, en 'k hoop in d'andere het
lage houdt, heeft zo de macht, in ontzaglijke mate,
hoe, wanneer en aan wie Hij maar wil,
op aarde en in d'hemel, gezag en overmacht te geven.
Quel ha la bella Dea del secol nostro,
con voi congiunta e quel vuol senza fine,
far natura e virtù piu ricche in voi,
Die man heeft u, de mooie godin van onze tijd,
in d'echt verbonden en wenst zonder ophouden
rijkdom en deugd in u te doen groeien;
verranno fuor del sangue e merto vostro,
piu chiari Balbi, e con piu lieti Heroi,
alte operationi e pelegrine.
uit uw bloed en verdienste zullen voortspruiten,
nog roemrijker Balbi's, en samen met deze blijdschap
verwekkende helden, roemrijke en
verbazingwekkende daden.

Parmi di star

Parmi di star la notte in paradiso
mentre ch'in sonno mi tien' abbracciato.
Deh, dolce sonno tu mi fai beato.

's Nachts is 't als een paradijs voor mij,
wanneer je me in m'n slaap omhelst.
God, wat 'n zaligheid is toch die slaap.

Bascio te mille volte in sonno il viso
suco la bocca e'l petto inzuccherato.
Deh dolce sonno tu mi fai beato.

Ik kus je wel duizendmaal in m'n slaap, op je gezicht,
ik zuig aan je mondje en je borstjes van suiker.
God, wat 'n zaligheid ...

E stomi teco in gioco canto è riso,
che non hò invidia ad huomo che sia nato.
Deh dolce sonno tu mi fai beato.

Met jou doe 'k niet anders dan stoeien, zingen en lachen,
die op wie ik jaloers ben moet nog geboren worden.
God, wat 'n zaligheid ...

Di gratia sonno non mi abbandonare,
fa ch'ogni notte mi venghi a trovare
he'l paradiso tu mi fai gustare.

Ik bid je, slaap, laat me toch niet in de steek,
kom me maar elke nacht opzoeken,
want je brengt me de smaak van 't paradijs.

S'un' animo gentil

*Sonnet van Stefano Ambrosio Schiappalaria,
gericht aan Andrea Moneglia, daterend van 1581*

S'un' animo gentil, s'un nobil cuore,
s'un voler giusto, s'un real pensiero,
puon far Signor da quel celeste Impero,
scendere in donna, e in huom gratia e favore,

Als een nobele geest, als een edel hart,
als een eerlijke wil, als een koninklijke gedachte,
kunnen doen afdalen, Heer, uit 't hemelrijk,
in vrouw en man, gratie en gunst,

ben si puo te aspettar del vostro amore,
un ugual guiderdon puro e Sincero,
con lei che porta nello sguardo altiero,
gaudio e splendor al par del Dio dell' hore.

dan kan van Uw liefde worden verwacht
een gelijkaardige wedergift, zuiver en puur,
met haar die in de fiere blik,
vreugd en glans draagt, gelijk aan de god van de tijd.

Quel partir l'altre e quel rimaner lei,
danno a veder a gli occhi della mente,
di una certa letitia un certo segno,

Met 't weggaan van d'een en 't blijven van d'ander,
wordt geboden aan d'ogen van de geest
een zeker teken van zekere blijdschap,

e fuori in ver col nuntio delli Dei,
a questa aria si chiara, e si lucente,
uscito è per lo corno il sogno degno.

en voorwaar is daar verschenen, samen met de bood-
schapper der goden, bij deze heldere en schitterende lucht,
langs de hoorn van de maan, de waardige droom.

Me bisogna servir questa crudele

Me bisogna servir questa crudele
che fing' amarm' e poi dolor mi porge.
Ma lassa far a Giorge.

En dan zou je dit gevoelloze mens nog van dienst
moeten zijn, iemand die voorwendt van me te houden,
maar me doet afzien. Laat het maar aan Giorgio over.

Promette e giura d'essere fidele
poi sempre mai com' Asino mi scorge.

Ma lassa far a Giorge.

En maar beloven en zweren dat ze me trouw is,
maar me wel voortdurend aankijken als een ezel.
Laat het maar aan Giorgio over.

Sempre haggio inteso dir ch'ognun si guarda,
di far l'amor con femina buggiarda.

Giorgio fa la gagliarda.

Ik heb iedereen en altijd horen zeggen dat je moet
opletten als je iets wil opzetten met een leugenaarster.
Giorgio gaat lekker wat dansen.

Sento l'aura mi antica

Sent l'aura mi' antica, e i dolci colli
veggi' apparir' onde 'l bel lume nacque
che tenne gli occhi miei, mentr' al Ciel piacque,
Bramos' e lieti, hor li tien trist' e molli.

Ik voel nu weer m'n lucht van vroeger, en de zachte
heuvels zie 'k weer verschijnen waar 't mooie licht ter
wereld kwam dat toen m'n ogen – want zo beviel 't
de hemel – begerig en blij maakte, nu treurig en week.

O caduche speranze, o pensier folli!

Vedove l'herb' e torbide son l'acque
e vot' e fredd'il nid'in ch'ella giacque,
nel qual io viv' e morto giacer volli

Ach strompelende verwachting, ach dwaze gedachten!
Verminkt is 't gras en troebel 't water,
leeg en kil is nu 't nest waarin ze lag,
en waarin ik nu leef en dood zou willen liggen,

sperand' alfin da le soavi piante
e da' belgi occhi suoi, che'l cor m'hann' arso,
ripos' alcun de le fatiche tante.

eindelijk uitziend naar wat verpozen van mijn afzien,
te putten uit 't malse groen,
en uit d'ogen, zo mooi, die mij 't hart deden ontbranden.

Ho servit' a signor crudel' e scarso:

ch'arsi quant'il mio foco hebbi davante,

hor vo piangend' il suo cenere sparso.

Ik heb een hardvochtig en vrekkeghe heer gediend:
branden deed ik zolang ik mijn vuurhaard in zicht had,
en wenen doe ik nu bij d' uitgestorte as.

O villanella

O villanella quand'all'acqua vai,

dimmi se fresca torni e poi che fai?

O boerinnetje, wanneer je water haalt,
kom je dan spoedig weder? En wat doe je daarna?

Non posso mo,

dimelo mo o villanella bella.

e quando ti basciaro o dolce villanella.

Nu ben ik niet vrij,
maar zeg het mij toch, mooi boerinnetje,
zeg me wanneer ik je mag zoenen, zoet boerinnetje.

O villanella, se dici che m'ami,

quando vai all'acqua perché non mi chiami?

Non posso mo ...

O boerinetje, als je beweert van me te houden,
waarom roep je me dan niet als j' om water gaat?
Nu ben ik niet vrij ...

O villanella non mi far morire,

quando vai all'acqua amici venire?

Non posso mo ...

O boerinnetje, laat me niet wegwijnen,

waarom die vrienden, telkens als je om water gaat?

Nu ben ik niet vrij ...

Vengoci mo, o villanella bella

e quando ti basciaro, o dolce villanella.

Maar toch kom ik, lief boerinnetje,

zeg me wanneer ik je mag zoenen, zoet boerinnetje.

Vola di voi piu gloriosa fama

Tekst van Stefano Schiappalaria

voor Pellina D'oria Lomellina

Vola di voi piu gloriosa fama,

che volasse giamai di ben mondano:

ciascuno invita, e quindi chiama,

al vostro bel sopra ogni bello humano:

Uit u komt roem gevlogen, glorierijker roem
dan ooit uit aards goed is voortgekomen:
eenieder nodigt, en her en der aanroept uw schoon-
heid, verheven boven al het menselijk schoon:

anchor non vista vi conosce, et ama

il paese vicino, et il lontano:

altri vien per vedervi, e vista poi

si tien gran' debitor à gli occhi suoi.

door niemand nog gezien, maar door allen reeds
bemind, eenieder houdt van u, van 't nabije en 't verre
land: nog een ander, die komt om u te zien,
staat bij z'n ogen in 't krijt zodra u gezien.

C'haggio perduto la dola signora mia

C'haggio perduto la dola signora mia

che si chiamava Madonna Fiorella.

O Faroraroriella ch'a buon cavallo mai non manca sella.

Waarom toch ben 'k mijn vrouwe kwijtgespeeld
die Madonna Fiorella heette.

O Faroraroriella, op een goed paard past altijd een zadel.

Chavea na faccia alla malhora sia
che pareva una pinta palumbuella.

O Faroraroriella ch'a buon cavallo mai non manca sella.

Wat had ze toch een snoetje: om een ongeluk te doen,
het leek wel een geschilderd duifje.

O Faroraroriella, op een goed paard past altijd een zadel.

Quando ci penso per la fede mia
mi sento venir meno la favella.

O Faroraroriella ch'a buon cavallo mai non manca sella.

Telkens als ik aan haar denk,
verlies ik er voorwaar mijn spraak bij.

O Faroraroriella, op een goed paard past altijd een zadel.

Fiorella t'aggio amato e me ne doglio.

Con tieco giamai più non mi compre oglio.

O Faroraroriella Tu non mi vuoi & io manco ti voglio.

Fiorella, ik heb je liefgehad, en dat beklaag ik me nu.
Met jou zal ik nooit meer 'boodschappen doen'.

O Faroraroriella, op een goed paard past altijd een zadel.

Veramente in amore

Veramente in amore,

si prova ogni dolore,

ma via più ch'altra avanza,

De liefde, voorwaar, is de plek van alle lijden,
wat anders blijft ervan over?

goder solo una volta, e perder poi

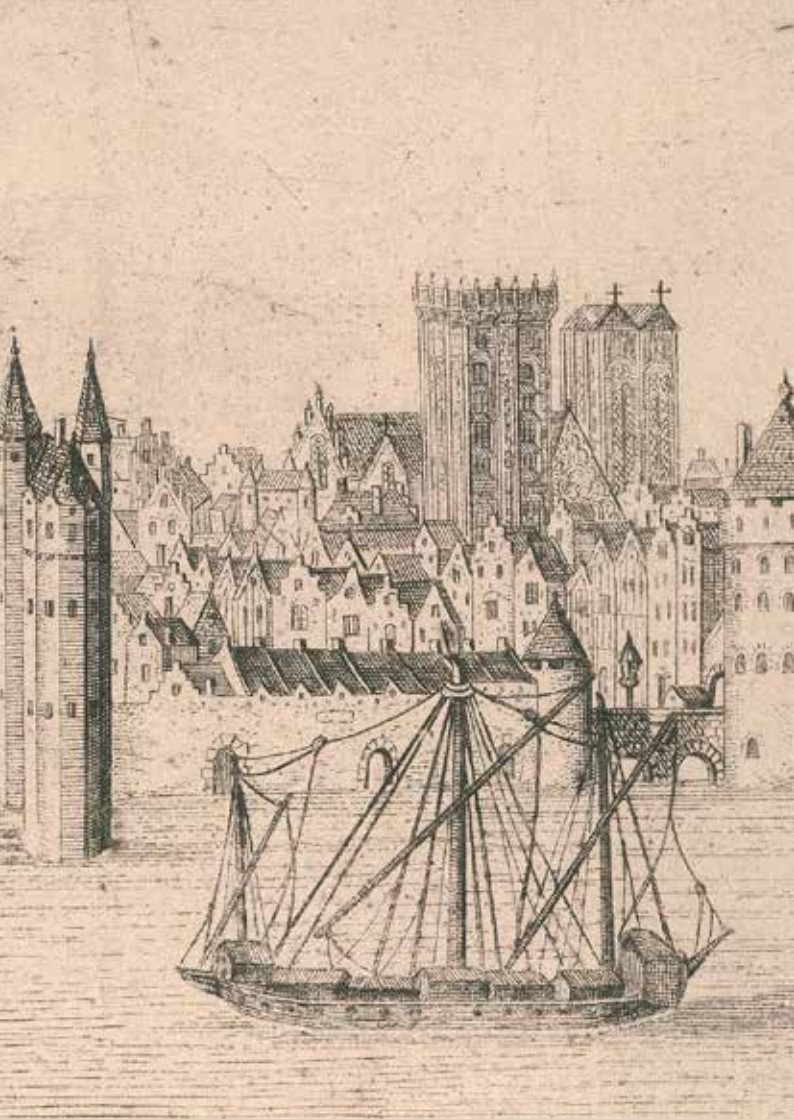
tutti i diletta suoi,

e viver sempre mai fuor di speranza.

Eenmaal genieten, en dan is al 't genot kwijt,
en leef je alleen maar van hoop.

Vertaling: Walter Geerts, Bernard Huyvaert, Marianne
Lambregts

graindelavoix

Di 22.08.2023

Sint-Carolus Borromeuskerk, 22.15 uur

Uitvoerders

Björn Schmelzer	<i>artistieke leiding artistic direction</i>
Teodora Tommasi	<i>sopraan soprano</i>
Florencia Menconi	<i>mezzosopraan mezzo-soprano</i>
Andrew Hallock	<i>contratenor countertenor</i>
Razek François Bitar	<i>contratenor countertenor</i>
Albert Riera	<i>tenor tenor</i>
Gabriel Belkheiri	<i>tenor tenor</i>
Noé Chapolard	<i>bariton baritone</i>
Tomàs Maxé	<i>bas bass</i>
Arnout Malfliet	<i>bas bass</i>
Lluís Col i Trulls	<i>cornetto cornetto</i>
Philippe Malfeyt	<i>ceterone ceterone</i>
Floris De Rycker	<i>luit & gitaar lute & guitar</i>

Armoede

Afflictus sum	<i>Hubert Waelrant (ca. 1517-1595)</i>
Ne Marte ne Bellona hanno potenza	<i>Séverin Cornet (ca. 1520-1582)</i>
Qui varium regitis populum	<i>Séverin Cornet</i>
Cantantibus organis	<i>Séverin Cornet</i>

Nous ne tenons en nostre main, à 8

Cornelis Verdonck

Opstand en val van Antwerpen

Nihil opertum	<i>Hubert Waelrant</i>
Nasci d'Aguelo	<i>Séverin Cornet</i>
Belgia tota suum tribuit	<i>Séverin Cornet</i>
Tra rumor di tamburi, à 6	<i>Hubert Waelrant</i>

Miserabele liefde

Heu quantus dolor	<i>Séverin Cornet</i>
Or suis je bien au pire	<i>Hubert Waelrant</i>
Crudel tu dormi, à 6	<i>Séverin Cornet</i>
Vorria morire, à 6	<i>Hubert Waelrant</i>

Eindspel

Caligaverunt oculi mei, à 7	<i>Séverin Cornet</i>
Tel faict semblant d'être joyeux, à 8	<i>Séverin Cornet</i>

Hongerjaren

Zie de toelichtingstekst p. 212-214.

Hunger Years

See the concert notes p. 214-216.

Afflictus sum

Afflictus sum et humiliatus sum nimis,
rugiebam a gemitu cordis mei,
Domine ante te omne desiderium meum
et gemitus meus a te non est absconditus

Ik ben terneergeslagen en erg vernederd,
ik riep door het gezucht van mijn hart,
Heer, al mijn verlangens zijn U bekend
en mijn gezucht is voor U niet verborgen,

cor meum conturbatum est
dereliquit virtus mea
et lumen oculorum meorum et ipsum non est mecum.
mijn hart is in de war,
mijn kracht heeft mij verlaten
en het licht van mijn ogen is niet meer bij mij.

Ne Marte ne Bellona hanno potenza

*Opening van de bundel Madrigali, 1581,
gericht aan mecenas Gerard de Craenmeester, Antwerps koopman*

Ne Marte ne Bellona hanno potenza,
con tutte le lor armi et guarnigione,
non rumor di tamburi, o di squadrone
a furia di battaglie & violenza,
Mars noch Bellona zijn in staat,
ondanks hun wapens en garnizoenen,
ook tromgeroffel kan 't niet, of aanstormend' escadrons,
met hun strijdgedruis en geweld,
ritardan' la virtu per eccellenza,
di Ghera(r)d' Anversano di nazione,
Craenmeestro chiar' & degno di magione,
pien'di gratia, valor & diligenza.

in de weg te lopen van d' uitmuntende deugd
van Geerard van d' Antwerpse natie,
van 't roemrijk' en waardige huize Craenmeester,
vervuld van genade, waarde en toewijding.

Che non segua il suo corso alla vittoria,
dell'arte di Mercurio & piu d'Orpheó,
che ló fan risonare d'ogni banda,

Laat hem niet de weg naar d'overwinning volgen
van Mercurius' kunst, maar wel en méér die van
Orpheus, want dat doet elk wapenschild weergalmen

et meritar, un' sectr' & un trophéó.

Felice Anversa che t'ai spirti manda,
al mondo con honore & somma gloria.

en scepter én trofee verdienen.

Gelukkig is Antwerpen, die zulke geesten
de wereld in stuurt, met eer en hoogste roem.

Qui varium regitis populum

Qui varium regitis populum, qui frena tenetis,
vivite festivi, tempus et hora iubent.

Jullie die een divers publiek besturen, die de teugels
vasthouden, viert feest, dat bevelen de tijd en het uur.

Atque epulas inter geniales libera vina,
cantio delectet, quam mea vena dedit.

En laat de zang, die mijn talent heeft voortgebracht,
gedurende het feestelijke banket het genoegen van de
bevrijdende wijnen vergroten.

Cantantibus organis

Motet voor Sint-Cecilia

Cantantibus organis,

Caecilia virgo,

in corde suo soli Domino,

decantabat dicens:

Terwijl de orgels speelden, zong de maagd Cecilia
in haar hart voor God alleen met de woorden:

Fiat cor meum

et corpus meum immaculatum,

ut non confundar.

Laat mijn hart en lichaam onbevlekt blijven,
opdat ik niet in de war word gebracht.

Nihil opertum

Nihil opertum quod non reveletur,

et occultum quod non sciatur.

Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine,

et quod in aure auditis, praedicate super tecta.

Niets is bedekt dat niet wordt onthuld en niets is
verborgen dat niet bekend wordt. Wat ik jullie in de
duisternis zeg, zeg het in het licht en wat ik jullie in het
oor fluister, schreeuw het van de daken.

Et nolite timere eos qui occidunt corpus,
animam autem non possunt occidere,
sed potius eum timete qui potest animam
et corpus perdere in gehennam.

Vrees hen niet, die het lichaam doden, de ziel kunnen
zij echter niet doden, vrees veeleer hem die de ziel en
het lichaam kan laten omkomen in de Gehenna.

Nasci d'Aguelo

Epitaaf voor Don Carlos, overleden zoon van Filips II, die in verdachte omstandigheden overleed in 1568.

Nasci d'Aguelo y padre sin segundo.
di tantos reynos principe heredero,
hinchi de miedo y d'esperanza il mundo,
loven ardient, y d'animo guerrero.

Ik werd geboren als nazaat van een grootvader
en vader zonder gelijke. Van zoveel koninkrijken de
erfprins vervulde ik de wereld met angst, hoop en
verwachting, een vurige jongeling, strijdlustig van aard.

La cruel muerte deribo al profundo,
las esperanzas di tant'alto aguero.
O suerte humana, quien en ti confia
qu'ayer fui Carlos oy soy tierra fria.

De wrede dood heeft de verwachtingen
van een zo verheven gesternte volledig tenietgedaan.
O menselijk lot, wie kan jou vertrouwen? Gisteren was
ik nog Carlos en vandaag rust ik in de koude aarde.

Belgia tota suum tribuit

*Motet ter gelegenheid van de geboorte van
Catharina Belgica, dochter van Willem van Oranje*

Belgia tota suum tribuit tibi prodiga nomen,
et sanè potuit non minus illa dare:
ut refert nomen patriae, qua vindice patre
sola tuo, fieri libera tota potest.

Heel het rijke België heeft jou je naam gegeven
en Catharina kon voorzeker niet minder geven:
zoals de naam van het vaderland aantoon, dat alleen
onder de bescherming van je vader helemaal vrij kan zijn.

Tra rumor di tamburi

*Madrigaal uit Symphonia Angelica, 1585,
ter ere van opdrachtgever en mecenas Cornelis Pruenen*

Tra rumor di tamburi e suon di trombe
d'archibusi moschetti
onde par che la terra et l'ciel ri bombe
t'appressento – Cornelio – l'arme mie

Te midden van 't tromgeroffel en 't hoorngeschal,
van 't afgaan van hakebussen en musketten,
die hemel en aarde doen dreunen,
presenteer ik jou, Cornelius, mijn wapens,

differenti di tuono e d'harmonia
quelle min accian' fur'et guerre rie
questi pac' et riposo tutta via
sia – ti priego Signore – dalla mia.

verschillend in toon en harmonie:
d'eerste dreigen met geweld en oorlog,
de tweede, de mijne, brengen pijs en vree; laat 't
geweld ver weg wezen – zo bid ik U Heer – van 't mijne.

Heu quantus dolor

Heu quantus dolor et turbatis anxia cura
mentibus, est tacitas oculuisse faces!

Helaas, welk verdriet en angstige zorg is het
voor de verwarde geesten
het zwijgende liefdesvuur te verbergen!

Mors optanda magis quod si sua funera passis,
nullus ab occulto restat amore dolor.

Eerder is de dood te verkiezen, want zodra je
de begrafenis bent gepasseerd, blijft geen enkel
verdriet over door de verborgen liefde.

Or suis je bien au pire

Or suis je bien au pire
de mes malheureux jours,
mon cas trop forts empire,
et me vient au rebours.

Nu ben ik echt op het dieptepunt
van mijn ongelukkige leven. Mijn zaak verloopt steeds
slechter en keert zich tegen mij.

Et tout cela me font amours,
dont j'endure si grief martire:
si n'ay de vous autre secours,
force sera que me retire.

En dat alles komt door Amor die mij zo laat lijden;
als u mij geen bijstand verleent, zal ik moeten opgeven.

Crudel tu dormi

Crudel tu dormi, et io con grave affanno,
meno le notti, i giorni hor' et momenti,
et tu stai sempre sorda a miei lamenti.

Harteloze, jij slaapt, terwijl ik in diep afzien
nachten, dagen, uren en stonden doormaak;
jij blijft echter steeds doof voor mijn gewezen.

Gli occhi non altro mai che pianger fanno,
mio cor ti chiama con pietosi accenti,
et tu fingi crudel ca mai non senti.

Mijn ogen doen niet anders dan wenen,
m'n hart aanroept je met accenten die om medeleven
smeken, en jij blijft maar doen alsof je niets hoort.

Vorria morire

Vorria morire per uscir di quai
ma mi par mala coss'amaro me ne:
per che s'io mor'oime non veggia te ne.

Sterven wil ik om uit 't lijden te geraken,
maar 't lijkt me geen goed idee en 'k voel m'er
niet beter door: want als ik doodga, zie ik jou niet meer.

Caligaverunt oculi mei

Responsorium voor de tenebrae van Goede Vrijdag

Caligaverunt oculi mei à fletu meo,
quia elongatus est à me,
qui consolabatur me:

Mijn ogen zijn verblind door mijn tranen,
omdat Hij die mij troostte, ver van mij verwijderd is.

Videte omnes populi,
si est dolor similis
sicut dolor meus.

Zie, alle volkeren, of er een smart bestaat
die op mijn smart lijkt.

Tel faict semblant d'etre joyeux

Tel faict semblant d'etre joyeux,
et rit de la bouche & des yeux,
à qui le povre coeur souspire,
et a plus mal qui n'ose dire.

Hij wiens arme hart zucht,
en die meer lijdt dan hij durft te zeggen,
doet net alsof hij vrolijk is
en lacht met zijn mond en zijn ogen.

Nous ne tenons en nostre main

Nous ne tenons en nostre main
le futur ni le l'endemain;

Wij hebben geen grip op de nabije toekomst
en evenmin op de verre toekomst;

la vie n'a point d'assurance,
et pendant que nous désirons
la faveur des Rois, nous mourons
au milieu de nostre espérance.

het leven biedt geen zekerheid en terwijl wij op zoek zijn
naar de gunst van koningen, sterven wij,
midden in onze verwachtingen.

Vertaling: Walter Geerts, Bernard Huyvaert, Marianne
Lambregts

Wendy Wauters

Wo 23.08.2023

AMUZ, 13.00 uur

Lezing (Nederlands gesproken Dutch spoken)

Uitvoerders

Wendy Wauters

spreker speaker

Markiyan Popil

virginaal* virginal

* Veelhoekig virginaal, gebouwd door Jef Van Boven in 2023, kopie naar het instrument gebouwd door Joes Karest in Antwerpen in 1548.

Fantasia in F

Peter Philips (1560/61-1628)

De klanken van de kathedraal

Christe redemptor

John Bull (1562/63-1628)

De geuren van de kathedraal

In nomine

John Bull

De kleuren van de kathedraal

De geuren van de kathedraal

Kunsthistorica Wendy Wauters laat u het 16de-eeuwse Antwerpen ontdekken op unieke wijze: door de ogen, oren en neus van de mensen van toen. Ze situeert haar verhaal in het kloppende hart van de stad: de Onze-Lieve-Vrouwekerk (vanaf 1559 de kathedraal), waar diepgelovige parochianen het pad kruisten van koekenbakkers, pelgrims en veehandelaars. Aan een van de tientallen zijaltaren rinkelt voor de honderdste keer een bel en is het een komen en gaan. Orgelspel en klokkengelui overstemmen de kreet van een marktkramer bij het portaal. En wat te denken van de opstijgende lijkgeur en van de vrouwen die afgehakte vingers onder het altaar verstopten? De religieuze sereniteit was soms ver te zoeken. Wendy Wauters is uw gids in dit fascinerende portret van het reilen en zeilen in de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekathedraal in de 16de eeuw.

De klanken van de kathedraal

Tegenwoordig gaat u voornamelijk naar de kathedraal om de zondagsviering bij te wonen, een kaars te branden of om uw toeristische nieuwsgierigheid te temperen. Maar vijfhonderd jaar geleden waren de redenen om zich in het gebouw te begeven op z'n zachtst gezegd gevarieerder. Stedelingen op zoek naar een notaris, hondenslagers, huisarmen en de eindeloze sliert passanten in het transept gaven allen kleur aan het laat-middeleeuwse klanklandschap.

De geuren van de kathedraal

Geen arts of geestelijke die de beschermende geur van wierook in vraag stelde. Het gebruik van 'goede' geuren om ziekmakende luchtdeeltjes op afstand te houden, bleek geen overbodige luxe in een slecht verluchte ruimte zoals de kathedraal – een plaats waar de levenden de doden continu kruisten. "Door de gewoonte om dagelijks de graven te openen

om er lijken in te leggen, was het in de kathedraal bijna altijd gevaarlijk voor hen die zich zwaar of niet goed voelden," bromde de Antwerpse geschiedschrijver Papebrochius, "zozeer zelfs dat vele minder gezonde lieden een afkeer hadden om naar de parochiekerken te gaan."

De kleuren van de kathedraal

Het huidige, homogeen geordende interieur staat in schril contrast met de laatmiddeleeuwse grillige aankleding van de kathedraal. Vijftig tot zeventig zijaltaren, gesierd naar eigen smaak en vermogen, luisterden het gebouw op. Kleurrijke muur- en gewelfschilderingen brachten menig kerkganger in vervoering. Tal van reizigers, zoals Paul Grebner, vereeuwigen de overdonderende praal in hun geschriften: "Wie in volle concentratie ieder afzonderlijk voorwerp in ogenschouw neemt, is sprakeloos van verwondering over de enorme weelde."

Een nieuwe replica van Vlaanderens oudste virginaal

Wendy Wauters' lezing wordt muzikaal opgeluisterd door klavierspeler Markiyan Popil op virginaal. Het is tegelijk de première van een nieuw gebouwd virginaal. Jef Van Boven bouwde deze kopie van het veelhoekige virginaal met externe box van Joes Karest tussen oktober 2021 en juni 2023. De decoratie is van Jan Lermytte.

Het virginaal van Joes Karest heeft een unieke plaats in de geschiedenis van de klavierinstrumenten. Het dateert uit 1548 en is bijgevolg het oudst bekende Vlaamse virginaal. Het is ook een van de weinige veelhoekige instrumenten die bewaard zijn gebleven, hoewel verschillende iconografische bronnen — met name twee zelfportretten van Catharina van Hemessen en verschillende familieportretten gesigneerd door Frans Floris en Cornelis de Zeeuw — getuigen van het gebruik van een gelijkwaardig instrument in het midden van de 16de eeuw.

Het oorspronkelijke instrument draagt, op het plankje net boven het klavier, de naam van de bouwer. Karest, waarschijnlijk in Keulen geboren voor 1500, wordt in 1517 als burger van de stad Antwerpen vermeld. In 1523 trad hij toe tot de Sint-Lucasgilde, die Antwerpse ambachtslieden samenbracht, als "klavechordbouwer die beeldhouwt en schildert". In 1558 ondertekende hij samen met een tiental collega's een petitie waarin werd geëist dat bouwers van klavierinstrumenten hun eigen groepering en reglement zouden krijgen binnen de grote gilde.

Uit organologisch oogpunt balanceert het Karest-virginaal op de grens van de Duitse en Italiaanse instrumentenbouw. Het is een voorbode van de latere Vlaamse virginalen, vooral door de interne structuur. In tegenstelling tot de later gebouwde robuuste rechthoekige virginalen is de klankkast gemaakt van dunne esdoornwanden (5-6 mm) die met een zwaluwstaartverbinding geassembleerd zijn. Ze zijn versierd met Latijnse inscripties uit *Psalm 150* en aan de onder- en bovenkant verstevigd met dik tweekleurig lijstwerk. Aangezien het toetsenbord slechts 45 toetsen heeft, is het bereik van de toonhoogte van het instrument beperkt, slechts 4 octaven van C/E tot c3. In tegenstelling tot Italiaanse veelhoekige modellen is het toetsenbord in de klankkast geïntegreerd.

The Smells of the Cathedral

Art historian Wendy Wauters gives you a unique glimpse of 16th century Antwerp through the eyes, ears and noses of the people who lived there. Her story is set in the very heart of the city: the Church of Our Lady, which became the cathedral in 1559, where devout parishioners crossed paths with pie sellers, pilgrims and cattle merchants. A bell sounds for the hundredth time at one of the side altars, and people bustle in and out. Organ music and the ringing of bells drown out the cries of a pedlar

at the door. And what about the rising stench of corpses or the smell of chopped-off fingers that women hide under the altar? Religious serenity was sometimes in short supply. Wendy Wauters is your guide to this fascinating portrait of everyday life at the Cathedral of Our Lady in Antwerp in the 16th century.

The Sounds of the Cathedral

Nowadays people mainly go to the cathedral to attend Sunday services, light a candle or satisfy their curiosity as tourists. Five hundred years ago, however, people's reasons for coming into the building were more varied, to say the least. City people looking for a lawyer, dog catchers, the poor and the endless parade of passers-by in the transept all added colour to the Late Mediaeval soundscape.

The Smells of the Cathedral

Not a single doctor or priest disputed that the scent of incense had protective powers. The use of 'pleasant' smells to keep sickness-bearing particles of air away was little short of essential in poorly ventilated spaces such as the cathedral – a place where the living and the dead were in constant contact. "The custom of opening graves daily to lay corpses inside meant that it was almost always dangerous in the cathedral for those who felt heavy or unwell", grumbled the Antwerp historian Papebrochius, "so much so that many less healthy people developed an aversion to visiting the parish churches."

The Colours of the Cathedral

Today's homogeneous and orderly interior presents a stark contrast to the wildly varying decoration of the cathedral in Late Mediaeval times. Fifty to seventy side altars, all decorated to suit the taste and budget of their patrons, adorned the building. Colourful murals and painted ceiling vaults delighted many a visitor to the church. Countless travellers, such

as Paul Grebner, immortalised the overwhelming magnificence in their writings: "Anyone who contemplates each individual item with their full concentration is left speechless with wonder at the immense opulence."

A New Replica of Flanders' Oldest Virginal

The lecture by Wendy Wauters will have some musical interludes performed by keyboard player Markiyan Popil on virginal. It is at the same time the premiere of a newly built virginal. Jef Van Boven built this copy of the polygonal virginal with external box by Joes Karest between October 2021 and June 2023. The decoration is by Jan Lermytte.

The virginal by Joes Karest occupies a unique place in the history of keyboard instruments. Dated 1548, it is the oldest known Flemish virginal. It is also one of the few polygonal instruments to have been preserved, although several iconographic sources – notably two self-portraits of Catharina de Hemessen and several family portraits signed by Frans Floris and Cornelis de Zeeuw – attest to its use in the mid-16th century.

The instrument bears the signature of Joes Karest on the board just above the keyboard. Born in Cologne, probably shortly before 1500, the maker is listed as a citizen of the city of Antwerp in 1517. In 1523, he joined the Guild of Saint Luke, a group of Antwerp craftsmen, as a "clavichord maker who carved and painted". Some thirty years later, in 1558, he was one of ten or so colleagues who signed a petition demanding that keyboard instrument makers be given their own guild and regulations within the Guild.

From an organological point of view, the Karest virginal straddles the line between German and Italian construction. It prefigures the later Flemish virginals, particularly in terms of its internal structure. In contrast to the solid rectangular virginals built later, its body is made of thin maple walls

(5-6mm) assembled in a dovetail joints. They are decorated with Latin inscriptions from Psalm 150 and reinforced at the top and bottom with thick two-tone mouldings. The range of the instrument is limited as the keyboard has only 45 keys, or 4 octaves from C/E to c3. Unlike the Italian polygonal models, the keyboard is recessed into the body.

Le Miroir de Musique

Wo 23.08.2023

AMUZ, 20.00 uur

Een video-inleiding bij dit concert door Baptiste Romain vindt u op de desbetreffende concertpagina op amuz.be.

Uitvoerders

Baptiste Romain	<i>artistieke leiding</i> <i>artistic direction</i>
Charlotte Nachtsheim	<i>sopraan</i> <i>soprano</i>
Sabine Lutzenberger	<i>mezzosopraan</i> <i>mezzo-soprano</i>
Cyril Escoffier	<i>tenor</i> <i>tenor</i>
Vincent Lièvre-Picard	<i>tenor</i> <i>tenor</i>
Emmanuel Vistorky	<i>bas</i> <i>bass</i>
Etienne Asselin	<i>cornetto</i> <i>cornetto</i>
Silke Schulze	<i>dulciaan, eenhandsfluit & trommel</i> <i>dulcian, pipe & tabor</i>
Henry van Engen	<i>trombone</i> <i>sackbut</i>
Baptiste Romain	<i>renaissanceviool</i> <i>renaissance violin</i>
Mathilde Gomas	<i>viola da gamba</i> <i>viol</i>
Elizabeth Rumsey	<i>viola da gamba</i> <i>viol</i>
Giovanna Pessi	<i>harp</i> <i>harp</i>

Donna bella e gentile	<i>Cornelis Verdonck (1563-1625)</i>
A che più strali amor s'io mi ti rendo	<i>Cornelis Verdonck</i>
Fiammeggiavan due stelle a me d'intorno	<i>Cornelis Verdonck</i>
Prome novas, Hymenaeae, faces	<i>Cornelis Verdonck</i>
Lungi da voi mia vita	<i>Cornelis Verdonck</i>
Ave gratia plena	<i>Cornelis Verdonck</i>
Le feu couvert dont l'ardeur et la force	<i>Cornelis Verdonck</i>
Je me plains des beaux yeux de ma dame	<i>Cornelis Verdonck</i>
Première bransle commune	<i>Cornelis Verdonck</i>
Un ape esser vorrei	<i>Cornelis Verdonck</i>
Caro sguardo sereno	<i>Cornelis Verdonck</i>
O com'e gran martire	<i>Cornelis Verdonck</i>
Rosa grata, e gentile	<i>Cornelis Verdonck</i>
Den iersten ronde, Pourquoi	<i>Cornelis Verdonck</i>
Den tweeden ronde, Mon amy	<i>Cornelis Verdonck</i>
Dissi a l'amata mia, lucida stella	<i>Cornelis Verdonck</i>
Seul et pensif par la deserte plaine	<i>Cornelis Verdonck</i>
Tirsi son io quel misero pastore	<i>Cornelis Verdonck</i>
Le printemps se couvre de fleurs	<i>Cornelis Verdonck</i>

Cornelis Verdonck – Le feu couvert

Cornelis Verdonck werd geboren in Turnhout in 1563. Dankzij de geschriften van handelaar en geleerde Frans Sweerts weten we dat Verdonck kon rekenen op de steun van mecenas Cornelis Pruenen, stadsthesaurier en schepen van Antwerpen. Vanaf het einde van de jaren 1570 kreeg hij hoogstwaarschijnlijk onderwijs van Séverin Cornet, zangmeester aan de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal.

Vanaf 1585 domineerden Verdoncks composities het Antwerpse muzieklandschap. Ze werden uitgegeven door Hubert Waelrant, Petrus Phalesius jr. en Hendrik van Haestens. Verdoncks Franse chansons en Italiaanse madrigalen voor 2 tot 10 stemmen getuigen van zin voor onderzoek en experiment in de respectievelijke genres. In *Le feu couvert dont l'ardeur et la force* en *Je me plains des beaux yeux de ma dame* ontwikkelt zich de thematiek van de zielensmart in een compacte textuur die typisch is voor de Vlaamse componisten van het einde van de 16de eeuw. *Seul et pensif par la deserte plaine* is een toonzetting van een sonnet van Joachim du Bellay dat vijftig jaar eerder verscheen en dat een atmosfeer van melancholische meditatie oproept. *Le printemps se couvre de fleurs* is een reflectie over de wereld en de seizoenscycli, die de dichter herinnert aan zijn onderwerping aan de natuurlijke wetten der liefde. Jan Pieterszoon Sweelinck beschouwde zijn tijdgenoot Verdonck als een van de belangrijkste vertegenwoordigers uit het Noorden van het Italiaanse madrigaal. De krachtige, expressieve madrigalen *Caro sguardo sereno* en *Tirsi son io quel misero pastore* zijn de laatste manifestaties van de Franco-Vlaamse polyfonie in een tijdperk waarin de begeleide monodie klaarstond om de muziketaal definitief te veranderen.

Verdonck componeerde tevens motetten op Latijnse tekst. *Ave gratia plena* werd geïntegreerd in een beeldmotet naar een ontwerp van

Maarten de Vos. In 1599 nam Verdonck actief deel aan de blijde intrede van Albrecht en Isabella in Antwerpen, een gebeurtenis die hun soevereiniteit over de Lage Landen bevestigde. Zijn motet *Prome novas, Hymenaeae, faces* werd gezongen door jongens die op een olifantenbeeld stonden.

Cornelis Verdonck – *Le feu couvert*

Cornelis Verdonck was born in Turnhout in 1563. We know from the writings of the trader and scholar Frans Sweerts that Verdonck received support from his patron, Cornelis Pruenen, a city councillor and the treasurer of Antwerp. From the late 1570s, he was probably taught by Séverin Cornet, the choirmaster at the Cathedral of Our Lady.

Verdonck's compositions dominated the Antwerp music scene from 1585 onwards. They were published by Hubert Waelrant, Hendrik van Haestens and Petrus Phalesius, Jr. Verdonck's French chansons and Italian madrigals for two to ten voices bear witness to a taste for exploration and experimentation in both genres. In *Le feu couvert dont l'ardeur et la force* and *Je me plains des beaux yeux de ma dame*, the theme of the soul's anguish unfolds in a compact texture that is typical of Flemish composers in the late 16th century. *Seul et pensif* is the musical setting of a sonnet by Joachim du Bellay published fifty years earlier, which evokes an atmosphere of melancholic meditation. *Le printemps se couvre de fleurs* is a reflection on the world and the cycle of the seasons, which reminds the poet that he is subject to the natural laws of love. Jan Pieterszoon Sweelinck considered Verdonck – his contemporary – to be one of the most important representatives of the Italian madrigal in the North. The powerfully expressive madrigals *Caro sguardo sereno* and *Tirsi son io quel misero pastore* are the final manifestations of Franco-Flemish

polyphony in an age when accompanied monody was about to change the language of music forever.

Verdonck also composed motets to Latin texts. *Ave gratia plena* was integrated into a illustrated motet designed by Maarten de Vos. In 1599, Verdonck participated actively in the Joyous Entry by Albert and Isabella into Antwerp, an event that confirmed their sovereignty over the Low Countries. His motet *Prome novas, Hymenaeae, faces* was sung by boys standing on a statue of an elephant.

Donna bella e gentile

Donna bella e gentile,
tant'io v'am' e desio

Mooie en lieflijke vrouw,
zo hevig bemin ik en begeer ik jou,

ch'ogn' altra cosa
anzi me stess' oblio.

dat ik behalve mijzelf
al het overige uit het oog verlies.

Dunque perché volete,
crudel, che viv'in pianto,
in pene nota,

Waarom wil jij toch, hardvochtige vrouw,
dat ik in tranen leef en verdrink in smart,

si con un si
farmi gioir con sempiterna gioia.

wanneer jij me met een simpel 'ja'
eeuwigdurende vreugd kunt laten genieten.

A che più strali amor s'io mi ti rendo

A che più strali, Amor, s'io mi ti rendo?

Waartoe dienen nog méér pijlen, Amor,
als ik me al heb overgegeven?

Lascia mi vivo e in tua prigion mi serra.

Laat me toch alsjeblieft leven
en sluit me maar op in jouw cel.

Misera, a che più farmi guerra,
s'io ti do l'arm' e più non mi difendo?

Ongelukkige, waartoe nog langer strijd met me
leveren, als ik toch m'n wapens bij jou inlever
en mezelf niet eens meer verweer?

Fiammeggiavan due stelle a me d'intorno

Fiammeggiavan due stelle a me d'intorno,
rasserenand'et rallegrando il core.

Twee sterren stonden in mijn buurt te schitteren,
ze bevredigden en verblijdden mijn hart.

Ma per seren maggiore
mancava un lume a rischiarir il giorno

Maar voor een nog groter vree,
en om de dag op te lichten, ontbrak nog een glans,

quand'ecco aprir il mondo,
quel raggio si giocondo,

wanneer daar plots, om 't al te openen,
die blijde lichtstraal verscheen,

che poi s'ascose a guisa d'un baleno,
lasciando nel mio cor un bel sereno.

die meteen, als was 't een bliksemschicht, weerom
verdween, een mooie klaarte nalatend in m'n hart.

Prome novas, Hymenaeae, faces

Prome novas, Hymenaeae, faces nova gaudia Belgis,

Haal nieuwe bruiloftstoortsen voor de dag, Hymenaeus,
een vreugdevol vermaak voor de Belgen,

serta salutifero myrtea sparge toro.

strooi bloemenkransen en mirte uit
over de weldadige huwelijksponde.

Diva petit thalamum divos genitura iugalem,

De goddelijke lotsvoorspelling verlangt
naar het echtelijk huwelijksbed.

Pax fit amore, salus foedere, dote quies.

Dat vanuit de liefde vrede mag ontstaan,
dat het huwelijksverdrag voor welstand mag zorgen

en dat de bruidsschat rust moge scheppen.

Lungi da voi mia vita

Lungi da voi mia vita,

Vér weg van jou voltrekt zich mijn leven,
e l'anima smarita
priva d'ogni contento.

mijn ziel is op de dool en
van elke voldoening gespeend.

In duro affanno estento

et di duol fi nutr' e pasce,

Ik slijt m'n dagen in bittere smart,
dagen met kommer als enige spijs,

et mille volte il di
mor' e rinasce.

en zo sterft en herleeft mijn ziel
elke dag wel duizend maal.

Ave gratia plena

Ave gratia plena, Dominus tecum;

benedicta tu in mulieribus

benedicta tu inter mulieres

et benedictus fructus ventris tui.

Wees gegroet, vol van genade, de Heer is met u.

U bent de gezegende onder de vrouwen
en gezegend is de vrucht van uw schoot.

Le feu couvert dont l'ardeur et la force

Le feu couvert dont l'ardeur et la force

se decouvre par mon tourment,

croist en vigueur soudain que je m'efforce

de trouver quelqu' allegement

Het sluimerende vuur dat zich met gloed en kracht
in mijn smart openbaart, neemt plotsklaps nog toe
als ik moeite doe om wat opbeuring te zoeken

et d'autant plus que je regarde

de me mettr' en la sauvegarde

de celle a qui je dois avoir recours,

plus je me trouv' esloigné de secours.

en hoe meer ik tracht te schuilen bij haar
tot wie ik mijn toevlucht moet nemen,
des te verder sta ik af van bemoediging.

Je me plains des beaux yeux de ma dame

Je me plains des beaux yeux de ma dame,

de son beau front, de son vouté sourcy,

de son beau teint, de son beau poil aussi,

que dans ses neuds emprisonne mon ame.

Ik weeklaagde over de prachtige ogen van mijn dame,
over haar sierlijke voorhoofd, de welving van haar
wenkbrauwen, haar bevallige teint, haar mooie huid
ook, de strikken waarin mijn ziel gevangen zit.

Je me plains de son ris qui m'enflame,

puis de son cœur felon et sans mercy,

qui plus se montr'en mon mal endurcy,

quand plus je fonds en l'amoureuse flame.

Ik jammerde om haar lach die me geestdriftig maakt,
vervolgens ook om haar trouweloze en meedogen-
loze hart zonder genade, dat zich gaandeweg altijd
maar hardvochtiger opstelt voor mijn verdriet,
terwijl ikzelf dieper wegzink in de gloed van de liefde.

Et voicy lors Venus qui me vint dire:

"Ne sens-tu pas l'heur d'un si doux martire
par la beauté des beautez la premiere?

En zie, op dat moment komt Venus met de
boodschap: "Zie je het geluk dan niet in van zulk een
zoete kwelling vanwege de verrukking bij uitstek
onder al wat bekoorlijk is?

Puis tu te plains d'en estre langoureux.
Mon enfant mesm'en seroit amoureux,
s'il n'estoit point privé de la lumière."

En dan zanik jij over je hunkeringen.
Zelfs mijn kind zou er verzot op zijn,
mocht het inzicht hem niet ontbreken."

Rosa grata, e gentile

Rosa grata, e gentile,

Lieflijke, welkome roos,
nel letto, ch'ingemmaste, e dentro, e fuori,
di variati fiori,

in 't perk dat jij zelf te allen kante
met velerlei bloemen tooide,

facendol quale un prato a mezo Aprile.

waarachtig een weide scheppend in aprilse bloei.

Dov'io tener dovea dolce soggiorno,
per farlo in somma adorno,

Dáár waar mij een heerlijke tijd zou wachten,
ontbrak nochtans, te midden van die rozen,

e prestarmi una notte gratiosa,
mancava à tanti fior sola una Rosa.

om het tuintje helemaal af te maken en mij een zalige
nacht te bezorgen, slechts één Roosje.

Dissi a l'amata mia, lucida stella

Dissi a l'amata mia, lucida stella
che più d'ogn' altra luce,
ed al mio cor adduce
fiamme, strali e catene,
ch'ogn'hor mi danno pene:

Dit zei ik tot m'n geliefde, schitterende ster die, méér dan
welke andere lichtbron ook, vlammen, stralen én ketens in
ononderbroken foltering op me afstuurt:

"Deh! morirò, cor mio.

Sì, morirai, ma non per mio desio."

"Wel ja, mijn lief, ik ga eraan dood,
en ja, ook jij zal sterven, maar dát verlang ik niet."

Seul et pensif par la deserte plaine

Seul et pensif par la deserte plaine
resvant au bien qui me faict doloireux,
les longs baisers des collombs amoureux
par leur plaisir firent croître ma peine.

Terwijl ik eenzaam en in gedachten in totale verlatenheid
werkelijk aan 't ijlen ben over diegene die me mistroostig
maakt, doen de langgerekte zoenen van verliefde duiven
vanwege hun geneugte mijn ellende alleen maar toenemen.

Heureux oiseaux que vostre vie est pleine
de grand' douceur! Ô baisers savoureux!
O moy deux deux fois et trois fois malheureux
qui n'ay plaisir que d'esperance vaine.

Gelukzalige vogels wiens leven vol van grote mildheid is!
O smakelijke zoenen! O en dan ikzelf die twee keer
tweemaal en driemaal droefgeestig ben
en ijdele hoop als enig genot kan koesteren.

Tirsi son io quel misero pastore

Tirsi son io quel misero pastore,
che per Clori sospira,
e per bosch'e per monti in van s'aggira.

Ik ben het, Tirsi, die onfortuinlijke herder, die smacht
naar Cloris en vergeefs door berg en dal dwaalt.

E spietate Clori, dunque sprezzì Amore,
non sai che l'arco suo, che la saetta,
quanto piu tarda fa maggior vendetta.

Hardvochtige Cloris, zo te zien kijk jij neer op Amor
en weet je dus blijkbaar niet dat diens pijn, hoe langer
opgeschort, des te meer pijn doet.

Le printemps se couvre de fleurs

Le Printemps se couvre de fleurs,
l'Esté de fruits et d'espics meurs,
de raisins se charge l'Automne,
l'Hyver de glaçons se couronne.

De lente wordt bedolven onder de bloemen,
de zomer met zijn fruit en kruiden loopt
op zijn laatste benen, druiven overladen de herfst,
ijspegels bekronen de winter.

Le Dieu qui me tient sous ses lois
se pare d'arc et de carquois,
et ma maitresse que j'honore,
de la beauté que serf j'adore.

De god die me bij de les houdt, pronkt met pijl en boog.
Ik adoreer mijn allerliefste en
bewonder haar lofwaardige schoonheid.

Vertaling: Walter Geerts, Brigitte Hermans

Essay

Drie pijlers van het Antwerpse muziekleven

Godelieve Spiessens †

Polyfonie

Als muziekstad heeft Antwerpen in het verleden een schitterende internationale weerklink gevonden, meer bepaald op het gebied van de polyfonie tijdens de 15de en 16de eeuw en als centrum van de muziekdruk en de instrumentenbouw in de 16de en 17de eeuw. Het eerste muziekleven concentreerde zich in de hoofdkerk, die aan Onze-Lieve-Vrouw was toegewijd en waar reeds in de 13de eeuw missen 'cum notis' werden gecelebreerd. Ongetwijfeld ging het hier om gregoriaanse zang. In 1362 was er reeds een groepje 'pueri choral' actief, en in 1401 kwamen daar twee koraalzangers bij, zodat ze in totaal met acht de liturgische diensten 'versierden' – wat op de beoefening van discant, en dus polyfonie wijst.

Naar aanleiding van de pauselijke bul van 1 december 1410 mocht er ook een koor van twaalf volwassen zangers worden opgericht om discant te kunnen uitvoeren zoals in Parijs, Reims en Kamerijk. Omstreeks 1435

waren er een achttal volwassen zangers in dienst, rond 1441 kwamen er twee bij, en pas na 1450 werd het aantal van twaalf bereikt, want aan elke plaats moest een winstgevende fundatie worden verbonden, die eerst moest vrijkomen. Tot aan het einde van het ancien régime heeft de Antwerpse 'Schola cantorum' nooit méér dan twintig zangers gehad, nl. acht koorknapen en twaalf volwassenen. Dit ondanks de beweringen van de 19de-eeuwse archiefvorser Léon de Burbure, die tot het uitzonderlijk hoge getal van

bijvoorbeeld 69 zangers in 1491 kwam, doordat hij alle kapelannen die de koordiensten bijwoonden, meetelde. Door deze misvatting, gekoppeld aan het feit dat er tijdens de 15de en 16de eeuw een aantal internationaal beroemde componisten als zangmeester of zanger aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk verbonden waren, werden de internationale uitstraling en het muziekhistorische belang van de Antwerpse school in haar bloei-periode tot nog toe wel overschat.

Toch moet de Antwerpse kantorij een belangrijke schakel zijn geweest in het circuit van Europese zangkapellen, want ze werd een kweekschool voor muzikanten die door de beroemdste buitenlandse muziekcapellen werden aangetrokken. En niet alleen verwierf ze belangrijke pauselijke gunsten, vanaf 1431 koesterde ook hertog Filips de Goede er een bijzondere aandacht voor. Aankomende talenten als Johannes Ockeghem kwamen er hun opleiding voltooien en zwermten van hieruit uit naar andere centra. Anderzijds kwamen ook reeds beroemde componisten in de loop of bij het einde van een schitterende loopbaan zich een tijdlang in Antwerpen vestigen, zoals Jacob Obrecht.

De meeste zangmeesters van de hoofdkerk waren ook componist van meerstemmige missen, motetten, chansons en Vlaamse en Duitse liederen. Een van de eerste met naam bekende koraalmeesters was de zanger Johannes Pullois (?-1478), die achteraf pauselijk zanger werd in Rome; voorzien van een prebende kwam hij terug naar Antwerpen om er de laatste tien jaar van zijn leven te slijten. Nog geënt op de universele gotische stijl vertonen zijn composities reeds eigen Vlaamse accenten.

Jacobus Barbireau (1455-1491) uit Mons was in 's-Hertogenbosch bedrijvig geweest, voordat hij in Antwerpen 'phonascus' (zangmeester) werd. Als componist werd hij hoog gewaardeerd door o.a. de auteurs Johannes Tinctoris en Rudolf Agricola; hij kan worden beschouwd als een schakelfiguur tussen Ockeghem en Obrecht. Zijn driestemmige Vlaamse lied *Een vrolic wesen* werd een internationale schlager en diende o.a. als cantus firmus voor een mis van Heinrich Isaac.

Johannes Ockeghem (ca. 1410-1497) begon in 1443/44 als zanger in de Antwerpse kathedraal en werd later zanger aan het Franse hof en de beroemdste componist van zijn tijd. Hij was een baanbreker die een eigen polyfone Vlaamse stijl ontwikkelde en werd de leidinggevende figuur van zijn generatie.

Jacob Obrecht (1457/58-1505) was reeds magister cantus in Kamerijk, Brugge en Ferrara geweest en een beroemd componist toen hij naar Antwerpen kwam, waar hij in de jaren 1492-1504 slechts met tussenpozen de functie van zangmeester vervulde – hij overleed in Ferrara in 1505.

De 16de eeuw werd Antwerpens gouden eeuw dankzij een hoogconjunctuur van handel, nijverheid, kunst en wetenschap en dit bracht een grote culturele opleving en toevloed van muzikalenten teweeg. Het oproer van de Nederlanden tegen Spanje zou echter na 1560 het verval inluiden, dat

werd bezegeld met de val van Antwerpen in 1585 en de Scheldeblokkade. Ook in deze eeuw zijn de componisten vooral te vinden onder de zangmeesters van de kathedraal die immers van ambtswege verplicht waren om polyfone composities te leveren en die uit te voeren met hun koor.

Noël Bauldeweyn (ca. 1480-ca. 1513) was zangmeester in de Sint-Romboutskerk in Mechelen voordat hij in 1513 naar Antwerpen kwam. Zijn composities, die stijlelementen van Josquin, Ockeghem, Obrecht en Isaac bevatten, kenden een grote internationale verspreiding. Van hem is o.a. de *Missa Myn liefkens bruyn oghen* bekend.

Nicole Carlir (?-?) verliet Antwerpen in 1522 om zangmeester te worden aan het hof van keizer Karel in Wenen, waar nog steeds een vierstemmige mis van hem in handschrift wordt bewaard.

Antoine Barbe (?-1564) was zangmeester in Brugge totdat hij in 1528 naar Antwerpen kwam en er aan zijn lange loopbaan van phonascus begon en stamvader van een muzikantengeslacht werd. Zijn opvolger Gerard van Turnhout (ca. 1520-1580) was zanger in Lier tot aan zijn Antwerpse benoeming in 1562. Nadat de muziekbibliotheek van de kathedraal in 1566 door de beeldenstormers was vernield, zette hij zich in als kopiist om die weer op peil te brengen. In 1572 werd hij kapelmeester aan het hof van Madrid, waar hij in 1580 overleed.

Een nieuwlichter was Hubert Waelrant (ca. 1517-1595), geboren in Tongerlo en vanaf 1544 tenorsolist in de Antwerpse kathedraal. Hij zou de ontwerper zijn geweest van een nieuw solmisatie-systeem, nl. *Boce-disatio (Voces belgicae)*, dat hij onderwees in een in 1547 geopende lekenmuziekschool. In 1554 associeerde hij zich met drukker Jan de Laet (ca. 1525-1566) en samen zouden ze een aantal fraaie muziekdrukken uitgeven. Hij was een modernist die in Antwerpen de nieuwe Italiaanse

stijl met gedurfde chromatismen en modulaties invoerde en dit is toch wel een sterk argument voor de hypothese dat hij in Italië was geweest. Behalve chansons en motetten componeerde hij toen ook madrigalen en villanella's en stelde hij de populaire bloemlezing *Symphonia angelica* (1565) samen.

Het verblijf in Antwerpen van Orlandus Lassus (1530/32-1594), Philippus de Monte (1521-1603) en Cipriano de Rore (1515/16-1565), die in de jaren vijftig, allen na een jarenlang verblijf in Italië, in Antwerpen hun werken kwamen uitgeven, zal ongetwijfeld wel hebben bijgedragen tot de smaakverspreiding van het madrigalisme. Dit werd ook beoefend door zangleraar Noë Faignient (?-1577/78), die de stijl van Lassus imiteerde en daarom wel eens 'la scimmia d'Orlandi' (de aap van Orlandus) werd genoemd. Lassus' stijl beïnvloedde ook Séverin Cornet (ca. 1520-1582) uit Valenciennes, die zanger in Rome en zangmeester in Mechelen was geweest en in 1572 naar Antwerpen kwam om er phonascus in de kathedraal te worden en de dochter van de heer Barbe te huwen. Bij de schorsing in 1581 van de katholieke cultus verloor Cornet zijn betrekking; hij stierf nog in hetzelfde jaar.

Na de val van Antwerpen in 1585 kreeg de kathedraal een nieuwe zangmeester, die reeds eenzelfde functie in Brugge en Kortrijk had vervuld: Andreas Pevernage (1542/43-1591), geboren in Harelbeke. Zijn eerste dringende taak was het weer op peil brengen van de zangkapel, die erg verlopen was tijdens het calvinistische bewind. Zijn uitgebreide oeuvre omvat o.a. madrigalen, beeldmotetten en elogia; in opdracht van drukker Phalesius compileerde hij ook de succesrijke bloemlezing *Harmonia celeste* (1583). Hij was een eclecticus die de gangbare stijlen handig wist te verwerken en een stap zette in de richting van de basso continuo, een fundamentele vernieuwing die de muziek van de 17de eeuw en een stuk van de 18de eeuw zou gaan beheersen.

De bloeiperiode van de Antwerpse polyfonisten werd pas afgesloten met Cornelis Verdonck (1563-1625), een leerling van Séverin Cornet, die jarenlang in dienst was van de rijke Antwerpse koopmansfamilie Pruenen-De Cordes. Hij kan als de laatste Antwerpse madrigalist ter plekke worden beschouwd, maar hij publiceerde ook wel chansons en motetten.

Verdere Antwerpse polyfonisten van internationale allure die de roem van hun moederstad in Europa uitdroegen, waren George de La Hèle, koraal in Antwerpen, Zinnik en Madrid en nadien zangmeester in Mechelen, Doornik en Madrid, waar hij in 1587 overleed; Carolus Luython (1557/58-1620) ging zeer jong naar Wenen, waar hij organist en kamermusicus werd aan het Habsburgse hof en behalve orgelwerk, opmerkelijke madrigalen, motetten en missen produceerde.

Muziekdruk

In de 16de en 17de eeuw werd Antwerpen een van de belangrijkste West-Europese centra voor de muziekdruk, dat best de vergelijking kon doorstaan met Venetië, Augsburg, Nürnberg, Parijs en Lyon.

De oudste gedrukte muziekbladen zijn wel de twee vierstemmige hulde-motetten van Benedictus de Opiitiis (Ducis) in het huldeboek ter ere van keizer Maximiliaan, dat in 1515 door Jan de Gheet werd gepubliceerd. Dit oudste muziekdrukkel werd volgens het xylografische procedé (houtblok) gerealiseerd.

Als eerste in de Zuidelijke Nederlanden paste Christoffel van Ruremond in 1523 het systeem van de dubbeldruk toe, nl. zwarte noten in typendruk op vier rode lijnen in blokdruk, voor de gregoriaanse muziek in zijn liturgische zangboeken. In 1529 verscheen bij Willem Vorsterman het muziektractaatje *Livre plaisant*, een Franse bewerking van de *Musica getuscht* (1511) van Virdung, maar wel met een ander muziekvoorbeeld, nl. het

driestemmige *Een vrolijk wesen*. Dit komt zowel in mensurale notatie als in tabulatuur (klavechord, fluit, luit) voor in blokdruk en vermoedelijk gaat het hier dan om de oudste gedrukte instrumentale muziek in de Nederlanden, waarbij de Franse luittabulatuur ook voor het eerst op zes i.p.v. op vijf lijnen werd genoteerd.

In 1539 verleende keizer Karel het eerste privilege om muziek te drukken in de Nederlanden aan Symon Cock, wiens eenstemmige psalmboek *Een devoot ende profitelijck boecxken* (1539) dan ook als eerste eigenlijke Nederlandse muziekdruk wordt beschouwd. Cock gebruikte nog de zwartrode dubbeldruk, maar in zijn beroemde *Souterliedekens* (1540) schakelde hij wel van de Romaanse kwadraatnoot over naar de ruitvormige noot op een vijftijnnige balk.

De nieuwe techniek met losse notentypen die de noot op haar bijbehorende balksegment weergeeft (zie afbeelding hieronder), werd in 1542-1543 ingevoerd door Willem van Vissenaecken en Tielman Susato. Met deze laatste, een Rijnlander die in de Scheldestad zijn loopbaan als muzikant begon en ook stadspijper werd, nam de Antwerpse muzikantypografie een hoge vlucht. Tot 1561 gaf Susato een zestigtal bundels uit met missen, motetten, Franse en Nederlandse chansons,

madrigalen en een populair geworden boek met instrumentale dansmuziek, m.n. *Het derde musyck boecxken* (1551). Als eerste stimuleerde hij zijn tijdgenoten om liederen op Nederlandse teksten te componeren, en de neerslag daarvan vindt men in *Het ierste muscyk boecxken* (1551) en *Het tvueetste musyck boecxken* (1551), waarin hij ook eigen composities

opnam. In 1555 gaf hij reeds een madrigaalboek van Lassus uit en publiceerde hij ook als eerste een groot aantal werken van Josquin. Susato mag als de grondlegger van de Nederlandse muziktypografie worden bestempeld.

In de jaren 1554-1566 produceerden componist Hubert Waelrant en drukker Hans de Laet samen een zestiental boeken met motetten, chansons en madrigalen, o.a. de succesvolle bloemlezing *Symphonia angelica* (1565), waarin de nieuwe eigentijdse muziek aan bod kwam. Vanaf 1560 verschenen er protestantse psalmboeken en in 1564 zette ook de beroemde Christoffel Plantijn zich aan de muziekdruk met zijn *Pseaumes de David*, een calvinistisch psalmboek. Séverin Cornet, Claude Le Jeune (1528/30-1600), Andreas Pevernage, Philippus de Monte e.a. lieten hun polyfone werken door hem uitgeven, waarbij de afzonderlijke stemboeken dan meestal in hoogformaat i.p.v. het gebruikelijke oblong werden geleverd.

George de La Hèles prachtige koorboeken *Octo missae* (1578) dwingen nog steeds bewondering af. Plantijn drukte ook het muziektractaat *De consonantiis* van Andreas Papius, maar hij zou zich toch vooral toeleggen op liturgische zangboeken met gregoriaanse muziek, waarvan het eerste, nl. een graduale romanum dat in 1569 verscheen. In 1581 vestigde de Leuvense muzikdrukker Peter Phalesius jr. zich in Antwerpen en met hem bereikte de Antwerpse muziktypografie haar hoogste top, vooral kwantitatief. Met zijn vennoot Johannes Bellerus en na diens dood alleen, gaf Phalesius zowel instrumentale als vocale muziek uit: dans- en luitboeken, bicinia enz., naast eigen bundels van beroemde meesters als da Palestrina, Marenzio, Gastoldi, Vecchi, Lassus, de Monte enz. Hij gaf ook geliefde madrigaalverzamelingen uit, zoals in 1583 *Harmonia celeste* en *Musica divina*, en in 1592 *Melodia olympica*. Phalesius' dochters zouden zijn officina tot 1674 voortzetten.

In de ban van de Contrareformatie kende de 17de eeuw een geweldige opleving van volkse, geestelijke liedboekjes, waarmee Antwerpse drukkers als Hendrik Aertssens I en II, Jan Cnobbaert, Peter Jouret e.a. zich verdienstelijk maakten. Drukkerij Plantin, die verder werd geleid door de erfgenamen Moretus, bleef zich toeleggen op gregoriaanse zangboeken in zwartrode druk, evenals het geslacht Verdussen, dat vanaf 1614 actief was. Na 1650 bracht Hendrik Aertssens III muziek op de markt van Nederlandse en Franse meesters als Pietro Antonio Fiocco, Alphonse d'Eve, Benedictus Buns, Louis Le Quoynte, Ghislain Doré e.a., maar ook talrijke herdrukken van vooral instrumentale werken van beroemde Italiaanse meesters als Corelli, Torelli enz. Na de sluiting van de Phale-siaanse officina bleef Hendrik Aertssens III de enige en laatste Antwerpse muziekdrukker van belang; in 1686 kreeg hij zelfs het monopolie voor de Zuidelijke Nederlanden. In 1708 verscheen zijn laatste muziekdruk en daarmee was de rol van Antwerpen als muziktypografisch centrum uitgespeeld. De Antwerpse componisten lieten hun werken voortaan in Brussel, Amsterdam, Parijs en Luik drukken.

Instrumentenbouw

Reeds in de 15de eeuw waren er in Antwerpen beroemde orgelbouwers aan de slag en vanaf de 16de eeuw ook voortreffelijke luit- en vioolbouwers. Maar een internationale topklasse werd bereikt op het terrein van de klavecimbelbouw die niet minder dan twee eeuwen toonaangevend werd voor Europa. De eerste 'clavicordiemakers' waren van Duitse komaf en vestigden zich kort na 1500 in de Lage Landen, o.a. Hans van Cuelen (fl. 1509-57), die in 1512 een clavicenon voor Eleonora van Oostenrijk bouwde. Van Joes Karest bleef een zeshoekig spinet uit 1548 bewaard dat tot dusver het oudste overlevende instrument van Antwerpse makelij is (zie ook p. 250-251). In 1558 werden de klavecimbelbouwers als specifieke groep in het Sint-Lucasgilde opgenomen en na 1575 werd de productie tot een weergaloze bloei gebracht dankzij het geslacht

Ruckers. Vóór 1579 vestigde de Mechelaar Hans Ruckers (1540/50-1598) zich in Antwerpen en werd hij de grondlegger van het wereldberoemde atelier, waarvan tot dusver meer dan 130 instrumenten bekend zijn. Ze hebben als merkteken een roos in verguld lood, waarin de bouwersinitialen met een geknielde harpspelende engel zijn ingewerkt.

Joannes Ruckers de Jonge (1578-1642) bracht het tot orgel- en klavecimbelmaker van het Brusselse hof en van hem verwierf o.a. de beroemde componist Georg Friedrich Händel een instrument. Zijn broer, Andreas Ruckers de Oude (1579-na 1651), wordt als de geniaalste telg beschouwd; in samenwerking met zijn zoon, Andreas Ruckers de Jonge (1605-ca. 1655), maakte hij 35 tot 40 instrumenten per jaar en ook van hen bezat Händel een instrument. Jan Couchet (1615-1655), neef en leerling van Joannes Ruckers, werd een vernieuwend en hooggewaardeerd bouwer, van wie de Franse hofklavecijnist Jacques Champion de Chambonnières (1601/2-1672) een instrument bezat.

De overgeleverde Antwerpse productie bestaat vooral uit virginalen en klavecimbels. De virginalen waren rechthoekig, soms polygonaal en

hadden slechts één register en dus één snaar per toets. Ze werden onderscheiden in spinetten en muselaars, al naargelang het klavier meer naar links of naar rechts was geplaatst. Een typisch Antwerpse creatie was het moeder-en-kindvirginaal met een groot en een klein uitneembaar manuaal (zie afbeelding van een exemplaar gebouwd door Hans Ruckers in 1581 op de pagina hiernaast). Virginalen van zes verschillende formaten werden tot ca. 1660 gebouwd. Pas na 1590 werden er in het Ruckers-atelier klavecimbels of staartstukken geproduceerd met één of twee manualen van vier octaven. Tegen 1650 breidde Jan Couchet naar Engels model het korte octaaf in het basregister uit tot een volledig chromatisch octaaf. De gebruikte houtsoorten waren populier, linde, beuk, eik, spar, vurehout en de snaren werden aangetrokken door raven- of kraaienpennen.

Naargelang van het aantal registers hadden klavecimbels per toets twee of drie snaren in koper en brons voor de bassen en in staal voor de discant. Twee manualen met elk hun dokkenrij kwamen vanaf 1618 in gebruik en in het begin waren die i.v.m. de toenmalige begeleidingspraxis transponerend, d.w.z. dat het onderste een kwart lager stond. Na 1640 werden de manualen unisono gestemd, maar verschilden ze in volume en klankkleur en konden ze worden gekoppeld. Bij het klavecimbel-spinet was er nog een virginaal aangebracht aan de ingebogen langszijde van het klavecimbel.

Typisch is de beschildering met roodbruine marmerimitatie en grotesken in trompe-l'oeil aan de buitenkant. Soms werd de binnenkant van het dekblad met een tafereel beschilderd door meesters als Peter Paul Rubens, Jan Brueghel, Hendrik van Balen, Otto Venius, maar meestal werden het dekblad en ook de opstanden boven het klavier en de klankbodem beplakt met stroken decoratief papier en Latijnse spreuken. De zangbodem werd met tempera beschilderd met bloemen, insecten, vogels, vruchten enz., en rond de roos werd soms een bloemenkrans met datum aangebracht.

De Antwerpse klavecimbels werden naar alle windstreken, zelfs tot Brazilië, uitgevoerd en de bouwtechniek zou tot in de 18de eeuw zelfs door Engelse, Duitse, Franse en Scandinavische bouwers worden toegepast. Wel ondergingen het meubel en zijn decoratie de onvermijdelijke stijlwijzigingen. In Antwerpen werd de roemrijke traditie die in de jaren 1670-1700 tot stilstand kwam, weer in eer hersteld door Jacob vanden Elsche († 1772), die in 1713 Antwerps poorter werd en toen de enige lokale bouwer bleek te zijn. Van hem bleef slechts één instrument bewaard, nl. een tweemanualig klavecimbel van 1763 in het Antwerpse Museum Vleeshuis.

In 1738 kwam de hoogbegaafde Duitser Joannes Daniel Dulcken (1706-1757) naar Antwerpen en paste de bouwtechniek aan, o.a. door uitbreiding van het manuaal met een vijfde octaaf. Ongeveer tien klavecimbels van zijn hand, gebouwd in de jaren 1745-1769, zijn bekend, waarvan één zich bevindt in het Museum Vleeshuis in Antwerpen. Van zijn leerling Jan Peter Bull (ca. 1723-1804), eveneens van Duitse komaf, bleven vier klavecimbels bewaard uit de periode 1776-1789; typisch voor Bull is de afgeronde vleugelspits. Hij wordt beschouwd als de laatste belangrijke vertegenwoordiger van de Antwerpse school.

Dit essay verscheen eerder in *Kunsttijdschrift Vlaanderen* - nr. 244, Jaargang 42, 1993.

Three pillars in Antwerp Music Life

by Godelieve Spiessens †

Polyphony

As a city of music, Antwerp had a brilliant international reputation in the past, especially for its polyphony during the 15th and 16th centuries and as a centre of music printing and instrument making in the 16th and 17th centuries. Initially, its music scene was concentrated in the main church dedicated to Our Lady, where masses 'cum notis' were celebrated as early as the 13th century. This music must have been Gregorian plainchant. In 1362, there was already a small group of 'pueri choralis', choirboys, at work. Two choral singers were added in 1401, bringing the total number of singers to eight. Their task was to 'ornament' the liturgical services, which indicates that they engaged in descant singing, i.e. polyphony.

A papal bull of 1 December 1410 permitted the founding of a choir of twelve adult singers to sing descant as it was performed in Paris, Reims

and Cambrai. There were about eight singers employed in the period around 1435, with two more added around 1441. The full contingent of twelve singers was only reached after 1450, because every place needed to be linked to a paid job that had to become available before it could be filled. Until the end of the Ancien Régime, the 'schola cantorum' in Antwerp never had more than 20 singers – eight choirboys and twelve adults – in spite of the claims of the 19th century archival researcher Léon de Burbure, who arrived at the exceptionally high figure

of 69 singers in 1491, for example, by including all the chaplains who attended choir services. Because of this misconception, along with the fact that several internationally renowned composers were employed at the Church of Our Lady in the 15th and 16th centuries as choirmasters or singers, the international reputation of the school in Antwerp in its glory days and its importance in music history are still sometimes overestimated today.

Nevertheless, the Antwerp choir must have been important within the circuit of European church choirs, because it bred musicians who went on to have careers at the most famous music chapels around the continent. And it attracted significant favour from others as well as the pope: from 1431, Philip the Good also paid particular attention to the choir. Rising talents such as Johannes Ockeghem came to complete their training there before moving onwards to other musical centres. Conversely, composers who were already famous came to stay in Antwerp for a while, during or at the end of their stellar careers: Jacob Obrecht is one example.

Most of the choirmasters at the main church also composed polyphonic masses, motets, chansons and songs in Flemish and Dutch. One of the first choirmasters known by name was the singer Johannes Pullois (?-1478), who went on to sing for the pope in Rome; he returned to Antwerp with a papal stipend for the last ten years of his life. Though still based on the universal Gothic style, his compositions already show specifically Flemish accents.

Jacobus Barbireau (1455-1491) from Mons had worked in 's-Hertogenbosch before he became the *phonascus* (choirmaster) in Antwerp. He was highly acclaimed as a composer by the authors Johannes Tinctoris and Rudolf Agricola, for instance, and can be considered a figure who bridges the gap between Ockeghem and Obrecht. His three-part Flemish song

Een vrolic wesen became an international hit, serving among other things as the *cantus firmus* in a mass by Heinrich Isaac.

Johannes Ockeghem (c. 1410-1497) began his career in 1443/44 as a singer at the cathedral in Antwerp and went on to become singer at the French court and the most famous composer of his day. He was a pioneer who developed a specific style of Flemish polyphony, becoming a leading figure in his generation.

Jacob Obrecht (1457/58-1505) had already been *magister cantus* in Cambrai, Bruges and Ferrara and was a famous composer when he came to Antwerp, where he held the position of choirmaster intermittently between 1492 and 1504. He died in Ferrara in 1505.

The 16th century was a Golden Age for Antwerp, thanks to a propitious combination of trade, industry, art and science that brought about a major cultural resurgence and an influx of musical talent. However, the Dutch rebellion against the Spanish heralded the city's decline after 1560, accompanied by the Fall of Antwerp in 1585 and the blockade of the Scheldt. Likewise in that century, composers were mainly to be found among the ranks of choirmasters at the cathedral, whose job included the obligation to write polyphonic compositions and perform them with their choir.

Noël Bauldeweyn (c. 1480-c. 1513) was the choirmaster of St. Rumbold's Church in Mechelen before he came to Antwerp in 1513. His compositions, which include stylistic elements from Josquin, Ockeghem, Obrecht and Isaac, were widely distributed abroad. His known works include the *Missa Myn liefkens bruyn oghen*.

Nicole Carliir (?-?) left Antwerp in 1522 to become the choirmaster at the

court of Charles V in Vienna, where a manuscript of a four-part mass he wrote is still preserved.

Antoine Barbe (?-1564) was a choirmaster in Bruges until he came to Antwerp in 1528 and embarked upon a long career as a phonascus and the progenitor of a family of musicians. His successor, Gerard van Turnhout (Geert Jacques – c. 1520-1580) was a singer in Lier until he was appointed to the position in Antwerp in 1562. After the cathedral's music library was destroyed by the iconoclasts in 1566, he worked as a copyist to restore the collection. In 1572, he became master of the court chapel in Madrid, where he died in 1580.

Hubert Waelrant (c. 1517-1595), born in Tongerlo and tenor soloist at Antwerp Cathedral from 1544 onwards, was an innovator. He is said to have been the designer of a new solmisation system, called *Bocedisatio (Voces Belgicae)*, which he taught at a lay music school that opened in 1547. In 1554, he joined forces with the printer Jan de Laet (c. 1525-1566), with whom he published a number of fine music prints. He was a modernist who introduced the new Italian style with its daring chromatism and modulations to Antwerp, which is a strong argument for the hypothesis that he had spent time in Italy. Besides chansons and motets, he also composed madrigals and villanellas even then, compiling the popular anthology *Symphonia angelica* (1565).

However, the fact that Orlandus Lassus (1530/32-1594), Philippus de Monte (1521-1603) and Cipriano de Rore (1515/16-1565) all came to Antwerp to publish their works in the 1550s, after long periods spent in Italy, doubtless also contributed to the growing popularity of madrigalism. Another proponent of the madrigal was the singing teacher Noël Faignient (?-1577/78), an imitator of Lassus' style who was sometimes called 'la scimmia d'Orlandi' (Orlandus' monkey). Séverin Cornet (c. 1520-

1582) was also a madrigalist: originally from Valenciennes, he had been a singer in Rome and a choirmaster in Mechelen before moving to Antwerp in 1572 to be the phonascus at the cathedral and marry Barbe's daughter. When Catholicism was banned in 1581, Cornet lost his job and died the same year.

After the fall of Antwerp in 1585, the cathedral brought in a new choir-master who had fulfilled a similar role in Bruges and Kortrijk: Andreas Pevernage (1542/43-1591), born in Harelbeke. His first, urgent task was to bring the choir back up to standard, since it had deteriorated greatly under Calvinist rule. His extensive oeuvre included madrigals, illustrated motets and elegia; he was also commissioned by the printer Phalesius to compile the successful anthology *Harmonia celeste* (1583). He was an eclectic who made skilful use of the styles of his time, moving in the direction of the basso continuo, a key innovation that would come to dominate the music of the 17th and early 18th centuries.

The glory days of the Antwerp polyphonists did not end until the time of Cornelis Verdonck (1563-1625), a pupil of Séverin Cornet, who spent many years in the service of the wealthy Pruennen-De Cordes family of Antwerp merchants. He can be seen as the last of the Antwerp madrigalists who worked in the city, although he also published chansons and motets.

Other Antwerp polyphonists who spread their home city's fame around Europe were George de La Hèle, a choir singer in Antwerp, Zinnik and Madrid who later became the choirmaster in Mechelen, Doornik and Madrid, where he died in 1587; and Carolus Luython (1557/58-1620), who went to Vienna at a very early age to become an organist and chamber musician at the Habsburg court. Besides works for the organ, he produced remarkable madrigals, motets and masses.

Music Printing

In the 16th and 17th centuries, Antwerp became one of the most important West European centres for music printing. It was well able to stand its ground against Venice, Augsburg, Nuremburg, Paris and Lyon.

The oldest printed sheets of music are the two four-part tribute motets by Benedictus de Opitiis (Ducis) in the book of tributes to Emperor Maximilian, published in 1515 by Jan de Gheet. This earliest example of a music print was made using the xylographic (woodblock) technique.

In 1523, Christoffel van Ruremond was the first in the Southern Netherlands to apply the double impression technique, in which black notes are typeset on four red, block-printed lines, for the Gregorian music in his liturgical hymnbooks. In 1529, Willem Vorsterman printed the small treatise on music *Livre plaisant*, a French adaptation of Viridung's *Musica getutscht* (1511), but using a different musical example, the three-part *Een vrolic wesen*. It is found both in mensural notation and tablature (harpsichord, flute, lute) in woodblock printing, probably making this the oldest printed instrumental music in the Low Countries, with the French lute tablature notated for the first time on six lines rather than five.

In 1539, Charles V granted the first privilege to print music in the Low Countries to Symon Cock, whose single-part psalm book *Een devoot ende profitelijck boecxken* (1539) is thus considered the first genuinely Netherlandish music print. Cock still used the black and red double impression technique, but in his famous *Souterliedekens* (1540) he did switch from the Roman square notation to diamond-shaped notes on a stave with five lines.

The new technique, using loose note type that could show the note on the appropriate section of the stave (see picture on the next page), was

introduced by Willem van Vissenaeken and Tielman Susato in 1542-1543. Susato, a Rhinelander who began his career as a music copyist in Antwerp and also became the town piper, elevated music typography in Antwerp to a high level. By 1561, Susato had published around sixty collections of masses, motets, French and Dutch chansons, madrigals and a book of

instrumental dance music that became popular, *Het derde musyck boecxken* (1551). He was the first to encourage his contemporaries to compose songs to Dutch texts, and the reports on them can be found in *Het ierste musyck boecxken* (1551) and *Het tveetste musyck boecxken* (1551), which also include compositions of his own. He published a book of madrigals by Lassus as early as 1555 and was also the first to publish a large number of works by Josquin. Susato may be considered the founder of Netherlandish musical typography.

Between 1554 and 1566, the composer Hubert Waelrant and the printer Hans de Laet published sixteen books together containing motets, chansons and madrigals, including the successful anthology *Symphonia angelica* (1565), which contained the new music of the time. From 1560 onwards, Protestant psalm books appeared, and in 1564 the famous Christoffel Plantijn also began printing music with his *Pseumes de David*, a Calvinist psalm book. Séverin Cornet, Claude Le Jeune (1528/30-1600), Andreas Pevernage, Philippus de Monte and others had their polyphonic works printed by Plantijn, with the individual partbooks usually being rendered in upright format rather than the usual oblong.

George de La Hèle's magnificent choirbooks *Octo missae* (1578) in

'Grande musique' are still admired today. Plantijn also printed the musical treatise *De consonantiis* by Andreas Papius, although he devoted most of his efforts to liturgical hymnbooks containing Gregorian music, the first of which, a *graduale romanum*, appeared in 1569. In 1581, the music printer Peter Phalesius Jr. from Leuven established his business in Antwerp. He took music typography in Antwerp to its zenith, especially in terms of quality. With his partner Johannes Bellerus and continuing alone after his death, Phalesius printed both instrumental and vocal music: dance and lute books, *bicinia* etc., as well as his own collections of work by famous masters such as da Palestrina, Marenzio, Gastoldi, Vecchi, Lassus, de Monte and others. He also published much-loved collections of madrigals, such as *Harmonia celeste* and *Musica divina* in 1583, and *Melodia olympica* in 1592. Phalesius' daughters continued the family business until 1674.

With the Counter-Reformation in full swing, the 17th century witnessed an enormous upsurge in folksy, spiritual songbooks, the work of Antwerp printers such as Hendrik Aertssens I and II, Jan Cnobbaert, Peter Jouret and others. The Plantin Press, perpetuated by his successors in the Moretus family, continued to devote itself to Gregorian songbooks in black and red print, as did the Verdussen dynasty, active from 1614 onwards. After 1650, Hendrik Aertssens III brought music onto the market by Netherlandish and French masters such as Pietro Antonio Fiocco, Alphonse d'Eve, Benedictus Buns, Louis Le Quoynte, Ghislain Doré and others, as well as many reprints, mainly of instrumental works by famous Italian masters including Corelli and Torelli. When Phalesius' business closed down, Hendrik Aertssens III remained as the final and only Antwerp music printer of any significance; in fact, he even acquired a monopoly in the Southern Netherlands in 1686. His last music print appeared in 1708, ending the role of Antwerp as a centre of musical typography. From then on, composers in Antwerp had their work printed in Brussels, Amsterdam, Paris and Liège.

Instrument Making

As early as the 15th century, there were famous organ makers working in Antwerp, as well as excellent lute and violin makers from the 16th century onwards. However, the city reached international heights with its harpsichords, which were among the best in Europe for no less than two centuries. The first 'clavicordiemakers' were of German origin, arriving in the Low Countries shortly after 1500. They included Hans van Cuelen (fl. 1509-57), who built a claviceon for Eleonor of Austria in 1512. A hexagonal spinet by Joes Karest, dating from 1548, has been preserved; it is currently the oldest surviving instrument made in Antwerp (also see p. 253-254). In 1558, the harpsichord makers were included in the Guild of St. Luke as a specific group, and after 1575, production flourished at an unprecedented level under the Ruckers family. Hans Ruckers (1540/50-1598) from Mechelen had moved to Antwerp before 1579, becoming the founder of the world-famous workshop that is currently known to have produced more than 130 instruments. Their identification mark is a rose in gilded lead, incorporating the makers' initials and a kneeling angel playing the harp.

Joannes Ruckers the Younger (1578-1642) even became the organ and harpsichord maker for the court in Brussels, with the famous composer George Frideric Handel among those to acquire one of his instruments. His brother, Andreas Ruckers the Elder (1579- after 1651), is considered to be the greatest genius in the family; along with his son, Andreas Ruckers the Younger (1605-c. 1655) he made 35 to 40 instruments per year. Handel also owned one of his instruments. Jan Couchet (1615-1655), the nephew and pupil of Joannes Ruckers, became an innovative and highly acclaimed instrument maker: the French court harpsichordist Jacques Champion de Chambonnières (1601/2-1672) owned one of his instruments.

Surviving instruments produced in Antwerp are mainly virginals and harpsichords. The virginals were rectangular, sometimes polygonal and only had

one register and hence one string per key. They were subdivided into spinets and muselars, depending on whether the keyboard was positioned more to the left or the right. A specific innovation from Antwerp was the 'Mother and Child' virginal with a large and small removable manual (see the image of one built by Hans Ruckers in 1581 above). Virginals in six different formats were made until about 1660. It was not until after 1590 that harpsichords or tailpieces were produced in Ruckers' workshop with one or two four-octave manuals. Around 1650, Jan Couchet extended the short octave in the bass register into a complete chromatic octave, in imitation of English instruments. The types of wood used were poplar, lime, beech, oak, fir and spruce, and the strings were plucked with raven or crow quills.

Depending on the number of registers, harpsichords had two or three strings per key, in copper and bronze for the bass and steel for the descant. Two manuals, each with their own row of docks, came into use from 1618 onwards, initially transposed in line with the accompaniment practice of the time, i.e. with the lower one tuned a fourth lower. After 1640, the manuals were tuned in unison, but they differed in volume and timbre and could be linked. The harpsichord-spinet included a virginal on the concave side of the harpsichord.

The instruments were typically painted in red and brown imitation marble,

with trompe-l'oeil grotesques on the outside. Sometimes the inside of the lid was painted with a scene by masters such as Peter Paul Rubens, Jan Brueghel, Hendrik van Balen or Otto Venius, but usually the lid and the verticals above the keyboard and soundboard were covered in strips of decorative paper and sayings in Latin. The soundboard was painted with flowers, insects, birds, fruit and so on in tempera, and a wreath of flowers and the date were sometimes painted around the rose.

Harpsichords from Antwerp were exported all around the world, even to Brazil, and their construction technique would be used by English, German, French and Scandinavian instrument makers even in the 18th century. However, the body of the instrument and its decoration inevitably changed in style. In Antwerp, the illustrious tradition that petered out between 1670 and 1700 was rejuvenated by Jacob vanden Elsche († 1772), who became a poorter of Antwerp (a citizen with special city rights) in 1713, at which point he was apparently the only local instrument maker. Only one of his instruments has been preserved: a harpsichord with two manuals, dating from 1763, held by the Museum Vleeshuis in Antwerp (Vleeshouwersstraat).

In 1738, the highly talented German Joannes Daniel Dulcken (1706-1757) came to Antwerp and altered the construction technique, for example by extending the manual to include a fifth octave. About ten of his harpsichords are known, built between 1745 and 1769, one of which is in the Museum Vleeshuis in Antwerp. Four harpsichords made by his pupil, Jan Peter Bull (c. 1723-1804), also of German origin, have been preserved from the period 1776-1789; the rounded tip of the wing is typical of Bull. He is considered to be the last significant representative of the Antwerp school.

This essay was earlier published in *Kunsttijdschrift Vlaanderen* - nr. 244, volume 42, 1993.

Huelgas Ensemble

Wo 23.08.2023

Sint-Pauluskerk, 22.15 uur

Uitvoerders

Paul Van Nevel	<i>artistieke leiding artistic direction</i>
Maria Valdmaa	<i>cantus</i>
Dorothea Jakob	<i>cantus</i>
Helen Cassano	<i>cantus</i>
Achim Schulz	<i>tenor</i>
Paul Bentley-Angell	<i>tenor</i>
Loïc Paulin	<i>tenor</i>
Sebastiaan Ammerlaan	<i>tenor</i>
Roland Faust	<i>bassus</i>

Bart Coen	<i>blokfluiten recorders</i>
Peter De Clercq	<i>blokfluiten recorders</i>
Silke Jacobsen	<i>eenhandsfluit & baskromhoorn tabor pipe & bass crumhorn</i>
Wim Becu	<i>tenor- & bastrombone tenor sackbut & bass sackbut</i>
Lies Wyers	<i>viola da gamba viol</i>
Liam Byrne	<i>viola da gamba viol</i>

Aliénor Woltèche

renaissanceviool renaissance violin

Pieter Vandeveire

violone violone

**Douze pseumes de David,
gedrukt in Antwerpen door Petrus Phalesius in 1611**

Le Seigneur régne en sa grandeur, à 5 & 6 *Didier Poncet (fl. ca. 1600)*

**Tielman Susato's chansonverzamelingen van 1543, 1545 & 1549
"... convenables tant à la voix comme propices a jouer de divers
instrumens"**

Oncques amour, à 4 *Jacobus Clemens non Papa (ca. 1510/15-1555/56)*

Imcessament suis triste, à 4 *Jacobus Clemens non Papa*

Damours me vient, à 4 *Séverin Cornet (ca. 1520-1582)*

**Recueil de danseries contenant presque toutes sortes de danses,
gedrukt in Antwerpen door Petrus Phalesius en Johannes Bellerus
in 1583**

Pavane & Gaillarde Ferrarese *Anoniem*

Pass'emezzo d'Italie *Anoniem*

Gaillarde & Branle d'Escosse *Anoniem*

**Quatuor missae ... auctore Alardo Nuceo vulgò Du Gaucquier,
gedrukt in Antwerpen door Christoffel Plantijn in 1581**

Missae Octo vocum: Sanctus *Alard Du Gaucquier (ca. 1534-ca. 1582)*

**Harmonia celeste di diversi eccellentissimi musici,
gedrukt in Antwerpen door Petrus Phalesius en Johannes Bellerus
in 1583**

Quando del mio bel sol, à 8 *Paulo Quagliati (ca. 1555-1628)*

Che fai alma, che pensi, à 5 *Philippus de Monte (1521-1603)*

**Tielman Susato's chansonverzamelingen van 1543, 1545 & 1549
“... convenables tant à la voix comme propices a jouer de divers
instrumens”**

Si par souffrir, à 5 *Cornelius Canis (ca. 1505/10-1561)*

Pis ne me peult venir, à 5 *Thomas Crecquillon (ca. 1505/15-1557)*

O cruaulté, à 5 *Pierre de Manchicourt (ca. 1510-1564)*

**Recueil de danseries contenant presque toutes sortes de danses,
gedrukt in Antwerpen door Petrus Phalesius en Johannes Bellerus
in 1583**

Pass'emezzo d'Anvers *Anoniem*

Almande Bisarde *Anoniem*

Premier branle de Gay *Anoniem*

**Claude Le Jeune: Livre de Melanges,
gedrukt in Antwerpen door Christoffel Plantijn in 1585**

Quell'eau quel air, à 4 *Claude Le Jeune (1528/30-1600)*

Arreste un peu mon cuer, à 7 *Claude Le Jeune*

De uitstraling van de Antwerpse drukkers in de renaissance

Antwerpen was in de renaissance een belangrijk centrum voor de boekdrukkunst. Allerhande genres rolden er van de drukpersen, gaande van bijbels, atlassen tot wetenschappelijke studies. De Antwerpse drukkers stonden eveneens bekend om de hoogstaande kwaliteit van hun muziekdrukken. *Unio pro conservatione rei publice* (1515), een huldeboek ter ere van keizer Maximiliaan, was de eerste Antwerpse druk die enkele muziekfragmenten bevatte. Het zou nog enkele decennia duren vooraleer de Antwerpse drukkers publicaties zouden uitbrengen die louter aan muziek waren gewijd. Met Tielman Susato's chansonverzameling uit 1543 begon de gouden tijd van de Antwerpse muziekdruk. *Vingt et six chansons musicales & nouvelles à cinq parties, convenables tant à la voix comme aussi propices à jouer de divers instruments nouvellement imprimées* was zo populair, dat er al in hetzelfde jaar een tweede editie verscheen. Susato zou nog anthologieën uitbrengen die het werk van verschillende componisten bundelden, waaronder chansons van Clemens non Papa, Thomas Crecquillon en Pierre de Manchicourt. De titel geeft interessante informatie over de toenmalige uitvoeringspraktijk. De chansons konden zowel worden gezongen als op instrumenten gespeeld.

Paul Van Nevel selecteerde ook instrumentale muziek uit *Recueil de danseries, contenant presque toutes sortes de danses* van Petrus Phalesius jr. en zijn zakenpartner Johannes Bellerus. De uitgave van 1583 bevat anonieme dansen die geschikt waren voor zowel professionele als amateurmuzikanten. Dezelfde uitgevers publiceerden in hetzelfde jaar ook de bundel *Harmonia celeste di diversi eccellentissimi musici a IIII. V. VI. VII. et VIII. voci*. De lokale componist Andreas Pevernage had hiervoor in opdracht van de uitgevers de nieuwste madrigalen verzameld, die waren gecomponeerd door componisten als Philippus de Monte of Paolo Quagliati. Phalesius jr. zou nog tot in de eerste decennia van de

17de eeuw muziek blijven uitgeven. In 1611 verscheen van Didier Poncet *Douze pseumes de David*. Hoewel Christoffel Plantijn aanvankelijk geen muziekdrukken op de markt wilde brengen omdat die minder lucratief waren, zouden toch enkele van de meest verzorgde muziekdrukken uit zijn atelier komen. In 1581 verscheen *Quatuor missae*, een bundel met missen voor vijf tot acht stemmen van Alard Du Gaucquier, een componist afkomstig van Rijsel die meerdere Habsburgse vorsten diende. Vier jaar later verscheen bij Plantijn *Livre de melanges*, een verzameling van chansons van de Franse componist Claude Le Jeune.

The Allure of Antwerp's Printers in the Renaissance

Antwerp was an important centre of book printing in the Renaissance. Many different genres rolled from the printing presses, ranging from bibles to atlases and scientific studies. The Antwerp printers were also famous for the high quality of their music prints. *Unio pro conservatione rei publice* (1515), a book of tributes to the Emperor Maximilian, was the first printed work in Antwerp to contain fragments of music, but it would be a few more decades before the Antwerp printers produced publications dedicated entirely to music. The golden age of music printing in Antwerp began with Tielman Susato's collection of chansons in 1543. *Vingt et six chansons musicales & nouvelles à cinq parties, convenables tant à la voix comme aussi propices à jouer de divers instruments nouvellement imprimées* was so popular that a second edition appeared in the same year. Susato would go on to produce other anthologies that brought together the work of various composers, including chansons by Clemens non Papa, Thomas Crecquillon and Pierre de Manchicourt. The title provides interesting information about the performance practice of the time. The chansons could be either sung or played on instruments.

Paul Van Nevel has also selected instrumental music from *Recueil de danseries, contenant presque toutes sortes de danses* by Petrus Phalesius Jr. and his business partner Johannes Bellerus. This publication from 1583 contains anonymous dances suitable for both professional and amateur musicians. The same publishers produced the collection *Harmonia celeste di diversi eccellentissimi musici a IIII. V. VI. VII. et VIII. voci* in the same year. The local composer Andreas Pevernage was commissioned by the publishers to collect the newest madrigals for this collection, written by composers such as Philippus de Monte and Paolo Quagliati. Phalesius Jr. would continue to publish music until the first decades of the 17th century. Didier Poncet's *Douze pseumes de David* appeared in 1611. Although Christoffel Plantijn did not initially want to bring music prints onto the market because they were less profitable, some of the finest music prints did in fact come from his workshop. *Quatuor missae* appeared in 1581: a collection of masses for five to eight voices by Alard Du Gaucquier, a composer originally from Lille who served several Habsburg rulers. Four years later, Plantijn published the *Livre de melanges*, a collection of songs by the French composer Claude Le Jeune.

Le Seigneur régne en sa grandeur

Le Seigneur régne en sa grandeur
vêtu de gloire & de splendeur.

La vaillance est l'habit qu'il porte
et se ceint de puissance forte.

De Heer regeert in al zijn grootsheid,
Hij is bekleed met roem en pracht.
Hij draagt het kleeid van onverschrokkenheid
en omgordt zich met sterke macht.

Il a rétably tellement
l'univers par son réglement
que quelque tempeste qu'il face
il ne peut bouger de sa place.

Hij heeft het universum zo ingericht dat het,
hoe hard het ook stormt,
niet van zijn plaats kan komen.

Mais Dieu qui régne au firmament
tonne bien plus terriblement
que les flots de la mer profonde
et toutes les rages de l'onde.

Maar God, die heerst in de hemel, kan angstaanjagender
tekeergaan dan de golven van de diepe zee
en alle razernij van de zeewateren.

Que tes témoignages saints
Seigneur, se découvrent certains!
Qu'à ta maison est convenable
la sainteté tousiours durable!

Dat Uw heilige getuigenissen
getrouw mogen blijken te zijn!
Hoe passend voor Uw woning
is eeuwig blijvende heiligheid!

Oncques amour

Oncques amour ne fut sans grant langueur,
langueur ne fut iamais sans esperance.

Nooit was er liefde zonder diepe melancholie,
melancholie was nooit zonder hoop.

Vela le ponct ou gist tout le malheur
qu'on voit souvent espoir sans ioyssance.

Dat is precies waarin het ongeluk schuilt:
dat je vaak hoop ziet zonder voldoening.

Imcessament suis triste

Imcessament suis triste et doloieux
atteint dung dard tres grief et doloieux.

Comble de dueil et tres languissant
que riens ne puisfort quester gemissant
vivre'en regret me pensant malheureux.

Ik ben onophoudelijk bedroefd en vol smart, getroffen
door een zeer pijnlijke pijn. Oversteltpt door verdriet
en liefdespijn kan ik alleen nog maar kermen, leven in
treurnis en mezelf ongelukkig vinden.

En recordant voz regardz savoureux
sans oublier voz faits tant valeureux
larmes et pleurs vont de cueur yssant.

Als ik weer denk aan uw verrukkelijke blikken
en aan uw weldaden, wellen tranen op in mijn hart.

Damours me vient

Damours me vient tout a rebours;
ja ne fault que cela mente.
lay refus en lieu de secours.

Amor keert zich helemaal tegen mij; dat moet echt niet

zo blijven. Ik krijg weigering in plaats van bijstand.
Mamy rit e ie lamente.
Cest la cause pour quoy ie chante:
Damours me vient tout a rebours.
Mijn geliefde vriendin lacht en ik weeklaag.
Dáárom zing ik: Amor keert zich helemaal tegen mij.

Sanctus

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Quando del mio bel sol

Quando del mio bel sol vedrans'i raggi
ornar questi per me si ombrosi poggi
De dag waarop de stralen van mijn mooie zon deze voor
mij schaduwrijke heuvels zichtbaar zullen tooien,

Echo: Hoggi.

Vandaag.
s'el mio ben sei ch'or lieta mi rispondi
porgimi aita ahime nanti ch'io mora.
als je mijn liefste goed bent, dat me nu blij een antwoord
geeft, verleen me dan toch steun vooraleer ik sterf.

Echo: Hora.

Het uur.
Gratie al ciel rendo c'a mia benigna sorte
ch'el longo prego mio qui non fu in vano.
De hemel dank ik voor mijn gunstige lot waarbij mijn lang
gebed ditmaal niet vruchteloos is gebleven.

Echo: Vano.

Vruchteloos.
Lasso che faro dunque s'ella il core
al mesto pianger mio ogn'hor piu indura.

Verdrietig zal ik zijn mocht haar hart, bij mijn trieste
geween, steeds meer verharden.

Echo: Dura.

Hard.

Come durar poss'io si crude pena
ch'ogn'hor mi porgi tant'aspri tormenti.
Hoe kan ik zulke wrede pijn verdragen,
nu je mij zonder ophouden zo'n kwelling bezorgt?

Echo: Menti.

Je liegt.

Dhe dimmi hormai chi sei ch'in ver io mento
s'altri che lei rispond'in questo specchio
Vertel me nu maar wie je echt bent, want liegen doe ik voor-
waar als een ander dan zij in deze spiegel het antwoord geeft.

Echo: Eccho.

Echo.

Eccho tal'hor si dolce mi porgesti
l'ultime note tue che di madonna
Ooit reikte je mij een zoete echo aan,
de laatste noten die ik van je hoorde,
quasi voce stimai benigna ond'io
partendo nel mio error ti lascio, a Dio.
als was het de welwillende stem van mijn vrouwe,
en daarom ga ik nu van je heen, in mijn dwalen, adieu.

Che fai alma, che pensi

– Che fai alma che pensi havrem mai pace?
Havrem mai tregua od havrem guerr'eterna?
– Che fia di noi non so ma in quel ch'io scerna,
a suoi begl'occhi il mal nostro non piace.
– Hoe zie jij het, mijn ziel, wat denk jij ervan, zullen

we ooit vrede hebben? Of een bestand? Of wordt het
eeuwig oorlog?

– Wat er van óns zal geworden, weet ik niet;
maar voor zover ik kan zien, verblijdt ons lijden
geenszins haar mooie ogen.

– Che pro se con quegl'occhi ella ne face
di state un ghiaccio un foco quando verna?

– Ella non ma colui che gli governa.

– Questo ch'a noi s'ella se'l ved'e tace.

– Wat hebben wij eraan als zij ons, met die ogen, 's zomers
frisheid als ijs bezorgt, en 's winters een warm haardvuur?

– Dat doet zij niet. Dat doet diegene [Amor] die haar ogen
beveelt.

– Maar wat maakt ons dat uit, zolang zij er alleen maar bij
staat te kijken en verder zwijgt?

– Al'hor tace la lingua e'l cor si lagna
ad alta voce e'n vist'asciutta e lieta
piagne dove mirand'altri non vede.

– In die gevallen zwijgt de tong, maar rouwt het hart
hardop. En weent met droge en blijde blik, zonder dat
wie toekijkt iets anders merkt.

– Per tutto cio la mente non s'acqueta
rompend'il duol ch'en lei s'accoglie e stagna
ch'a gran speranza huom misero non crede.

– In weerwil daarvan komt het gemoed niet tot rust.
De smart die zij inwendig voelt en daar laat stagneren,
komt daarmee niet tot uiting. Een miserabel man hecht
immers geen geloof aan zulke grootse hoop.

Si par souffrir

Si par souffrir plusieurs maux envieux,

vaincre je puis mes plus grans envieux,
et que fortune avec ce, soit contente,

Als ik door een paar kwaadaardige, jaloerse mannen
te verdragen, degenen die het meest jaloers zijn
kan overwinnen en Fortuna daarmee tevreden is,

en gré prendray le mal qui me tourmente,
et que vivray en espoir d'avoir mieulx.

dan zal ik de pijn die mij kwelt voor lief nemen
en leven in de hoop dat mij iets beters wacht.

Pis ne me peult venir

Pis ne me peult venir
que j'ay jusques cy,
pour vostre souvenir
je languis en soucy,

Erger dan wat mij tot nu toe is geschied,
kan mij niet overkomen: door mijn herinneringen aan u
smacht ik, vol zorgen,

et suis loing de mercy,
traicté trop durement,
vostre cueur endurchy
me donne ce tourment.

en ik vind nog lang geen genade
en word zeer hardvochtig behandeld.
Uw gevoelloze hart bezorgt mij dit lijden.

O cruauté

O cruauté logée en grand'beauté,
o grand beauté qui loges cruauté,

O wreedheid die schuilgaat in een buitengewoon
mooie vrouw. O grote schoonheid die onverbiddelijk-

heid herbergt,
quand ma douleur jamais ne sentiras,
au moins ung iour pense a ma loyaulté:
ingrate allors te diras.

hoewel je nooit mijn smart zal begrijpen,
denk tenminste ooit op een dag aan mijn trouw,
dan zal je jezelf wellicht ondankbaar vinden.

Quell'eau, quel air

Quell'eau, quel air, quel feu punira mon offense?
Je sen que les fureurs se viennent présenter:
et la creint' et l'horreur sur mes yeus se planter
mais pour ma faut' encor' est ce peu de vengeance.

Welk water, welke lucht, welk vuur zal mijn vergrijp
bestrafen? Ik voel dat de furiën op mij afkomen
en dat angst en afgrijzen voor mijn ogen opdoemen
maar voor mijn misstap volstaat deze wraak niet.

L'enfer a il là bas assés de violence,
assés de feu, de mal pour me bien tourmenter?
Or bien s'il n'en a point il en doit inventer:
à un crime nouveau nouvelle pénitence.

Heeft de hel daar beneden genoeg geweld, genoeg vuur
en kwaad om me te kwellen zoals het hoort?
Welnu, indien dit niet zo is, dat men er dan bedenke:
bij een nieuwe misdaad hoort een nieuwe bestraffing.

Si je meur dedans l'air, soit l'air de mes soupirs;
si je meur en un feu, le feu soit mes désirs;
si je meur dedans l'eau, ce soit l'eau de mes larmes.

Indien ik omkom in de lucht, dat het de lucht weze van
mijn zuchten; indien ik omkom in het vuur, dat dit het
vuur weze van mijn begeerten; indien ik omkom in het

water, dat dit het water weze van mijn tranen.
Hélas soupirs, désirs, larmes que j'ayme tant,
puis que je meur pour vous, je meur donc bien content.
Mais quelle cruauté se tuer de ses armes?
Helaas, zuchten, begeerten, tranen waarnaar ik smacht:
aangezien ik door u sterf, sterf ik helemaal tevreden.
Maar wat voor wreedheid is het zich met eigen wapen
om te brengen?

Arreste un peu mon coeur

Arrest' un peu mon cœur, où vas tu si courant?
Je vay trouver les yeus qui sain me peuvent rendre.
Je te pri' atten moy: je ne te puis attendre,
je suis pressé du feu qui me va dévorant.

"Houd even stil, m'n hart, waar snel je heen?"
"Ik ga op zoek naar de ogen die mij kunnen genezen."
"Alsjeblieft, wacht op mij." "Ik kan niet wachten op jou,
ik word gedreven door een vuur dat mij verslindt."

Hélas mon povre cœur que tu es ignorant,
tu ne saurois encor ta misère comprendre:
ces yeus d'un seul regard te réduiront en cendre.
Ce sont tes ennemis t'iront ilz secourant?

"Ach, arm hart, wat ben jij onwetend!
Jij kunt niet eens je eigen ellende begrijpen:
die ogen zullen je met één enkele blik in de as leggen.
Het zijn je vijanden; zullen die je gaan helpen?"

Envers ses ennemis si doucement on n'use,
ces yeus ne sont point telz. Ah! c'est ce qui t'abuse.
Le fin berger surprend l'oiseau par des appastz.

"Als je zachtjes optreedt tegen je vijanden, dan zijn die
ogen niet zoals jij zegt." "Ach, dat misleidt je. Een sluwe

herder verrast een vogel met behulp van lokmiddelen.”

Tu t’abuse toy mém’ ou tu me port’ envie.

Car l’oiseau malheureux s’envole a son trépas:

moy je vole a des yeus qui me donnent la vie.

“Jij houdt jezelf voor de gek, of je bent jaloers op mij.

Die ongelukkige vogel vliegt immers zijn dood

tegemoet, maar ik snel naar ogen

die mij het leven schenken.”

Vertaling: Marianne Lambregts, Walter Geerts, Brigitte
Hermans, Dirk Van der Cruysse

Comet Musicke

Do 24.08.2023

AMUZ, 13.00 uur

Uitvoerders

Francisco Mañalich	<i>artistieke leiding artistic direction</i>
Sarah Richards	<i>sopraan soprano</i>
Daniela Maltrain	<i>sopraan & vedel soprano & fiddle</i>
Sarah Lefeuve	<i>sopraan & blokfluiten soprano & recorders</i>
Raphaël Mas	<i>contratenor & percussie countertenor & percussion</i>
Cyrille Métivier	<i>contratenor, cornetto & vedel countertenor, cornetto & fiddle</i>
Francisco Mañalich	<i>tenor & vedel tenor & fiddle</i>
François Joron	<i>bariton baritone</i>
Camille Rancière	<i>bariton & vedel baritone & fiddle</i>
Aude-Marie Piloz	<i>viola da gamba viol</i>
Erwan Picquet	<i>bas bass</i>

Petite camusette	<i>Josquin des Prez (ca. 1450/55-1521)</i>
In dinen grim / Verhort, Heer, mijn geclach	<i>Anoniem</i>
Fortuna desperata	<i>Heinrich Isaac (ca. 1450/55-1517)</i>
Missa Fortuna desperata: Kyrie	<i>Jacob Obrecht (1457/58-1505)</i>
Fortuna desperata	<i>Josquin des Prez</i>
Entre du fol / Bergerette / Salterelle / La Morisque	<i>Tielman Susato (ca. 1500-ca. 1564)</i>
Ung capitaine de pillards	<i>Antoine Barbe (?-1564)</i>
J'ay cherché la science	<i>Orlandus Lassus (1530/32-1594)</i>
Als ick u vinde / Vorria morire	<i>Hubert Waelrant (ca. 1517-1595)</i>
Si loyal amour / Accordez moy que vostre soye mon seul bien	<i>Josquin Baston (fl. 1542-63)</i>
Pavane et Ronde "Mille ducat en vostre bourse" / D'argent me pleins	<i>Tielman Susato</i>
Faulte d'argent	<i>Josquin des Prez</i>
Le chant des oyseaux	<i>Nicolas Gombert (ca. 1495-ca. 1560)</i>
Doulce mémoire	<i>Pierre Sandrin (ca. 1490-na 1560)</i>
Recercada seconda & quarta sobre la misma canción	<i>Diego Ortiz (ca. 1510-ca. 1570)</i>

Lohoy's & Hobreâu. Twee ondernemende muzikanten in 16de-eeuws Antwerpen

Antwerpen trok niet alleen handelaren uit heel Europa aan, ook muzikanten vestigden zich aan de oevers van de Schelde, in de hoop een graantje mee te pikken van het bloeiende culturele leven. Volgens Lodovico Guicciardini, een Florentijnse schrijver en historicus die in Antwerpen woonde, kon je op elk moment van de dag wel ergens muziek horen; op huwelijken, feesten, banketten, serenades, maskerades, toneelstukken, processies, doopsels en missen. Er was altijd wel ergens vertier waar liederen werden gezongen, van 's ochtends tot 's avonds kon je in de stad de klank van instrumenten horen.

In 1541 associeerden twee Fransen zich om een muziekbedrijfje op te zetten. Georges Lohoy's en Jean Hobreâu – ook wel Petit Jean genoemd – verzorgden met hun 'benden' (muzikale ensembles die naargelang van de gelegenheid anders werden samengesteld) de muzikale opkuisering bij banketten, huwelijken, missen en allerhande ceremonies. Ze organiseerden daarnaast muziek- en danslessen en hadden daarvoor een zaal ter beschikking. Lohoy's & Hobreâu hadden ook personeel in dienst, dat niet altijd even betrouwbaar bleek. De twee broers Diercken en Pierken Prael werkten als assistenten, maar op een dag liepen de twee jongens weg, terug naar huis, wat een serieuze crisis teweegbracht. Lohoy's stuurde drie mannen op pad om de jongens terug naar Antwerpen te brengen!

Welke muziek Lohoy's en Hobreâu precies uitvoerden, is niet bekend, maar ongetwijfeld speelden ze werken van componisten en uitgevers die in Antwerpen waren gevestigd. Francisco Mañalich, artistiek leider van Comet Musicke, haalde inspiratie uit drukken van Symon Cock en Tielman Susato. Cock gaf in 1540 *Souterliedekens* uit, een verzameling psalmen in Nederlandse vertaling waarvan de melodieën op volkslie-

deren waren gebaseerd. Susato gaf vanaf 1543 tientallen muziekdrukken uit die hij wijdde aan zowel religieuze als wereldlijke muziek. Beroemd zijn meerdere uitgaven van *Danserye* en *Musyck boexken*. De uitgaven bevatten niet alleen werken van Susato zelf, maar ook van oudere componisten als Josquin des Prez en tijdgenoten als Pierre Sandrin, Josquin Baston en Hubert Waelrant.

Lohoy's & Hobreau. Two Enterprising Musicians in 16th Century Antwerp

Besides attracting merchants from all over Europe, Antwerp brought musicians flocking to the banks of the Scheldt in the hope of making a name for themselves in the city's flourishing cultural scene. According to Lodovico Guicciardini, a Florentine writer and historian who lived in Antwerp, you could hear music somewhere at any time of the day: at weddings, parties and banquets, in serenades, masquerades, theatre plays or processions, at baptisms and during mass. There was always singing and entertainment going on somewhere, and you could hear the sound of instruments in the city from morning to night.

In 1541, two Frenchmen joined forces to set up a musical business. Georges Lohoy's and Jean Hobreau – also known as Petit Jean – provided musical entertainment for banquets, weddings, masses and all kinds of ceremonies with their 'bands' (musical ensembles whose composition depended on the occasion). They also had access to a hall where they organised music and dance lessons. Lohoy's & Hobreau had staff working for them as well, although they weren't always reliable. The two brothers Diercken and Pierken Prael worked as assistants, but one day the boys ran away home, causing a serious crisis. Lohoy's sent three men after them to bring the boys back to Antwerp!

Exactly what music Lohoy's & Hobreau performed is not known, but they surely must have played pieces by composers and publishers working in Antwerp. Francisco Mañalich, the artistic leader of Comet Musicke, has drawn inspiration from prints by Symon Cock and Tielman Susato. Cock published *Souterliedekens* in 1540, a collection of psalms translated into Dutch whose melodies were based on folk songs. From 1543 onwards, Susato published dozens of music prints devoted to both religious and secular music. Several editions of *Danserye* and *Musyck boexken* are famous. These publications contained music by Susato himself as well as pieces by earlier composers such as Josquin des Prez and contemporaries including Pierre Sandrin, Josquin Baston and Hubert Waelrant.

Petite camusette

Petite camusette, à la mort m'avez mis,
Robin et Marion, s'en vont au bois joly.
Ilz s'en vont, ilz s'en vont bras à bras,
ilz se sont endormis.

Petite camusette, à la mort m'avez mis.

Kleine snotneus, je hebt me doen sterven.
Robin en Marion gaan naar het mooie bos.
Ze vertrekken arm in arm; ze zijn in slaap gevallen.
Kleine snotneus, je hebt me doen sterven.

In dinen grim

In dinen grim en straft mi niet,
noch mi met toornigen schijn,
en wilt castyen in mijn verdriet,
maer, Heer, wilt mijns ghenadich zijn.

Verhort, Heer, mijn gheclach

Verhort, Heer, mijn gheclach,
mijn woerden wilt ontfanghen.
Ick roep nacht ende dach
en maeck seer groot ghewach,
ick bid u wat ick mach,
neemt dit doch in verdrach,
hebt acht op mijn verlanghen.

Kyrie

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Ung capitaine de pillards

Ung capitaine de pillards

qui se dict de Pierroie seigneur,
surprendre la ville d'honneur d'Anvers,
Een aanvoerder van de plundersaars,
die zegt dat hij heer is van Pierroi,
verraiste de roemvolle stad Antwerpen,

mais à son deshonneur se retira,
comme une escoufle se retira
vistement monstrant avoir peur.
On ne prend point tel chat sans moufle.

maar tot zijn schande ging hij ervandoor, als een wouw
ging hij ervandoor en liet al snel zien dat hij bang was.
Je pakt zo'n kat niet zonder handschoen.

Comprit aux princes et barons,
disant j'ay bruslé lieux divers,
j'ay pillé à tort et travers.

Hij vertelde het de prinsen en baronnen en zei:
"Ik heb vele plaatsen platgebrand,
ik heb in het wilde weg geplunderd.

j'ay passé Walhem, aussi Douffle,
mais j'ay failli à prendre Anvers.

On ne prend point tel chat sans moufle.

Ik kwam langs Walem, ook langs Duffel,
maar Antwerpen innemen lukte me niet."
Je pakt zo'n kat niet zonder handschoen.

François, si vos deux champions
Longeval et aussi Piroye,
avoient mis siège au cul maroye,
et fussent tous dedans sa roye
devant le trou qui si bien souffle,

François, als jouw twee kampioenen, Longeval en Piroye,
de achterkant hadden belegerd, en ze allemaal binnen

bereik waren gebleven, vóór het gat dat zo goed blaast,
il les souffleroit jusqu'à roye.
On ne prend point tel chat sans mouffle.
zou hij ze helemaal naar Roye blazen.
Je pakt zo'n kat niet zonder handschoen.

J'ay cherché la science

J'ay cherché la science
de prendre patience,
Ik heb geprobeerd vaardig te worden
in het betrachten van geduld.
mais cette expérience
n'a guéri ma blessure.
maar deze ervaring bracht geen genezing
voor mijn wonde.
Quelle peine est plus dure
que celle que j'endure?
Welk lijden is erger dan het lijden dat ik onderga?

Als ick u vinde

Als ick u vinde met u spil en spinrock,
met u schoon handen ende rode wangen,
dan vind ic dat ic ben van u gevangen.

Vorria morire

Vorria morire per uscir di guai
ma mi par mala coss'amaromene:
perche s'io mor' oime non veggiate.
Ik zou willen sterven om uit mijn miserie te geraken;
maar het lijkt me een slecht idee, ongelukkige die ik
ben, want als ik sterf, ach mij, dan kan ik jou niet zien.

Si loyal amour

Si loyal amour me peult secours donner,
j'ay bon espoir d'avoir allégeance
du mal que j'ay pour vous ma dame aymée,
le cueur loyal digne est de récompense.
Als loyale liefde mij bijstand kan verlenen,
heb ik goede hoop leniging te vinden van de pijn
die ik voel vanwege u, mijn geliefde vrouwe:
een trouw hart verdient een beloning.

Accordez moy que vostre soye mon seul bien

Accordez moy que vostre soye,
mon seul bien dont j'ai grand désir.
Sta toe dat ik de uwe ben, mijn enig lief, geef dat ik u
toebehoor, mijn enig geluk, naar wie ik zo verlang.
Car quelque part, où que je sois,
votre amour vient mon coeur choisir.
Want waar ik ook ben, mijn hart kiest liefde voor u.
En nulle autre ne prends plaisir,
sinon en vous, ma douce amie,
car qui bien aime, tard oublie.
En ik word van niemand anders blij dan van u, mijn
lieve vriendin: want wie echt bemint, vergeet niet snel.

D'argent me plains

D'argent me plains, non d'amours ou d'ameye,
dont je ne puis la joyssanc'avoir,
car sans argent fortun'est ennemye,
a cil qui veult ses bons desirs avoir.
Ik beklaag me niet over de liefde of over een geliefde,
maar over geld, dat ik niet tot mijn beschikking heb,

want zonder geld is het lot degene die zijn
verlangens graag vervuld ziet, niet goed gezind.

Qui a d'argent et fust il sans scavoir,
pour le servir ung chascung s'appareille,
mais comm'on peult pour vray apperchevoir:
faute d'argent c'est douleur non pareille.

Iedereen spoedt zich om degene te dienen
die geld heeft, ook al is die dom,
maar zoals je zelf als realiteit kunt vaststellen:
geldgebrek is een niet te overtreffen smart.

Faulte d'argent

Faulte d'argent c'est douleur non pareille
se ie le dis las ie scay bien pourquoi.

Gebrek aan geld, dat is een kwelling als geen ander,
als ik dit zeg, weet ik helaas waarom.

Sans de quibus il se fault tenir quoy
femme qui dort pour argent se reveille.

Zonder duiden moet men zich stilletjes houden:
een vrouw die slaapt, wordt alleen door geld gewekt!

Le chant des oyseaux

Resveillez vous cueurs endormis,
le dieu damours vous sonne.

Ontwaak, jullie ingeslapen harten,
de god van liefde roept jullie.

A ce premier iour de may
oyseaux feront merveilles
pour vous mettre hors desmay

Op de eerste dag van mei zullen de vogels wonderen
verrichten om jullie van je zorgen te bevrijden,

destoupez voz oreilles
et farirariron fere ly ioly
vous serez tous en ioye mis
chacun si habandonne
car la saison est bonne.

zet je oren dus wijd open, en farira, we zullen lachen
en vrolijk zijn, jullie zullen vreugde kennen, allemaal;
ieder laat zich geheel gaan,
want het is het goede jaargetijde.

Vous orrez a mon advis
une doulce musique
que fera le roy mauvis
d'une voix autentique:
ty ty piti pyti
chou chou chou thy thouy.
Que dy tu tu di
le petit mignon?

Naar mijn mening gaan jullie een zoete melodie horen,
die de lijster zal maken, met een prachtig geluid: ti ti
pity, chou thi thouy. Wat zeg je, klein schatje?

Sainte teste dieu
au sermon ma maistresse
a fait trotin voir saint robin
monstrer le tetin
le doulx musequin.

Bij het heilige hoofd van de Heer, bij de preek laat
mijn geliefde aan Trotin en aan de heilige Robin
haar tepel zien, dat heerlijke genoeg.

Rire & gaudir cest mon devis
chacun si habandonne
car la saison est bonne.

Lachen en genieten is mijn devies,
iedereen geeft zich over aan het genot.
want het is het goede jaargetijde.

Rossignol du boys ioly
a qui la voix resonance
pour vous mettre hors dennuy
vostre gorge iargonne.

Nachtegaal uit het schone woud, wiens stem weerklinkt,
om jullie je verdriet te doen vergeten,
breng je keelgeluid voort.

Frian frian tr tar tar tu
velici ticun tu tu
qui lara fereli fi fi
coqui oy ty trr
turri huit teo tu ri quibi
frian fi ti trr tycun
quio fouquet fi fi fr.

Frian frian frian ... tar tar tar ... tu velecy velecy ... ticun
ticun tu tu ... Wie zal haar krijgen, foei met haar doen,
foei ... teo coqui si ti si ti ... oy ty oy ti ... trr ... Tu ri,
jij licht ... Wie zal haar krijgen ... fouquet fi fi fr ...

Fuiez regretz pleurs et souci
chascun si habandonne
car la saison est bonne.

Weg droefheid, tranen en zorgen; ieder laat zich geheel
gaan, want het is het goede jaargetijde.

Arriere maistre coqu
sortez de noz chapitre
chascun vous est mal tenu
car vous nestes quun traistre
coqu coqu coqu coqu

par traison en chacun nid
pondez sans quon vous sonne.

Achteruit, meesterbedrieger, maakt dat u verdwijnt
uit ons gezelschap, niemand is u achting verschuldigd,
want u bent een bedrieger, een verrader, een grote
bedrieger, uit verraad leg je in ieders nest eieren
zonder dat men je daarom vraagt.

Reveillez vous cueurs endormis
le rossignol vous sonne.

Ontwaak jullie ingeslapen harten,
de nachtegaal roept jullie.

Doulce mémoire

Doulce mémoire, en plaisir consommée;
o siècle heureux que cause tel savoir.

Zoete herinnering, in genot tot stand gekomen,
o, gelukkige tijd die deze kennis schenkt!

La fermetée de nous deux tant aimée,
qui à nos maux a su si bien pourvoir,
or maintenant a perdu son pouvoir,
romplant le but de ma seule espérance.

De belofte die ons beiden zeer dierbaar was,
die onze tegenspoed zo goed wist te verlichten,
heeft nu al haar invloed verloren,
en vernietigt mijn enige hoop.

Servant d'exemple à tous piteux à voir:
fini le bien, le mal soudain commence.

Dit dient tot meelijwekkend voorbeeld voor allen:
het goede is voorbij, het lijden breekt plotsklaps aan.

Vertaling: Walter Geerts, Marianne Lambregts

Sollazzo Ensemble

Do 24.08.2023

Sint-Pauluskerk, 20.00 uur

Een video-inleiding bij dit concert door Paul Kolb

vindt u op de desbetreffende concertpagina op amuz.be.

Uitvoerders

Anna Danilevskaia	<i>artistieke leiding artistic direction</i>
Carine Tinney	<i>sopraan soprano</i>
Sophia Faltas	<i>alt alto</i>
Jonatan Alvarado	<i>tenor tenor</i>
Lior Leibovici	<i>tenor tenor</i>
Anna Danilevskaia	<i>vedel fiddle</i>
Filipa Meneses	<i>vedel fiddle</i>
Franziska Fleischanderl	<i>psalterium psaltery</i>
Ori Harmelin	<i>luit lute</i>

Flos de spina	<i>Johannes Pullois (?-1478)</i>
Pour toutes fleurs / Sutoutes	<i>Johannes Pullois</i>
Quelque cose	<i>Johannes Pullois</i>
Pour prison	<i>Johannes Pullois</i>
Globus igneus / Quelque cose	<i>Johannes Pullois</i>
Quelque langage	<i>Johannes Pullois</i>
So lanc so meer	<i>Johannes Pullois</i>
De ma dame / De ma dame	<i>Johannes Pullois</i>
La bonté du Saint-Esperit	<i>Johannes Pullois</i>

Een hommage aan Capilla Flamenca

Les larmes	<i>Johannes Pullois</i>
Mon cuer pleure	<i>Pierre Fontaine (ca. 1380-ca. 1450)</i>
Op eenen tijd	<i>Johannes Pullois</i>
Resone unice genito / Puisque fortune	<i>Johannes Pullois</i>
Victimae paschali	<i>Johannes Pullois</i>
Gloria	<i>Johannes Pullois</i>
Amen (Je ne puis)	<i>Johannes Pullois?</i>

Johannes Pullois

Johannes Pullois is wellicht geboren in Pulle, een dorpje in de Antwerpse Kempen waar al sinds 1309 de Mariaklok hangt, een van de oudste klokken van Europa. Van 1443 tot 1447 was hij zanger en vervolgens zangmeester aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk, waar hij onder Johannes Ockeghem tot zijn collega's mocht rekenen. Hij solliciteerde zonder resultaat voor een job aan de Bourgondische hofkapel, maar hij behaalde wel succes aan de pauselijke muziekkapel van het Vaticaan: van december 1447 tot augustus 1468 diende hij niet minder dan vier pausen (Nicolaas V, Calixtus III, Pius II, Paulus II). Tijdens zijn verblijf in Rome ontving hij meerdere beneficies in de bisdommen Kamerijk en Utrecht. Pullois keerde in 1468 naar Antwerpen terug en werkte nog tien jaar aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk.

Net als Ockeghem experimenteerde Pullois in de jaren 1440 met het nieuwe principe van de cyclische mis, waarbij eenzelfde thematisch materiaal in de verschillende misdelen terugkomt. Het principe was reeds bekend in de Engelse muziek. Had Pullois toegang tot dezelfde Engelse bronnen die Ockeghem inspireerden tot het componeren van zijn *Missa Caput* (zie concert Blue Heron, p. 321)? Verder zijn nog motetten en chansons van Pullois overgeleverd, alsook enkele van de oudst bekende meerstemmige Nederlandse liederen. Zijn werk werd ook in Italië verspreid, een groot deel van Pullois' oeuvre is tegenwoordig terug te vinden in Italiaanse manuscripten. Het kerstmotet *Flos de spina* komt bovendien ook in een Tsjechische bron voor. Instrumentale bewerkingen van twee chansons (*Pour toutes fleurs / Sutoutes* en *De ma dame / De ma dame*) werden opgenomen in het Duitse Buxheimer Orgelbuch. De ballade *La bonté du Saint-Esperit* werd geschreven ter ere van een van de bovenvermelde pausen.

Johannes Pullois

Johannes Pullois was probably born in Pulle, a village in the Kempen region near Antwerp where the bell called the 'Mariaklok' has hung since 1309, making it one of the oldest bells in Europe. From 1443 to 1447, Pullois was a singer and then the singing master at the Church of Our Lady, where his colleagues included Johannes Ockeghem. He applied in vain for a job at the Burgundian court chapel, but he had more success at the papal music chapel in the Vatican: from December 1447 until August 1468, he served under no fewer than four popes (Nicholas V, Callixtus II, Pius II and Paul II). During his stay in Rome, he received several benefices from the dioceses of Cambrai and Utrecht. Pullois returned to Antwerp in 1468 and worked at the Church of Our Lady for another ten years.

Like Ockeghem, Pullois experimented in the 1440s with the new principle of the cyclic mass, in which the same thematic material recurs in the different parts of the mass. The principle was already established in English music. Did Pullois have access to the same English sources that inspired Ockeghem to compose his *Missa Caput* (see Blue Heron concert, p. 321)? Motets and chansons by Pullois have also been preserved, along with the oldest known polyphonic songs in Dutch. His work was also distributed in Italy, and much of Pullois' work is now found in Italian manuscripts. Incidentally, the Christmas motet *Flos de spina* is also included in a Czech source. Instrumental adaptations of two chansons (*Pour toutes fleurs / Sutoutes* and *De ma dame / De ma dame*) are included in the German Buxheimer Orgelbuch. The ballad *La bonté du Saint-Esperit* was written in honour of one of the popes under whom Pullois served.

Flos de spina

Flos de spina procreatur
et flos florum fecundatur
misso rore caelitus.

De bloem wordt voortgebracht uit de doorn
en de bloem der bloemen wordt vruchtbaar
door de dauw die uit de hemel wordt gezonden.

Rorant caeli nubes pluunt
stillant montes colles fluunt.

Unda patet veritas.

De hemel besprenkelt, de wolken regenen,
de bergen druppelen en de heuvels vloeien.
Door het water komt de waarheid tevoorschijn.

Quod celerat umbra legis
in natali summi regis totum
totum patet hominibus.

Wat de schaduw van de wet verbergt
in de geboorte van de hoogste Koning
staat helemaal voor de mensen open.

Elizaeus incurvatur
verbum patris incarnatur
per quod filius Bab ylonis visitatur
per quod salus praedicatur illis de Samaria.

Elizaeus buigt voorover,
het woord van de Vader wordt vlees,
waardoor de Zoon van Babylon wordt bezocht en
waardoor het heil uit Samaria voor hen wordt verkondigd.

Pour toutes fleurs

Pour toutes fleurs la non pareille
qui sonne jamais sera.

Mon cuer d'aimer sinon valdra
en ce printemps se renouvelle.

Boven alle bloemen is zij verheven
die nooit genoeg kan worden bezongen.
Mijn hart kan niet anders dan haar te beminnen
in dit nieuwe voorjaar.

Globus igneus / Quelque cose

Globus igneus apparuit super caput eius.

Een bol van vuur verscheen boven zijn hoofd.

Quelque cose qu'a venir doie je n'oseroie
mon cuer dont amours l'ont longiet
car herbergiet est mieulx que dire saroie.

Wat er ook gebeuren zal, ik zou mijn hart niet durven
te onttrekken aan de liefde,
want het is beter gehuisvest dan ik zeggen kan.

Quelque langage

Quelque langage que je die
che pour amer vuelle morir,
combien qu'il me faut souffrir,
je revoque celle folie.

Met wat voor woorden ik ook zeg
dat ik zou willen sterven omwille van de liefde,
hoezeer ik ook moet lijden,
die dwaasheid herroep ik!

Se je l'ay dit c'est (folie)
ou moien pour mors asortir.
Quelque langage que je die
che pour amer vuelle morir.

Als ik haar dat heb gezegd, is dat dwaasheid of een
manier om de dood te lokken. Met wat voor woorden
ik ook zeg dat ik wil sterven omwille van de liefde.

Scaves vous qu'a mon dieu je prie
ou l'orason de mon desir
c'est qu'il me doint par son playsir
doleur e longhe vie.

Weet u dat ik een gebed richt tot mijn God,
betreffende mijn verlangen dat Hij mij, uit welbehagen,
smart schenke en een lang leven.

Quelque langage que je die
che pour amer vuelle morir,
combien qu'il me faut souffrir
je revoque celle folie.

Met wat voor woorden ik ook zeg
dat ik zou willen sterven omwille van de liefde,
hoezeer ik ook moet lijden, die dwaasheid herroep ik!

So lanc so meer

So lanc so meer in minem sin
sal si bliven voer alle die leven
di es so vul duegden in
en wil se nemmermeer begheren.

De ma dame / De ma dame

De ma dame au biau corps gentil
ay servi par engien soutil.

Mijn vrouwe met het schone, liefvallige lijf
heb ik met fijnzinnige aanpak gediend.

Sans amours estre peincative
et que pis est attractive

dont plusieurs vienront a exil.

Maar als liefde niet vrijgevig is of, erger nog,
geen aantrekkingskracht toont, dan geven velen op.

La bonté du Saint-Esperit

La bonté du Saint-Esperit
a nul autre rien comparée
par quoy la chose qui perit
est souvent de son eure réparée.

De goedheid van de Heilige Geest overtreft alles
en daardoor wordt het lot van dat wat sterfelijk is
vaak ongedaan gemaakt.

Tres humblement est démontrée
et par moult exelente guise
quant si noblement est parée
d'umble pasteur la Sainte Eglise.

Vol respect wordt zo bewezen, en wel op een excellente
wijze, dat de Heilige Kerk hiermee loffelijk
wordt gesierd met een deemoedig herder.

Aynsi qu'il est vray et qu'on dist,
la persone est bien foursenée
qui luy refuse et escondit
vraye obediencie ordonnée.

Dus klopt het als men zegt
dat die mens wel erg dwaas is
die Hem de gevraagde gehoorzaamheid
weigert en ontzegt.

Je ne say creature née
s'il le connoit qu'il ne le prise
disant que tres bien est ornée
d'umble pasteur la Sainte Eglise.

Ik ken geen enkel schepsel dat Hem kent en Hem dan
niet eerbiedigt; daarbij zeggend dat de Heilige Kerk
mooi wordt gesierd met deze deemoedige herder.

Chelui qui tout cognoit et lit
en sa lumière interminée
à telle dignité eslit
persone sage e doctrinée.

Hij die alles weet en leest in zijn oneindig licht
heeft een wijs en geleerd persoon uitgekozen
voor deze waardigheid.

Son ame est si enluminée
de vertus et de science acquise
que richement est decorée
d'unmble pasteur la Sainte Eglise.

Zijn ziel is zo verlicht door deugden en verworven
kennis dat de Heilige Kerk rijk wordt gesierd
met deze deemoedige herder.

Mon cuer pleure

Mon cuer pleure més des yeulx me fault rire.

Mijn hart weent, maar met mijn ogen moet ik lachen.

C'est pour celer mon doloireux martire
car je n'ose raconter ma clamour
ne nul samblant faire de ma dolour
à la belle pour qui souvent souspire.

Dat is om mijn pijnlijke lijdensweg te verhelen,
want ik durf mijn grief niet vertellen
en mijn smart niet tonen
aan de mooie vrouw naar wie ik smacht.

Op eenen tijd

Op eenen tijd in minem zijn
had ic geset een lief vriendien.
Zij en wonde bij mi niet duren.
Nu eyst verkeert, dat weet ic weel
verdrait est vaet van aventuren.

Resone unice genito

Resone unice genito aeterni regis
qui humanam nostri causa formam
assumpsisti, refove suplices tuos.

Eniggeboren Zoon van de eeuwige Koning,
U die omwille van ons een menselijke vorm hebt
aangenomen, maak de smekelingen opnieuw levend.

Victimae paschali

Victimae paschali laudes immolent Christiani.

Agnus redemit oves:

Dat de christenen een offer brengen aan het Paaslam
dat de schapen heeft verlost:

Christus innocens Patri reconciliavit peccatores.

Christus, onbevlekt, heeft de zondaars
met de Vader verzoend.

Mors et vita duello conflixere mirando:

Dood en leven waren verwickeld
in een wonderbaarlijke strijd:

dux vitae mortuus, regnat vivus.

de Heer van het leven die was gestorven,
regeert levend.

Dic nobis Maria, quid vidisti in via?

Zeg ons, Maria, wat heb jij onderweg gezien?

Gloria

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Amen

Amen.

Vertaling: Bernard Huyvaert, Marianne Lambregts

Zefiro Torna

Do 24.08.2023

AMUZ, 22.15 uur

Uitvoerders

Jurgen De bruyn

concept & artistieke coördinatie

concept & artistic coordination

Alon Sariel

artistiek advies artistic advice

Lore Binon

sopraan soprano

Elly Aerden

zang singing

Joel Frederiksen

bas & luit bass & lute

Jurgen De bruyn

luiten lutes

Alon Sariel

mandoline mandolin

Unity in diversity

"Laten er tussenruimten zijn in je tezamenzijn [...]"

*Zingt en danst tezamen en weest blij, maar bent ieder alleen,
zoals de snaren van een luit op zichzelf zijn, al doortrilten hen dezelfde
muziek."*

De profeet, Kahlil Gibran

In het kader van het Belgische voorzitterschap van de Europese Unie in 2024 initieert Zefiro Torna het Europese participatieve project *Unity in diversity*. Het ensemble nodigt zangers en luitspelers met diverse culturele en muzikale achtergronden uit om via interculturele dialoog en experiment een gemeenschappelijke muzikale taal te vinden. Deze muzikale nomaden fluctueren daarbij tussen traditie en vernieuwing. Eenstemmige en polyfone gezangen en instrumentale muziek zijn de grondstof en het resultaat. De muziek verwijst naar sociale events, religieuze rites, economische omstandigheden en ingrijpende historische gebeurtenissen die tot het DNA van de Europese identiteit behoren.

Tijdens Laus Polyphoniae wordt verwezen naar Antwerpen als stad waar veel luitmuziek werd uitgegeven en gespeeld, en als multiculturele metropool. Het repertoire dat wordt uitgevoerd, is gewijd aan luitmuziek, Vlaamse polyfonie en Nederlandstalige liederen die in het 16de-eeuwse Antwerpen werden uitgegeven door de befaamde muziekuitgevers en -drukkers Petrus Phalesius en Johannes Bellerus.

Antwerpen en het festival Laus Polyphoniae zijn de opmaat voor het project dat vanaf januari 2024 door Europa zal toeren. De muzikanten ontmoeten elkaar in een zoektocht naar experiment. Wederzijds begrip is daarbij als de fortuinlijke voorwaarde tot cohabitatie in een tijd van fatalisme, uniformisering en versplintering.

Het gedetailleerde concertprogramma ontvangt u ter plaatse voor aanvang van het concert.

Unity in Diversity

"Let there be spaces in your togetherness [...]"

*Sing and dance together and be joyous, but let each one of you alone
Even as strings of a lute dance alone though they quiver with the same
music."*

The Prophet, Kahlil Gibran

In the context of the Belgian presidency of the European Union in 2024, Zefiro Torna has initiated the European participative project *Unity in Diversity*. The ensemble has invited singers and lute players from diverse cultural and musical backgrounds to find a shared musical language through intercultural dialogue and experiment. In doing so, these musical nomads fluctuate between tradition and innovation. Monodic and polyphonic singing and instrumental music are the starting point and result of this dialogue. The music refers to social events, religious rites, economic circumstances and dramatic historical events that have helped to constitute the DNA of European identity.

The concert for Laus Polyphoniae looks to Antwerp as a multicultural metropolis where large amounts of lute music were published and played. The repertoire performed focuses on lute music, Flemish polyphony and songs in Dutch that were printed in 16th century Antwerp by the famous music publishers and printers Petrus Phalesius and Johannes Bellerus.

Antwerp and the Laus Polyphoniae festival mark the start of the project, which will tour Europe from January 2024 onwards. The musicians come

together in a search for experimentation. Mutual understanding acts as the fortunate precondition that makes it possible for people to live alongside one another in a time of fatalism, uniformity and fragmentation.

You will receive the detailed concert programme before entering the hall to attend the concert.

Perrine Devillers & Ariel Abramovich

Vr 25.08.2023

AMUZ, 13.00 uur

Uitvoerders

Perrine Devillers

sopraan soprano

Ariel Abramovich

luit lute

Madonna mia pietà *Orlandus Lassus (1530/32-1594)*

Se pur ti guardo *Philippe Rogier (ca. 1561-1596)*

Aymer est ma vie *Jacobus Clemens non Papa (ca. 1510/15-1555/56)*

Rose, vostre beau teint *Eustache Du Caurroy (1549-1609)*

Fantasia *Anoniem*

Si dessus voz levres de rose *Andreas Pevernage (1542/43-1591)*

Le tien espoir de mieux avoir t'abuse *Noë Faignient (fl. ca. 1560-1600)*

Tu ne l'entens pas *Claude Le Jeune (1528/30-1600)*

Io mi son giovinetta *Alfonso Ferrabosco (1543-1588)*

Poi ch'el mio largo pianto *Orlandus Lassus*

Alma ben nata se mi duol *Philippus de Monte (1521-1603)*

Anchor che col partire *Cipriano de Rore (1515/16-1565)*

Quand me souvient de ma triste fortune /
Ung triste cuer *Thomas Crecquillon (ca. 1505/15-1557)*

Fantasia *Anoniem*

A vous en est de me guarir *Thomas Crecquillon*

Tes beaux yeux causent mon amour *Jan Pieterszoon Sweelinck (1562-1621)*

Fantasia *Anoniem*

En m'oyant chanter quelque fois *Claude Le Jeune*

Tant vous allez douce Guillemette *Abrahan (fl. ca. 1543-64)*

La peine dure que tant j'endure *Séverin Cornet (ca. 1520-1582)*

Si dessus voz levres – Lieder en begeleid door luit uit de drukken van Phalesius

De luit werd in de late middeleeuwen een geliefd instrument. Het werd ingezet als solo-instrument, in kleine kamermuziekbezettingen of om zangers te begeleiden. Uit betalingen blijkt dat luitisten reeds in de 14de eeuw aan adellijke hoven waren tewerkgesteld. In het begin van de 16de eeuw verschenen de eerste drukken met literatuur voor luit solo, waarbij een heel eigen notatiesysteem werd ontwikkeld. Veel uitgaven bevatten bewerkingen van reeds bestaande vocale muziek. Soms werd de vocale lijn boven de luitpartij gedrukt, waardoor een zanger kon meezingen.

Perrine Devillers en Ariel Abramovich lieten zich inspireren door verschillende Antwerpse drukken van Phalesius die muziek voor luit en zangstem bevatten. Een van de oudste uitgaven uit de Lage Landen met dergelijk repertoire is *Hortus musarum*. Ze bevat niet minder dan 130 werken van componisten als Clemens non Papa of Thomas Crecquillon. Een van de belangrijkste figuren in de Antwerpse luitscene was Emanuel Adriaenssen, een geprezen virtuoos die ook vocale muziek voor de luit arrangeerde. Hij bracht bij Phalesius drie boeken uit met muziek voor zijn instrument, waaronder *Pratum musicum longe amoenissimum* (1584). Adriaenssen bewerkte de meest nieuwe muziek van zijn tijd, zoals madrigalen van Orlandus Lassus, Alfonso Ferrabosco of Cipriano de Rore.

Net zoals dat in de renaissance gangbaar was, voeren Abramovich en Devillers eigen arrangementen uit van bundels met vocale muziek. *Musica divina di XIX autori illustri* bevat madrigalen voor vier tot zeven stemmen en verscheen in 1583. Een van die 'illustere auteurs' is Philippus de Monte. *Le rossignol musical des chansons* is een anthologie van Franse chansons die in 1597 verscheen. Ook hierin werd de meest recente

muziek opgenomen, zoals werken van Eustache Du Caurroy, Andreas Pevernage, Noé Faigniet, Claude Le Jeune en Séverin Cornet.

Si dessus voz levres – Songs with a Lute Accompaniment from Prints by Phalesius

The lute was a much-loved instrument in the Late Middle Ages. It was used as a solo instrument, in small chamber ensembles or to accompany singers. Payment records show that lute players were employed at the courts of the nobility as early as the 14th century. At the beginning of the 16th century, the first prints of works for the solo lute were produced, for which a specific notation system was developed. Many publications contained adaptations of existing vocal music. Sometimes the vocal line was printed above the lute part, so that a singer could sing along.

Ariel Abramovich has drawn inspiration from various Antwerp prints by Phalesius containing music for the lute and singing voice. One of the oldest publications from the Low Countries containing such repertoire is *Hortus musarum*. It contains no fewer than 130 works by composers such as Clemens non Papa and Thomas Crequillon. Among the most prominent figures on the Antwerp lute scene was Emanuel Adriaenssen, an acclaimed virtuoso who also arranged vocal music for the lute. He published three books of music for his instrument with Phalesius, including *Pratum musicum longe amoenissimum* (1584). Adriaenssen adapted the newest music of his time, such as madrigals by Lassus, Alfonso Ferrabosco or Cipriano de Rore.

As was customary in the Renaissance, Abramovich and Devillers will perform their own arrangements of collections of vocal music. *Musica divina di XIX autori illustri*, published in 1583, contains madrigals for four

to seven voices. One of the 'illustrious authors' to which the title refers is Philippus de Monte. *Le rossignol musical des chansons* is an anthology of French chansons published in 1597. It also includes the latest music of its day, including works by Eustache Du Caurroy, Andreas Pevernage, Noé Faignient, Claude Le Jeune and Séverin Cornet.

Madonna mia, pietà chiam' et aita

Madonna mia, pietà chiam' et aita,
ch'io moro e stento a torto, e pur volete.
Io grido e nol sentete, "Acqua madonn' al foco,
ch'io mi sento morire, a poco a poco."

Mevrouw, heb medelijden met mij en help mij,
want ik sterf. Ik roep en u luistert niet:
"Water, mevrouw, doe water op het vuur,
want ik sterf beetje bij beetje."

Vostra altiera beltà, sola infinita,
é causa ch'io me abbruscia, e'l consentete.
Hormai le scema l'affanata vita,
nol credi, e con vostri occhi lo vedete.

Uw prachtige, oneindige schoonheid verbrandt mij,
en u laat het gebeuren. Mijn leven verzwakt nu,
gelooft het niet, en u ziet het met uw ogen.

Di chiedervi mercé son quasi roco,
sol della pena mia prendete gioco.
Pur grido in ogni loco: "Acqua madonn' al foco,
ch'io mi sento morire, a poco a poco."

Ik bid u om medelijden, ik ben al bijna hees,
maar u lacht met mij.
Waar ik ook ga, roep ik: "Water, mevrouw, doe water
op het vuur, want ik sterf beetje bij beetje."

Se pur ti guardo

Se pur ti guardo,
dolce anima mia,
tu me ne trai
del peto il vivo core caro thesoro.

Als ik nog maar naar je kijk, m'n zoete ziel, dan

sleur jij mijn kloppend hart uit de borst, dierbare schat.
Viso mio bello,
deh non mi dar tanto martello
ch'io son pur tuo servitore,
deh non mi far morir;
o dolce anima mia.

Mooi gezichtje, laat me toch niet zo afzien,
ik ben toch je dienaar, laat me toch niet doodgaan,
zoete ziel van mij.

Aymer est ma vie

Aymer est ma vie
en despit d'envye.
En parle qui voudra
J'ay choisi amye
a ma fantasie
quant a Dieu plaira.

Liefhebben is mijn leven, daarbij sla ik geen acht op
afgunst. Iedereen mag daar iets van zeggen.
Ik heb een vriendin uitgekozen, naar mijn wensen,
zo het God behaagt.

Rose, vostre beau teint

Rose, vostre beau teint et vos douces odeurs,
figurent à mes yeux les divines faveurs,
que le Ciel liberal departit à madame:
pareilles en beauté, pareilles en couleurs.

Roos, uw mooie teint en uw zoete geuren vormen,
in mijn ogen, de goddelijke gunsten die de vrijgeveige
hemel aan mijn vrouwe schonk:
gelijk in schoonheid en gelijk in kleuren.

Si Jupiter faisoit un Royaume des fleurs,
vous regiriez les fleurs comme elle fait mon ame.

Als Jupiter een bloemenrijk zou maken, zou u heersen
over de bloemen, zoals zij over mijn hart heerst.

Si dessus voz levres de roses

Si dessus voz levres de roses
je voy mes liesses decloses,
mon esprit, ma vie et mon bien,
vous ne pouvez me le defendre:

Als ik op uw rozenlippen mijn vreugde en genot
onthuld zie, mijn ziel, m'n leven, m'n welzijn,
dan kunt u mij die niet onthouden:

partout le mien je puis reprendre,
il faut que chacun ait le sien.

al wat mij toebehoort, mag ik weer nemen;
ieder behoort zijn eigendom te krijgen.

Le tien espoir de mieux avoir t'abuse

Le tien espoir de mieux avoir t'abuse,
en vain ton coeur plain de douleur s'amuse.

Jouw hoop op beter misleidt je,
vergeefs wordt jouw smartvolle hart afgeleid.

Content te rend une foll' esperance.
N'espere plus, mais endurer l'outrance.

Een dwaze hoop maakt je blij.
Hoop niet langer, maar verdraag de hevige pijn.

Tu ne l'enten pas, la la la

Tu ne l'enten pas, la la la,
tu ne l'enten pas, c'est Latin.

Je snapt het niet, la la la,
je snapt het niet, het is Latijn voor jou.
La fille d'un bon homme s'est levée au matin,
a prin trois bichetz d'orge, s'en va droit au moulin.
Tu ne l'enten pas ...

De dochter van een boerenkerel stond 's morgens op,
pakte drie schepel gerst, en ging rechtstreeks naar de
molen. Je snapt het niet ...

Mon amy, si dit elle, moudray je bien mon grain.
Ouy, dit il, la belle, attendés à demain.
Tu ne l'enten pas ...

"Beste vriend," zo sprak ze, "ik zou graag mijn gerst malen."
"Ja", zei hij, "schoonheid, je moet wachten tot morgen."
Je snapt het niet ...

Ouy, dit il, la belle, attendés à demain.
J'ay bien perdu ma peine, car tu n'es qu'un badin.
Tu ne l'enten pas ...

"Ja", zei hij, "schoonheid, je moet wachten tot morgen."
"Nou, dan heb ik voor niets moeite gedaan,
jij bent maar een dwaas!"
Je snapt het niet ...

Io mi son giovinetta

Io mi son giovinetta e volontieri
m'allegro e canto en la stagion novella
merzè d'amore e dei dolci pensieri.

Ik ben een jong meisje, en al te graag zing ik een vrolijk
lied in de lente, met zijn heerlijke liefdesspinsels.

Io vo per verdi prati riguardando
i bianchi fiori e gialli,
le rose in su le spine ei bianchi gigli

Ik loop door groene weiden te kijken naar witte en
naar gele bloemen, naar doornige rozen en witte lelies,
e tutti quanti gli vo somigliando
al viso di colui
che amandomi mi presa terra sempre.
want op dat alles wil ik lijken in de ogen van hem,
die mij verliefd omarmt en altijd zal vasthouden.

Poi ch'el mio largo pianto

Poi ch'el mio largo pianto
amor ti piaca tanto,
asciuti mai quest' occhi non vedrai
Daar mijn overvloedig geweent, Amor, u zozeer behaagt,
zult gij nooit deze ogen droog zien,
fin che non mandì fuore
ohimè per gl'occh'il core!
zolang gij niet, o wee, door mijn ogen
mijn hart naar buiten drijft!

Alma ben nata se mi duol

Alma ben nata se mi duol e dolse
la subita partit'a voi nol dico.
Che ben sapete cio ch'amor mi tolse.
Nobele ziel, of het mij pijn deed en nog steeds doet
dat je plots opstapte, dat zeg ik je niet.
Je weet immers maar al te goed wat Amor me onttrok.
E per che so ch'in vano m'affatico
in chieder gratia al mio avversario antico:
vi prego anima bella,
En omdat ik weet dat ik me vergeefs moe maak
met 't smeken om genade bij mijn tegenstander

van oudsher, vraag ik jou, mooie ziel
poi che mia guida sete e la mia stella,
che ritornat'homai
piu bella no, ma piu pietosa assai
– jij bent immers mijn gids en mijn richtster –
nu naar mij weer te keren, niet met meer schoonheid,
maar met veel meer erbarmen.

Ancor che col partire

Ancor che col partire
io mi sento morire,
partir vorrei ogn' hor, ogni momento:
Ook al voel ik mij sterven bij het vertrek,
toch wil ik op elk uur vertrekken, op elk ogenblik:
tant' il piacer ch'io sento
de la vita ch'acquisto nel ritorno:
zo groot is het genot dat ik voel,
van het leven dat ik bij de terugkeer verkrijg;
et cosi mill' e mille volt' il giorno
partir da voi vorrei:
tanto son dolci gli ritorni miei.
en daarom wil ik wel duizend en duizend keer per dag
van jou weggaan, zo zoet is telkens mijn terugkeer.

Quand me souvient de ma triste fortune / Ung triste cueur

Quand me souvient de ma triste fortune,
que j'ay perdu de mes yeux le soulas
plaindre m'y fault ma trop grande infortune
dont nuyct et jour me convient dire hélas.
Wanneer ik weer denk aan mijn droeve lot:
dat ik de lust van mijn ogen verloor,

dan moet ik wenen om mijn grote ongeluk.
Daarom moet ik dag en nacht zeggen: Ach weel!

Ung triste cueur, rempli de fantasie
comblé de dueil et de melancolye,
entrelardé de tres grieve douleur,
ne cherche riens pour fuyr son malheur,
que desespoir pour tost finer sa vie.

Een droef hart, vervuld van waan, vol verdriet
en melancholie, vermengd met pijnlijke smart,
zet niets anders in dan wanhoop om te ontkomen
aan zijn tegenspoed, om zijn leven snel te beëindigen.

A vous en est de me guarir

A vous en est de me pouvoir guarir
ce que ne puis fors par grace acquerir,
vous suppliant de ne m'estre contraire,
U heeft de mogelijkheid mij te helen
en heling kan ik alleen krijgen door mededogen,
waarbij ik u smeeek niet rancuneus zijn,
mais donnez moi ce que m'est necessaire,
si vous voulez me garder de perir.
A vous en est.
maar schenk mij wat ik nodig heb,
zo u mij wilt behoeden voor de dood.
U heeft die mogelijkheid.

Tes beaux yeux causent mon amour

Tes beaux yeux causent mon amour,
mon amour fait que je désire,
le désir m'ard et nuit et jour,
Jouw mooie ogen zijn de oorzaak van mijn liefde,

mijn liefde maakt dat ik verlang,
het verlangen brandt, dag en nacht,
l'ardeur me donn' un grand martire,
le martire fait que j'empire,
l'empirer me livre la mort,
het smachten doet mij hevig lijden,
het lijden zorgt dat ik verzwak,
de achteruitgang brengt mij de dood,
et toy qui ne fais que t'en rire,
ne me daignes donner confort.
en jij, die er alleen maar om lacht,
jij hebt niet de goedheid mij bijstand te verlenen.

En m'oyant chanter quelque fois

En m'oyant chanter quelquefois,
tu te plains qu'estre je ne deigne
musicien, et que ma voix
mérite bien que l'on m'enseigne:
Als jij mij wel eens hoort zingen,
klaag jij dat ik geen echte musicus ben
én dat mijn stem het waard is dat ik onderricht krijg:
aussi que la peine je preigne
d'apprendre ut, ré, mi, fa, sol, la.
Quel chose veux-tu que j'apprenne?
Je ne boy que trop sans cela.
en dat ik moeite moet doen om mij te bekwamen
in de toonladder. Wat wil je toch dat ik daarmee leer?
Ik word zonder dat al genoeg gewaardeerd.

Tant vous allez, douce Guillemette

Tant vous allez, douce Guillemette,

tant vous allez doux.
Pour un baiser douce Guillemette,
m'esconduires vous.

Wat ben je zacht, Guillemette, wat ben je zacht.
Voor een zachte kus leid je mij weg, Guillemette.

Et Guillemette avez vous desjeunez?
Nény, dit elle, car je n'ai point mangez.
Prenez cinq sous dans ma joly bourse.
Tant vous allez, etc.

En Guillemette, heb je al gegeten?
Neen, zegt zij, ik heb nog helemaal niets gegeten.
Haal vijf centen uit mijn mooie beursje.
Wat ben je zacht ...

Et, Guillemette, coucheray-je avec vous?
Mon doux ami, je me rapporte à vous.
Mais que voulez lever la chemisette.
Tant vous allez, etc.

En Guillemette, mag ik met je slapen?
Mijn lieve vriend, ik verlaat mij op u.
Maar wilt u het hemd uittrekken.
Wat ben je zacht ...

La peine dure que tant j'endure

La peine dure, que tant j'endure,
le voules vous entendre
tous voyez l'attente qui me tourmente,
voyez le bien duquel n'ay rien.
Wil u horen van de hevige smart die ik moet verdragen?
Zie toch, allen, het verlangen dat mij kwelt,
zie de gunstbewijzen, waarvan niets mij ten deel valt.
Le ciel me donne volonté bonne,

Nature a fait son coeur parfait,
Amour me porte et reconforte,
mais nul ne peut tout ce qu'il veut.

De hemel schenkt mij bereidheid, vrouwe Natura
maakte een volmaakt hart, Amor steunt en troost mij,
maar niemand bereikt al wat hij wenst.

Fortun' adverse, qui tout renverse,
rend leurs effectz tous imparfaitz,
perseverance et patience,
bien pour mourir, me font souffrir.

Tegenspoed, die alles omgooit, maakt hun invloed
bijna ongedaan. Volharding en geduld laten mij lijden,
alsof ik ga sterven.

Disant supporte, la peine aporte
quant on attend ce qu'on pretend
doux'est la peine quant elle ameine,
appres tourment, contente.

Ze zeggen: "Verdraag dit. Smart brengt, als je wacht,
dat waarnaar je verlangt. Smart is zoet als die,
na het lijden, voldoening brengt.

Vertaling: Marianne Lambregts, Walter Geerts, Harry
van der Kamp

Cupertinos

Vr 25.08.2023

Sint-Pauluskerk, 20.00 uur

Een video-inleiding bij dit concert door Eugene Schreurs
vindt u op de desbetreffende concertpagina op amuz.be.

Uitvoerders

Luís Toscano	<i>artistieke leiding artistic direction</i>
Eva Braga Simões	<i>cantus</i>
Raquel Mendes	<i>cantus</i>
Paulina Sá Machado	<i>cantus</i>
Gabriela Braga Simões	<i>altus</i>
Maria Bustorff	<i>altus</i>
Luís Toscano	<i>tenor</i>
Gabriel Neves dos Santos	<i>tenor</i>
Pedro Silva	<i>bassus</i>
Nuno Mendes	<i>bassus</i>
Ricardo Torres	<i>bassus</i>

Lamentationes	<i>Pedro de Cristo (ca. 1550-1618)</i>
Sitivit anima mea	<i>Manuel Cardoso (1566-1650)</i>
Defunctorum lectiones	<i>Francisco Garro (?-1623)</i>
<i>Parce mihi Domine</i>	
<i>Responde mihi</i>	
<i>Spiritus meus</i>	
Commissa mea pavesco	<i>Filipe de Magalhães (ca. 1571-1652)</i>
Missa pro defunctis, à 8	<i>Duarte Lobo (1564/69-1646)</i>
<i>Introitus</i>	
<i>Kyrie</i>	
<i>Graduale</i>	
<i>De profundis</i>	
<i>Offertorium</i>	
<i>Sanctus</i>	
<i>Agnus Dei</i>	
<i>Communio</i>	
Audivi vocem de caelo	<i>Duarte Lobo</i>

Een Portugees requiem in een Plantijndruk

Net zoals elders in Europa componeerden componisten uit de Portugese renaissance meesterwerken ter nagedachtenis van overleden dierbaren. Duarte Lobo studeerde bij Manuel Mendes aan de kathedraalschool van Évora. Hij werd kapelmeester aan het Hospital Real in Lissabon en van 1591 tot zeker 1639 was hij kapelmeester aan de kathedraal van Lissabon. In de kathedraalschool gaf hij les aan jonge muzikanten die ook een belangrijke carrière zouden maken in de Portugese muziekwereld. Lobo was een van de meest geprezen muzikanten in Portugal, maar helaas is een groot deel van zijn oeuvre verloren gegaan door de grote aardbeving in Lissabon in 1755. Gelukkig is er wel werk van hem uitgegeven door Jan I en Balthasar I Moretus, opvolgers van Plantijn. Lobo's achtstemmige *Missa pro defunctis* werd gepubliceerd in het boek *Liber missarum* (1621). Het is Lobo zelf die contact had gezocht met de Antwerpse uitgevers om zijn werk uit te geven. Het *Liber missarum* werd op 200 exemplaren gedrukt en Lobo heeft zelf een grote som geïnvesteerd in de druk.

Ook Filipe de Magalhães en Manuel Cardoso studeerden in Évora. Magalhães zong in de hofkapel in Lissabon en leidde het koor van de Capela da Misericórdia. Van 1623 tot 1641 was hij kapelmeester van de hofkapel. Cardoso trad toe tot het Convento do Carmo (karmelietenklooster) in Lissabon en werd er ook kapelmeester.

Pedro de Cristo was tegelijk kapelmeester aan de Capela de Santa Cruz in Coimbra en aan São Vicente de Fóra in Lissabon. Hij moet niet alleen een getalenteerd componist zijn geweest, maar ook een virtuoos op klavierinstrumenten, harp, fluit en dulciaan. Zijn muziek werd niet uitgegeven, maar is opgenomen in enkele manuscripten die hij zelf samenstelde. Het boek dat zijn *Lamentationes* bevat, wordt tegenwoordig bewaard in de Biblioteca Geral da Universidade, Coimbra. Francisco Garro begon zijn

carrière in Spanje. Vanaf 1592 tot aan zijn dood was hij kapelmeester van de hofkapel in Lissabon. Zijn oeuvre werd onvolledig in stemboekjes bewaard. Musicoloog José Abreu reconstrueerde de volledige muziek volgens de destijds gangbare muziektheorie.

Alle componisten op dit programma wisten op magistrale wijze de technieken van het geleerde contrapunt te verenigen met een expressieve weergave van de tekst.

A Portuguese Requiem in a Print by Plantijn

As they did elsewhere in Europe, composers in the Portuguese Renaissance created masterpieces in memory of their departed loved ones. Duarte Lobo studied with Manuel Mendes at the cathedral school in Évora. He became singing master at the Hospital Real in Lisbon and took on the same role at Lisbon Cathedral from 1591 until at least 1639. At the cathedral school, he taught young musicians who went on to have significant careers on the Portuguese music scene. Lobo was one of the most acclaimed musicians in Portugal, but sadly a large proportion of his oeuvre was lost in the great earthquake in Lisbon in 1755. Fortunately, some of his work was published by Jan Moretus and Balthasar I Moretus, Plantijn's successors. Lobo's eight-part *Missa pro defunctis* was published in the book *Liber missarum* (1621). Lobo himself had sought contact with the publishers in Antwerp to get his work printed. 200 copies of the *Liber missarum* were printed, and Lobo invested a large amount of his own money in the project.

Filipe de Magalhães and Manuel Cardoso also studied in Évora. Magalhães sang in the court chapel in Lisbon and led the choir of the Capela da Misericórdia. Between 1623 and 1641, he was the master of the court

chapel. Cardoso entered the Convento do Carmo (Carmelite monastery) in Lisbon, later becoming master of the chapel there.

Pedro de Cristo was simultaneously master of the Capela de Santa Cruz in Coimbra and of São Vicente de Fóra in Lisbon. As well as being a talented composer, he must have been a virtuoso on keyboard instruments, the harp, flute and dulcian. His music was not printed, but it is included in a few manuscripts that he compiled himself. The book containing his *Lamentationes* is currently held at the Biblioteca Geral da Universidade in Coimbra. Francisco Garro began his career in Spain. From 1592 until his death, he was master of the court chapel in Lisbon. His work has been preserved in incomplete form in partbooks. The musicologist José Abreu reconstructed the entire music according to the music theory of the time.

All the composers on this programme had consummate skill in reconciling the scholarly techniques of counterpoint with an expressive reflection of the text.

Lamentationes

Incipit lamentatio Jeremiae prophetae.

Hier begint de klaagzang van de profeet Jeremia.

Aleph.

Aleph.

Quomodo sedet sola civitas plena populo.

Facta est quasi vidua domina gentium.

Princeps provinciarum facta est sub tributo.

Hoezeer toch bleef de stad alleen achter, zij die vol met mensen was; een weduwe gelijk was ze geworden, zij die heerste over de volkeren; de voornaamste [stad] in de provincie werd schatplichtig gemaakt.

Beth.

Beth.

Plorans ploravit in nocte et lacrimae ejus in maxillis ejus.

Non est qui consoletur eam ex omnibus caris ejus.

Omnes amici ejus spreverunt eam et facti sunt ei inimici.

Luid jammerend huilde ze gedurende de nacht en de tranen rolden over haar wangen; niemand van hen die haar dierbaar waren, was in staat om haar te troosten; al haar vrienden verachtten haar en werden haar vijanden.

Ghimel.

Ghimel.

Migravit Judas propter afflictionem et multitudinem servitutis.

Habitavit inter gentes nec invenit requiem.

Omnes persecutores ejus apprehenderunt eam inter angustias.

Juda trok weg vanwege de beschuldiging

en de veelheid aan verplichtingen;

hij huisde tussen de mensen, maar vond geen rust: al zijn vervolgers dreven hem in het nauw.

Daleth.

Daleth.

Viae Sion lugent eo quod non sint qui veniant ad solemnitatem.

Omnes portae ejus destructae sacerdotes ejus gementes virgines ejus squalidae et ipsa oppressa est amaritudine.

De wegen van Sion liggen er troosteloos bij, want er is niemand die naar de feesten komt; alle stadspoorten zijn vernield, haar priesters klagen, haar maagden zijn deerniswekkend, en de stad zelf gaat krom van verdriet.

Heth.

Heth.

Facti sunt hostes ejus in capite inimici ejus locupletati sunt quia Dominus locutus est super eam

propter multitudinem iniquitatum ejus.

Parvuli ejus ducti sunt in captivitatem ante faciem tribulantis.

Haar tegenstanders zijn aan het hoofd gekomen, haar vijanden hebben zich verrijkt, de Heer heeft haar immers meermaals in moeilijke situaties een duidelijk teken gegeven: haar kinderen zijn gevangen weggevoerd tot voor het aanschijn van haar kwelgeest.

Jerusalem

convertere ad Dominum Deum tuum.

Jeruzalem, bekeer u tot de Heer, uw God.

Sitivit anima mea

Sitivit anima mea ad Deum fortem vivum.

Mijn ziel smachtte naar de sterke, levende God.

Quando veniam et apparebo ante faciem Dei mei?

Wanneer kan ik naderbij komen

en voor het aangezicht van mijn God verschijnen?

Quis dabit mihi pennas sicut columbae

et volabo et requiescam.

Wie zal mij vleugels schenken, zoals de duiven,

om weg te vliegen en tot rust te komen?

Parce mihi Domine

Parce mihi, Domine, nihil enim sunt dies mei.

Spaar mij, Heer, want mijn dagen zijn niets.

Quid est homo, quia magnificas eum?

Wat is de mens, dat Gij hem laat gedijen?

Aut quid apponis erga eum cor tuum?

Of waarom omgeeft Gij hem met de zorgen van Uw hart?

Visitas eum diluculo et subito probas illum.

Vanaf de morgenstond zijt Gij bij hem

om hem op de proef te stellen.

Usquequo non parcis mihi, nec dimittis me, ut

glutiam salivam meam?

Hoelang nog zult Gij mij niet sparen en mij geen rust

gunnen, opdat ik ten minste mijn speeksel kan inslikken?

Peccavi. Quid faciam tibi, o custos hominum?

Ik heb gezondigd. Wat heb ik U misdaan,

o cipier van de mensen?

Quare me posuisti contrarium tibi,

et factus sum mihimetipsi gravis?

Waarom beloert Gij mij

en ben ik mezelf tot last geworden?

Cur non tollis peccatum meum, et quare non aufer

iniquitatem meam?

Waarom neemt Gij mijn zonden niet van mij weg

en waarom ziet Gij mijn onrecht niet door de vingers?

Ecce, nunc in pulvere dormiam,

et si mane ne quesieris, non subsistam.

Mocht ik maar slapen in het stof en niet meer bestaan,

wanneer Gij mij 's morgens komt zoeken.

Responde mihi

Responde mihi,

Antwoord mij,

quantas habeo iniquitates et peccata:

scelera mea atque delicta ostende mihi.

hoeveel boosheid en zonde heb ik in mij:

toon mij mijn misdaden en mijn vergrijpen.

Cur faciem tuam abscondis,

et arbitraris me inimicum tuum?

Waarom verberg je je gelaat,

en beschouw je me als je vijand?

Contra folium quod vento rapitur, ostendis

potentiam tuam, et stipulam siccam persequeris.

Aan een blad dat wordt meegevoerd door de wind

toon je je macht, en tegenover het droge graan

laat je je gelden.

Scribis enim contra me amaritudines,

et consumere me vis peccatis adolescentiae meae.

Je schrijft immers bittere dingen over mij,

je wil me mijn jeugdzonden

ten volle doen doormaken.

Posuisti in nervo pedem meum,
et observasti omnes semitas meas,
et vestigia pedum meorum considerasti.

Je hebt mijn voet in een riem geplaatst
en al mijn wegen in het oog gehouden,
mijn voetstappen ben je nagegaan.

Qui quasi putredo consumendus sum,
et quasi vestimentum quod comeditur a tineis.

Ik die voor verrotting moet doorgaan, en voor een
kledingstuk dat zal worden opgegeten door motten.

Spiritus meus

Spiritus meus attenuabitur, dies mei breviabuntur,
et solum mihi superest sepulcrum.

Mijn geest zal afzwakken, mijn dagen zullen slinken,
er rest mij slechts het graf.

Non peccavi,
et in amaritudinibus moratur oculus meus.

Ik heb niet gezondigd,
en op de verbittering rust mijn oog.

Libera me, Domine, et pone me juxta te,
et cujusvis manus pugnet contra me.

Bevrijd me, Heer, en geef me een plaats dicht bij U,
en dat wie dan ook maar slag levert tegen mij.

Dies mei transierunt; cogitationes meae
dissipatae sunt, torquentes cor meum.

Mijn dagen zijn voorbijgegaan; mijn overpeinzingen
zijn verdeeld en kwellen mijn hart.

Noctem verterunt in diem,
et rursum post tenebras spero lucem.

Ze hebben de nacht in dag veranderd,

en omgekeerd verwacht ik na de duisternis het licht.

Si sustinero, infernus domus mea est,
et in tenebris paravi lectulum meum.

Als ik zal hebben standgehouden,
dan is de onderwereld mijn thuis,
in de duisternis heb ik mijn rustbed klaargemaakt.

Putredini dixi: pater meus es, mater mea,
et soror mea, verminibus.

Aan de verrotting heb ik gezegd: U bent mijn vader,
en aan de wormen: U bent mijn moeder en mijn zus.

Ubi est ergo nunc praestatio mea,
et patientiam meam quis considerat?

Waar is nu dus mijn garantie,
en wie neemt mijn geduld in ogenschouw?

Tu es Domine Deus meus.

Heer, Gij zijt mijn God.

Commissa mea pavesco

Commissa mea pavesco et ante te erubescio

Mijn vergrijpen maken me bang,
ik schaam me voor Uw aanschijn;

dum veneris judicare noli me condemnare.
als Gij me zult komen beoordelen,
wil me dan niet veroordelen.

Introïtus

Requiem aeternam dona eis, Domine
et lux perpetua luceat eis.

Geef hun, Heer, de eeuwige rust
en moge Uw licht altijd over hen schijnen.

Te decet hymnus Deus in Sion,

et tibi reddetur votum in Jerusalem;

Aan U moet dit lied worden opgedragen, God in Sion,
lof en eer brengen wij U in Jeruzalem;

exaudi orationem meam,

ad te omnis caro veniet.

aanhoor mijn gebed dat ik U zing,
tot U keert alle leven weer.

Kyrie

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Graduale

Requiem aeternam dona eis Domine,
et lux perpetua luceat eis.

Geef hun, Heer, de eeuwige rust
en moge het eeuwige licht over hen schijnen.

In memoriam aeternam, erit justus:

ab auditione mala non timebit.

De rechtschapen man zal voor eeuwig worden herinnerd:
hij zal geen kwaad te vrezen hebben van geroddel.

De profundis

De profundis clamavi ad te, Domine;

Domine, exaudi vicem meam.

Uit de diepten roep ik tot U, Heer;
Heer, aanhoor mijn stem.

Offertorium

Domine Jesu Christe, Rex gloriae,

Heer Jezus Christus, hemelse Koning,
libera animas omnium fidelium defunctorum

de poenis inferni, et de profundo lacu.

verlos de zielen van alle overleden gelovigen
van de straffen uit de hel en van de duistere afgronden.

Libera eas de ore leonis, ne absorbeat eas tartarus,

ne cadant in obscurum,

Verlos hen uit de leeuwenmuil, moge de hel hen niet
verzwelgen, laat hen niet in de duisternis storten,

sed signifer sanctus Michael repraesentet eas

in lucem sanctam, quam olim Abrahæ promisti

et semini eius.

maar moge de heilige Michael, Uw vaandeldrager,
hen naar het eeuwige licht leiden, zoals Gij eertijds
Abraham en zijn nageslacht beloofde.

Sanctus

Agnus Dei

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Communio

Lux aeterna luceat eis, Domine,

cum sanctis tuis in aeternum quia pius es.

Het eeuwige licht verschijne, Heer,
met Uw heiligen in eeuwigheid, omdat Gij goed zijt.

Requiem aeternam dona eis, Domine,

et lux perpetua luceat eis cum sanctis tuis,

in aeternum, quia pius es.

Geef hun, Heer, de eeuwige rust

en moge Uw licht altijd over hen schijnen,

met Uw heiligen in eeuwigheid, omdat Gij goed zijt.

Audivi vocem

Audivi vocem de caelo dicentem mihi:

Ik hoorde een stem uit de hemel die me zei:

Beati mortui qui in Domino moriuntur

Gezegend zijn de doden die in de Heer sterven.

Vertaling: Brigitte Hermans, Jeannine De Landtsheer

Jean Rondeau

Vr 25.08.2023

AMUZ, 22.15 uur

Uitvoerders

Jean Rondeau

virginaal* virginal

* Moeder-en-kindvirginaal, replica gebouwd door Andreas en Jacob Kilström in 2008-2010, uit de collectie van François Ryelandt; replica naar een instrument van Joannes Ruckers gebouwd in Antwerpen in 1623 (collectie: Landesmuseum Württemberg, Stuttgart)

Fantasia del primo tono	<i>Peeter Cornet (1570/80-1633)</i>
Praeludium [XLIII uit: The Fitzwilliam Book I]	<i>John Bull (1562/63-1628)</i>
Galliardo [LXXXVII uit: The Fitzwilliam Book I]	<i>Peter Philips (1560/61-1628)</i>
Melancholy pavan	<i>John Bull</i>
Melancholy galliard	<i>John Bull</i>
Pavana lachrymae, naar Dowland WV 106	<i>Anoniem of Heinrich Scheidemann (1595-1663)?</i>
Galliardo	<i>Peter Philips</i>
Pavana based on Lachrymae	<i>Orlando Gibbons (1583-1625)</i>
Courante	<i>Peeter Cornet</i>
Fantasia chromatica	<i>Jan Pieterszoon Sweelinck (1562-1621)</i>
Galliardo	<i>Peter Philips</i>
Pauana doloroso. Treg[ian] [LXXX uit: The Fitzwilliam Book I]	<i>Peter Philips</i>
Galliarda dolorosa [LXXXI uit: The Fitzwilliam Book I]	<i>Peter Philips</i>

De Antwerpse virginalisten

Het virginaal is een toetsinstrument waarbij de snaren worden getokkeld, net als bij het grotere klavecimbel. De begrippen virginaal en klavecimbel werden in de renaissance vaak inconsequent gebruikt; muziek voor virginaal kon ook op klavecimbel worden gespeeld. Zowel in Engeland als in Vlaanderen waren beide toetsinstrumenten geliefd. In de 19de eeuw ontstond het begrip 'Engelse virginalisten' als verzamelnaam voor Engelse componisten die in de periode 1570-1650 specifiek voor de beide instrumenten componeerden. William Byrd, John Bull, Orlando Gibbons, Peter Philips, Thomas Tomkins en Thomas Weelkes waren de bekendste vertegenwoordigers van de groep. Hun muziek werd verzameld in manuscripten als het Fitzwilliam Virginal Book en My Ladye Nevells Booke. Peter Philips en John Bull vestigden zich in de Nederlanden. Philips was overtuigd katholiek, Bull zocht veiliger oorden op nadat hij in opspraak was gekomen vanwege overspel. Er zijn bovendien vermoedens dat ook Bull katholiek was. Philips werkte vanaf 1597 als organist aan het hof van Albrecht en Isabella in Brussel. In 1613 werden Philips en Bull in Brussel collega's (hun andere collega-organist was Peeter Cornet). Vanaf 1615 werd Bull organist aan de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal.

De componisten hadden in onze regio de beste instrumenten ter beschikking. De familie Ruckers, die zich in de Scheldestad had gevestigd, bouwde namelijk klavecimbels en virginalen van uitzonderlijke kwaliteit. Jean Rondeau vertelt een muzikaal verhaal op basis van het oeuvre van de Engelse componisten die contacten onderhielden met hun collega's uit de Lage Landen, zoals Jan Pieterszoon Sweelinck en Peeter Cornet. Hij legt verbanden tussen composities met eenzelfde toonaard of hij stelt de verschillende gezichten van een bepaald genre voor. Let bijvoorbeeld op de gelijkenissen en verschillen bij de pavenes (langzame statige dansen) van Bull, Gibbons of Philips.

The Antwerp Virginalists

The virginal is a keyboard instrument whose strings are plucked, as with the harpsichord, which is a larger instrument. The terms virginal and harpsichord were often used inconsistently in the Renaissance; music for the virginal could also be played on the harpsichord. The two instruments were popular in both Flanders and England. In the 19th century, the term 'English virginalists' arose as a collective name for the English composers who composed specifically for these two instruments in the period 1570-1650. William Byrd, John Bull, Orlando Gibbons, Peter Philips, Thomas Tomkins and Thomas Weelkes were the most famous representatives of the group. Their music was collected in manuscripts such as the Fitzwilliam Virginal Book and My Ladye Nevells Booke. Peter Philips and John Bull both migrated to the Low Countries. Philips was a firm Catholic, while Bull was in search of safer shores after being brought into disrepute due to adultery. There are also suspicions that Bull was Catholic too. From 1597 onwards, Philips worked as an organist at the court of Albert and Isabella in Brussels. Philips and Bull became colleagues in Brussels in 1613 (along with another organist, Peeter Cornet). In 1615, Bull became the organist at the Cathedral of Our Lady.

The composers in our region had the best instruments close at hand. The Ruckers family, who worked in Antwerp, built harpsichords and virginals of exceptional quality. Jean Rondeau will tell a musical story based on the oeuvre of the English composers who maintained contacts with their colleagues in the Low Countries, such as Jan Pieterszoon Sweelinck and Peeter Cornet. He creates connections between compositions in the same key or presents the different faces of a certain genre. Note the similarities and differences between the pavanen (long, stately dances) by Bull, Gibbons or Philips, for example.

Seizoen 23 | 24
Binnenkort in AMUZ

Donderdag 14 december 2023, 20.00

Anaïs Chen & Els Biesemans

Zu Hause bei Robert & Clara Schumann

Muziek van Robert Schumann, Clara Schumann-Wieck,

Joseph Joachim & Ferdinand David

Anaïs Chen, viool | Els Biesemans, piano

Donderdag 29 februari 2024, 20.00

Ronald Brautigam

Beethoven, Waldstein en andere favorieten

L. van Beethoven: Sonate nr. 21, opus 53 'Waldstein' | Andante in F, WoO57

'Andante favori' | Fantasie, opus 77 | 7 Bagatellen, opus 33 |

Rondo a capriccio, opus 129 'De woede over een verloren muntje'

Ronald Brautigam, pianoforte

Info, tickets en meer concerten
op **www.amuz.be**

TeaterBLIK

Za 26.08.2023 & zo 27.08.2023

De Studio 10.00 & 15.00 uur

Uitvoerders

Maria Grønlund Malling	<i>spel & muziek performance</i>
Simon Voigt	<i>spel & muziek performance</i>
Gertrud Exner	<i>concept & regie concept & director</i>
Catherine Poher	<i>concept & regie concept & director</i>
Signe Birk	<i>kostuums costumes</i>

Aftryk

Een tactiele en poëtische productie voor kinderen van 0 tot 4 jaar en hun begeleiders. Klei wordt geboetseerd tot verschillende vormen, figuren en werelden. Dit visuele spel van veranderingen gaat gepaard met live-muziek die tot stand komt m.b.v. glas, klei, water en stemmen. *Aftryk* ('afdruk') is een speelse muziektheatervoorstelling voor de allerkleinsten, vol verwondering en fantasie. Na de voorstelling kunnen de kinderen zelf op ontdekkingstocht gaan op het toneel.

Aftryk / Splotch

A tactile, poetic music theatre production for children aged 0 to 4 and accompanying adults. Clay is modelled into different shapes, figures and worlds. This visual play of changes is coupled with live music created with glass, clay, water and voices. *Aftryk* ('print') / *Splotch* is a playful music theatre production for the very youngest children, full of fantasy and wonder. After the show, the children can explore the stage for themselves.

Cappella Mariana & L'Achéron

Za 26.08.2023

Sint-Pauluskerk, 20.00 uur

Een video-inleiding bij dit concert door Antonio Chemotti vindt u op de desbetreffende concertpagina op amuz.be.

Uitvoerders

Cappella Mariana

Vojtěch Semerád	<i>artistieke leiding artistic direction</i>
Elionor Martínez Lara	<i>sopraan soprano</i>
Chantal Santon Jeffery	<i>sopraan soprano</i>
Vojtěch Semerád	<i>tenor tenor</i>
Tomáš Lajtkep	<i>tenor tenor</i>
Ondrej Holub	<i>tenor tenor</i>
Jaromír Nosek	<i>bas bass</i>

L'Achéron

François Joubert-Caillet	<i>artistieke leiding artistic direction</i>
François Joubert-Caillet	<i>discantgamba treble viol</i>
Andreas Linos	<i>discantgamba treble viol</i>

Aude-Marie Piloz	<i>tenorgamba tenor viol</i>
Barbara Hünninger	<i>tenorgamba tenor viol</i>
Miron Andres	<i>basgamba bass viol</i>
Nolwenn Leguern	<i>basgamba bass viol</i>

Fantasia in g	<i>Orlando Gibbons (1583-1625)</i>
Lamentationes Hieremiae Prophetarum	<i>Carolus Luython (1557/58-1620)</i>
<i>Incipit & Lectio prima</i>	
<i>Lectio secunda</i>	
Miserere mei Deus	<i>Philippus de Monte (1521-1603)</i>
Lamentationes Hieremiae Prophetarum	<i>Carolus Luython</i>
<i>Lectio tertia</i>	
O vos omnes	<i>Alessandro Grandi (1586-1630)</i>
Lamentationes Hieremiae Prophetarum	<i>Carolus Luython</i>
<i>Lectio quarta</i>	
In nomine	<i>Orlando Gibbons</i>
Lamentationes Hieremiae Prophetarum	<i>Carolus Luython</i>
<i>Incipit oratio Hieremiae Prophetarum</i>	
O Domine Jesu Christe	<i>Hans Leo Hassler (1564-1612)</i>
Christus factus est	<i>gregoriaans</i>
Lamentationes Hieremiae Prophetarum	<i>Carolus Luython</i>
<i>Miserere mei Deus</i>	

Carolus Luython – Lamentaties

Tijdens de Goede Week worden in het Christendom de gebeurtenissen herdacht met betrekking tot het lijden en sterven van Christus. Die herdenkingen werden door de eeuwen heen steeds met gepaste muziek opgeluisterd. Volgens de traditie werden ook de *Lamentaties van Jeremiah* uitgevoerd tijdens de donkere metten van de Goede Week, het nachtofficie van Witte Donderdag, Goede Vrijdag en Stille Zaterdag. In de *Lamentaties* klaagt de profeet over de verwoesting van Jeruzalem in 586 voor Christus door Nebukadnezar. Die verwoesting is voor de christenen een metafoor voor het verraad van Christus door Judas.

Carolus Luython publiceerde zijn zesstemmige *Lamentationes Hieremiae prophetae* in Praag in 1604. Luython was in Antwerpen geboren en genoot als knaap zijn opleiding aan de koraalschool van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal. In 1566 werd hij als koorknaap aangeworven in de kapel van keizer Maximiliaan II in Wenen – hij was pas tien jaar oud. Na zijn stemmutatie in 1571 trok hij naar het Zuiden om zich te verdiepen in de vernieuwingen van de Italiaanse muziek. In 1576 werd hij opnieuw in Wenen aangenomen, ditmaal als kamermuzikant. Toen de nieuwe Habsburgse keizer Rudolf II het hof in 1583 naar Praag verhuisde, reisde Luython mee. In 1603 werd Luython de officiële hofcomponist. Rudolf II betaalde de lonen van de muzikanten echter onregelmatig, of zelfs helemaal niet uit. Toen Rudolf II in 1612 stierf, weigerde zijn opvolger keizer Matthias de achterstallige lonen uit te betalen. Luython stierf bijgevolg in complete armoede.

In de middeleeuwen was het niet toegelaten om tijdens de Goede Week instrumenten te gebruiken, uit respect voor de berouwvolle toon van de liturgie. Gaandeweg werden vanaf de tweede helft van de 16de eeuw toch instrumenten ingezet, eerst in Italië, vervolgens ook in andere landen in

Europa. Men beperkte zich dan tot het gebruik van viola da gamba's. Cappella Mariana en L'Achéron lieten zich door deze uitvoeringspraktijk inspireren voor een vocale en instrumentale uitvoering van Luythons *Lamentaties*.

Carolus Luython – Lamentations

During Holy Week, Christianity commemorates the events surrounding the suffering and death of Christ. Throughout the centuries, these commemorations have always been accompanied by suitable music. Traditionally, the *Lamentations of Jeremiah* were performed during the tenebrae services held in Holy Week: the night-time celebration of matins on Holy Thursday, Good Friday and Holy Saturday. In the *Lamentations*, the prophet expresses his grief at the destruction of Jerusalem in 586 BCE by Nebuchadnezzar. For Christians, this act of destruction serves as a metaphor for Christ's betrayal by Judas.

Carolus Luython published his six-part *Lamentationes Hieremiae prophetae* in Prague in 1604. Luython was born in Antwerp and trained at the choir school of the Cathedral of Our Lady as a boy. In 1566, he was given a job as a choirboy in the music chapel of Emperor Maximilian II in Vienna – at which point he was only ten years old. When his voice broke in 1571, he travelled south to explore the innovations in Italian music. In 1576, he returned to employment in Vienna, this time as a chamber musician. When the new Habsburg emperor, Rudolf II, moved the court to Prague in 1583, Luython travelled with him. In 1603, Luython became the official court composer. However, Rudolf II only paid the musicians' wages sporadically, and sometimes failed to pay them at all. When Rudolf II died in 1612, his successor Emperor Matthias refused to pay the outstanding wages. Consequently, Luython died in utter destitution.

In the Middle Ages, it was not permitted to play instruments during Holy Week as a sign of respect for the sorrowful tone of the liturgy. Gradually, however, instruments did start to be used from the second half of the 16th century onwards, first in Italy and then in other European countries. At that point people restricted themselves to the use of viols. Cappella Mariana and L'Achéron have been inspired by this performance practice to create a vocal and instrumental interpretation of Luython's *Lamentations*.

Incipit & Lectio prima

Incipit lamentatio Jeremiae prophetae.

Hier begint de klaagzang van de profeet Jeremia.

Aleph.

Quomodo sedet sola civitas plena populo!

Facta est quasi vidua domina gentium;

princeps provinciarum facta est sub tributo.

Aleph.

Hoezeer toch bleef de stad alleen achter, zij die vol met mensen was; een weduwe gelijk was ze geworden, zij die heerste over de volkeren; de voornaamste [stad] in de provincie werd schatplichtig gemaakt.

Beth.

Plorans ploravit in nocte, et lacrimae ejus in maxillis ejus:

non est qui consoletur eam, ex omnibus caris ejus;

omnes amici ejus spreverunt eam, et facti sunt ei inimici.

Beth.

Luid jammerend hilde ze gedurende de nacht en de tranen rolden over haar wangen; niemand van hen die haar dierbaar waren, was in staat om haar te troosten; al haar vrienden verachtten haar en werden haar vijanden.

Jerusalem, Jerusalem,

convertere ad Dominum Deum tuum.

Jeruzalem, Jeruzalem, bekeer u tot de Heer, uw God.

Lectio secunda

Daleth.

Viae Sion lugent, eo quod non sint qui veniant ad solemnitatem:

omnes portae ejus destructae, sacerdotes ejus gementes;

virgines ejus squalidae, et ipsa oppressa amaritudine.

Daleth.

De wegen van Sion liggen er troosteloos bij,
want er is niemand die naar de feesten komt;
alle stadspoorten zijn vernield, haar priesters klagen,
haar maagden zijn deerniswekkend,
en de stad zelf gaat krom van verdriet.

Heth.

Facti sunt hostes ejus in capite; inimici ejus locupletati sunt:
quia Dominus locutus est super eam propter multitudinem
iniquitatum ejus.

Parvuli ejus ducti sunt in captivitatem ante faciem tribulantis.

Haar tegenstanders zijn aan het hoofd gekomen,
haar vijanden hebben zich verrijkt, de Heer heeft haar
immers meermaals in moeilijke situaties een duidelijk
teken gegeven: haar kinderen zijn gevangen wegge-
voerd tot voor het aanschijn van haar kwelgeest.

Jerusalem, Jerusalem,
convertere ad Dominum Deum tuum.

Jeruzalem, Jeruzalem, bekeer u tot de Heer, uw God.

Miserere mei, Deus

Miserere mei, Deus, miserere mei,
quoniam in te confidit anima mea.

Heb medelijden met mij, God, heb medelijden,
want mijn ziel heeft in U zijn vertrouwen gesteld.

Et in umbra alarum tuarum sperabo
donec transeat iniquitas.

In de schaduw van Uw vleugels zal ik hopen,
totdat het onrecht voorbij zal zijn.

Clamabo ad Deum altissimum,
Deum qui benefecit mihi.

Ik zal de hoogste God aanroepen,

God die mij weldaden heeft geschonken.

Lectio tertia

Caph.

Omnis populus ejus gemens, et quaerens panem;
dederunt pretiosa quaeque pro cibo ad refocil-
landam animam. Vide, Domine, et considera
quoniam facta sum vilis!

Caph.

Alle inwoners zuchten en steunen op zoek naar wat
brood, ze ruilen hun kostbaarheden voor voedsel,
om weer levenskracht te krijgen. Heer, zie mij,
merk toch op hoezeer ik word veracht.

Lamed.

O vos omnes qui transitis per viam, attendite,
et videte si est dolor sicut dolor meus!
quoniam vindemiavit me, ut locutus est Dominus,
in die irae furoris sui.

Jullie die hier voorbijgaan, raakt het jullie niet, merk
toch op en zie, is er leed als het leed dat mij wordt
aangedaan: dat de Heer op de dag van zijn toorn
over mij heeft uitgestort?

Jerusalem, Jerusalem,
convertere ad Dominum Deum tuum.

Jeruzalem, Jeruzalem, bekeer u tot de Heer, uw God.

O vos omnes

O vos omnes qui transitis per viam,
attendite et videte si est dolor similis dolori meo.

O jullie allen die langs deze weg voorbijkomen, blijf staan
en zie of er een smart bestaat die op die van Mij gelijkt.

Audite caeli, et auribus percipe terra,
et obstupescite super hoc.

Luister, hemel, spits je oren, aarde,
en wees hierover verstomd.

Filios enutrivi ipsi autem spreverunt me,
et pavi eos manna per desertum,
ipsi autem dederunt in escam meam fel,
et aqua salutari potavi eos,
ipsi autem in siti mea potaverunt me aceto.

Ik heb hun zonen gevoed, zij hebben Mij echter
geminacht, Ik gaf hun manna in de woestijn, zij echter
gaven Mij bittere gal als maaltijd, Ik heb hun dorst
gelest met gezond water, zij echter hebben Mijn dorst
met azijn gelaafd.

Attendite et videte si est dolor similis dolori meo.
Blijf staan en zie of er een smart bestaat
die op die van Mij gelijkt.

Audite caeli, et auribus percipe terra,
et obstupescite super hoc.
Luister, hemel, spits je oren, aarde,
en wees hierover verstomd.

Filios exaltavi, ipsi autem spreverunt me.
Ego ante eos aperui mare,
et ipsi lancea aperuerunt latius meum.
Ego propter eos flagellavi Aegyptum
et ipsi me flagellatum tradiderunt.

Ik heb hun zonen verheven, zij echter hebben Mij
geminacht. Ik heb voor hen de zee geopend en
zij hebben Mijn zijde geopend met een lans.
Ik heb voor hen Egypte geselsd,
zij hebben Mij geselsd en overgeleverd.

Attendite et videte si est dolor similis dolori meo.
Blijf staan en zie of er een smart bestaat
die op die van Mij gelijkt.

Lectio quarta

Nun.

Scrutemur vias nostras et quaeramus
et revertamur ad Dominum.

Nun.

Laten we onze wegen onderzoeken en verkennen
en naar de Heer terugkeren.

Nun.

Levemus corda nostra cum manibus
ad Dominum in caelos.

Nun.

Laten we met onze handen onze harten opheffen
naar de Heer in de hemel.

Nun.

Nos inique egimus et ad iracundiam
provocavimus idcirco tu inexorabilis es.

Nun.

Wij hebben onrechtvaardig gehandeld en Uw woede
opgewekt, daarom bent U onverbiddelijk.

Jerusalem, Jerusalem,
convertere ad Dominum Deum tuum.

Jeruzalem, Jeruzalem, bekeer u tot de Heer, uw God.

Incipit oratio Jeremiae Prophetae

Incipit oratio Jeremiae Prophetae.

Hier begint het klaaglied van de profeet Jeremia.

Recordare, Domine, quid acciderit nobis;

intuere et respice opprobrium nostrum.

Herinner U, Heer, wat er met ons is gebeurd;
zie onze schande en kijk ernaar.

Haereditas nostra versa est ad alienos,
domus nostrae ad extraneos.

Onze erfenis is in de handen van vreemden terechtge-
komen, onze huizen in de handen van buitenstaanders.

Pupilli facti sumus absque patre,
matres nostrae quasi viduae.

Wij zijn wezen geworden, zonder vader,
onze moeders zijn als weduwen,

Aquam nostram pecunia bibimus;
ligna nostra pretio comparavimus.

Ons water hebben we met geld moeten kopen,
voor ons hout hebben we een prijs moeten betalen.

Cervicibus nostris minabamur,
lassis non dabatur requies.

We werden in onze nek bedreigd, er werd ons geen rust
gegeven, hoewel we vermoeid waren.

Jerusalem, Jerusalem,
convertere ad Dominum Deum tuum.

Jeruzalem, Jeruzalem, bekeer u tot de Heer, uw God.

O Domine Jesu Christe

O Domine Jesu Christe,
adoro te in cruce vulneratum
felle et aceto potatum:

O Heer Jezus Christus, die verwond aan het kruis hangt,
gelaafd met gal en azijn, ik aanbid U:

deprecor te ut tua vulnera
sint remedium animae meae.

ik smee U dat Uw wonden
een geneesmiddel zijn voor mijn ziel.

Christus factus est

Christus factus est pro nobis obediens
usque ad mortem, mortem autem crucis.

Christus is voor ons gehoorzaam geweest, tot aan de
dood, de kruisdood.

Propter quod et Deus exaltavit illum
et dedit illi nomen, quod est super omne nomen.

Daarom heeft God Hem verheven en Hij heeft Hem een
naam gegeven die boven alle namen is.

Miserere mei Deus

Miserere mei, Deus,
secundum magnam misericordiam tuam.

Heb erbarmen met mij, Heer,
volgens Uw groot medelijden.

Et secundum multitudinem miserationum tuarum,
dele iniquitatem meam.

Veeg mijn onrecht uit, volgens de overvloed
van Uw daden van vergiffenis.

Amplius lava me ab iniquitate mea:
et a peccato meo munda me.

Zuiver mij helemaal van mijn onrecht
en reinig mij van mijn zonde,

Quoniam iniquitatem meam ego cognosco:
et peccatum meum contra me est semper.

want ik erken dat ik onrecht heb begaan,
en mijn zonde klaagt mij aan.

Tibi soli peccavi, et malum coram te feci:

ut iustifi ceris in sermonibus tuis,
et vincas cum iudicaris.

Alleen tegenover U heb ik gezondigd en voor Uw
aanschijn heb ik kwaad gedaan, dus is Uw vonnis
gerechtvaardigd en treft het de juiste beslissing.

Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum:
et in peccatis concepit me mater mea.

Voorwaar, in ongerechtigheid ben ik verwekt
en in zonde heeft mijn moeder mij ontvangen.

Ecce enim veritatem dilexisti:

incerta et occulta sapientiae tuae manifestasti mihi.

Gij daarentegen hebt steeds de waarheid bemind,
Gij hebt mij geopenbaard wat in de diepte
van Uw wijsheid verborgen ligt.

Asperges me hyssopo, et mundabor:
lavabis me, et super nivem de albador.

Gij zult mij besprenkelen met hysop en ik zal worden
gereinigd. Gij zult mij wassen
en ik zal witter zijn dan sneeuw.

Auditui meo dabis gaudium et laetitiam:
et exultabunt ossa humiliata.

Aan mijn luisterend oor schenkt Gij vreugde en blijd-
schap en mijn vernederd gebeente zal opspringen.

Averte faciem tuam a peccatis meis:
et omnes iniquitates meas dele.

Wend Uw aangezicht af van mijn zonden
en al mijn ongerechtigheden, wis ze uit.

Cor mundum crea in me, Deus:

et spiritum rectum innova in visceribus meis.

Doe in mij een zuiver hart ontstaan, Heer,
en herstel de juiste geest in mijn binnenste.

Ne projicias me a facie tua: et Spiritum Sanctum tuum ne
auferas a me. Redde mihi laetitiam salutaris tui: et spiritu
principalis confirma me.

Verban mij niet uit Uw aanschijn, houd Uw Heilige Geest
niet van mij weg. Schenk mij de vreugde van Uw heil en
bemoedig mij met de vrijmoedigheid van Uw geest.

Docebo iniquos vias tuas et impii ad te convertentur.

Libera me de sanguinibus, Deus, Deus salutis meae:
et exultabit lingua mea iustitiam tuam.

Aan hen die onrecht plegen zal ik Uw wegen leren
kennen en de goddelozen zullen zich tot U bekeren.
Verlos me van de bloedschuld, God van mijn heil,
en mijn tong zal Uw rechtvaardigheid uitjubelen.

Domine, labia mea aperies: et os meum annuntiabit
laudem tuam. Quoniam si voluisses sacrificium,
dedissem utique: holocaustis non delectaberis.

Heer, Gij zult mijn lippen openen en mijn mond zal Uw
roem verkondigen. Ik weet het: mocht Gij offers wensen,
ik zou ze brengen, maar aan brandoffers zult Gij Uw
vreugde niet hebben.

Sacrificium Deo spiritus contribulatus:
cor contritum, et humiliatum, Deus, non despicies.

Mijn offer aan God is de geest van rouwmoedigheid: een
gebroken en deemoedig hart zult Gij, God, niet afwijzen.

Benigne fac, Domine, in bona voluntate tua Sion:
ut aedificentur muri Jerusalem.

Wees, Heer, de weldoener van Sion
volgens Uw juiste wilsbeschikking,
opdat de wallen van Jeruzalem worden heropgebouwd.

Tunc acceptabis sacrificium iustitiae, oblationes,
et holocausta: tunc imponent super altare tuum vitulos.

Gij zult het offer van de rechtvaardigheid aannemen:
gaven en brandoffers; dan zal men kalfjes op uw
altaar plaatsen.

Vertaling: Bernard Huyvaert, Brigitte Hermans

Seizoen 23 | 24
Binnenkort in AMUZ

Woensdag 27 maart 2024, 20.00

Vox Luminis & L'Achéron

Matthäus Passion & Stabat mater

J. Sebastiani: Das Leyden und Sterben unsers Herrn und Heylandes Jesu Christi
nach dem heiligen Matthaео | A. Steffani: Stabat mater

L'Achéron | Vox Luminis | Lionel Meunier, artistieke leiding

Vrijdag 8 maart 2024, 20.00

Marc Mauillon & friends

Josquin: Chansons

J. des Prez: Douleur me bat | Incessamment livré suis | Entrée suis |
Guillaume se va chauffer | Plus nulz regretz | Plusieurs regretz | Se congies prens |
Je me complains en andere liederen

Marc Mauillon | Perrine Devillers | Els Jansens |

Vincent Lièvre-Picard | Lisandro Abadie, zang

Info, tickets en meer concerten
op **www.amuz.be**

Chordophony

Za 26.08.2023

AMUZ, 22.15 uur

Uitvoerders

Lynda Sayce	<i>artistieke leiding</i> <i>artistic director</i>
Lynda Sayce	<i>discant- & altluit</i> <i>tremble & alto lutes</i>
Richard MacKenzie	<i>alt-, tenor- & bassetoluit</i> <i>alto, tenor & bassetto lutes</i>
Arngeir Hauksson	<i>tenorluit & cittern</i> <i>tenor lute & cittern</i>
Matthew Nisbet	<i>tenor- & basluit</i> <i>tenor & bass lutes</i>

Als ick u vinde *Hubert Waelrant (ca. 1517-1595) /
bewerking: Emanuel Adriaenssen (ca. 1550-1604)*

Io vo gridando *Girolamo Conversi (fl. 1572-75) /
bewerking: Emanuel Adriaenssen*

Madonna mia pietà *Orlandus Lassus (1530/32-1594) /
bewerking: Emanuel Adriaenssen*

O villanella *Hubert Waelrant / bewerking: Emanuel Adriaenssen*

Wie sal mijn troetelen *Anoniem*

Passomezzo d'Italie *Anoniem*

Gaillarde d'Italie *Anoniem*

Si vous estes belle *Anoniem*

Passomezzo – Padoana –
Saltarello 'della desperata' *Giovanni Pacoloni (fl. 16de eeuw)*

Basti fin qui le pene *Luca Marenzio (1553/54-1599) /
bewerking Joachim van den Hove (1567-1620) & Lynda Sayce*

Lieto godea *Giovanni Gabrieli (ca. 1554/57-1612) /
bewerking Joachim van den Hove & Lynda Sayce*

La bataille *Anoniem*

Almande d'Anvers *Anoniem*

Passomezzo – Padoana – Saltarello 'Milanese' *Giovanni Pacoloni*

2 ballets *Nicolas Vallet (ca. 1583-na 1642)*

Est ce mars *Nicolas Vallet*

Courante de mars *Nicolas Vallet*

Un jour de la semaine *Nicolas Vallet*

Allon aux noces *Nicolas Vallet*

Gaillarde *Nicolas Vallet*

Onder de lindegroene (bourree) *Nicolas Vallet / bewerking: Lynda Sayce*

Carillon (bourree) *Nicolas Vallet / bewerking: Lynda Sayce*

De Antwerpse luitvirtuozen

Het grootste overgeleverde corpus van muziek voor luitensemble is afkomstig uit Antwerpen. Dat is grotendeels te danken aan het werk van enkele personen: uitgevers Petrus Phalesius senior & junior en luitist Emanuel Adriaenssen. Het huis Phalesius gaf meer dan 1.000 stukken uit voor luit, waaronder tientallen duetten, de enige publicatie voor drie luiten (door de Italiaan Giovanni Pacoloni, gedrukt in 1564), en enkele trio's en kwartetten van Adriaenssen. Al deze werken samen vereisen luiten in vijf verschillende formaten, wat wijst op een bloeiende cultuur van luitensembles in de regio.

Emanuel Adriaenssen bracht bijna heel zijn leven in Antwerpen door en werd begraven in de Sint-Jacobskerk. Samen met zijn broer Gijsbrecht leidde hij een luitschool en werd hij later ook lid en vrijmeester van het Antwerpse gilde der speellieden. Adriaenssen werd tot ver in de 18de eeuw vermeld in publicaties voor de luit. Zijn eerste publicatie, *Pratum musicum* (1584), werd uitgegeven door Petrus Phalesius jr. en bevat arrangementen van vocale muziek voor twee, drie en vier luiten. De kwartetten vergen de vier laagst klinkende instrumenten van de luitfamilie, en roepen daarmee een donkere en rijke klankwereld op. Adriaenssens solowerken werden wijd verspreid en gekopieerd. Vele ervan duiken op in het zogenaamde Luitboek van Thysius, een gigantisch manuscript dat werd gekopieerd door de filosoof, leraar en predikant Adriaen Smout van Rotterdam, toen hij studeerde aan de universiteit van Leiden. Het boek bevat meerdere kwartetten voor een combinatie van lage luiten.

Een andere belangrijke Antwerpse luitist was Joachim van den Hove. Hij vestigde zich in Leiden in 1594. Zijn eerste publicatie met luitmuziek, *Florida* (Utrecht 1601), bevat enkele rijk versierde luitduetten, allemaal arrangementen van dubbelkorige werken voor 8 tot 10 stemmen. Ten

slotte was ook Nicolas Vallet een belangrijk componist van luitkwartetten. Vallet was geboren in Frankrijk en vestigde zich in Amsterdam als religieus vluchteling. Hij leidde een dansschool en een professioneel luitkwartet dat optrad bij huwelijken en andere sociale evenementen. Vallet schreef voor verschillende instrumenten waarvan het toonbereik ruimer was dan dat van Adriaenssens kwartetten, waardoor de klank scherper en brisanter was – perfect voor een klankprojectie in een danszaal.

The Lute Virtuosi of Antwerp

The largest surviving corpus of lute ensemble music hails from the historic city of Antwerp. This is largely due to the influence of just a couple of people, the music publishers Petrus Phalesius Sr. & Jr., and the lutenist Emanuel Adriaenssen. Phalesius' publishing house printed over 1,000 pieces of lute music, including dozens of lute duets, the only publication entirely for three lutes (by the Italian Giovanni Pacoloni, printed in 1564), and some trios and quartets by Adriaenssen. Together these works require lutes of five different sizes, which is evidence of a thriving culture of lute ensembles in the region.

The lutenist Emanuel Adriaenssen spent most of his life in Antwerp, and is buried in St James' Church. He ran a lute school with his brother Gysbrecht, and eventually became master of the musicians' guild. Adriaenssen is mentioned in lute publications until well into the 18th century. His first publication, the *Pratum Musicum* of 1584, was published by Phalesius Jr. and includes arrangements of vocal works for two, three and four lutes. The quartets require the four lowest instruments of the lute family, producing a dark and sumptuously rich world of sound. Adriaenssen's solo works were widely copied and several appear in what is known as the Thysius Lutebook, a gigantic manuscript copied by the philoso-

pher, teacher and preacher Adriaen Smout of Rotterdam whilst he was a student at the University of Leiden. The book includes several quartets using the same low lute combination.

Another important son of Antwerp was the lutenist Joachim van den Hove, who had left Antwerp and settled in Leiden by 1594. His first publication of lute music, *Florida* (Utrecht, 1601), contains some highly ornamented lute duets, all arrangements of double-choir vocal works in eight to ten parts. The final important composer of lute quartets is Nicolas Vallet, who was born in France but settled in Amsterdam as a religious refugee. He ran a dance school and a professional lute quartet which played for weddings and other social events. Vallet left a suite of dances for lute quartet, requiring treble and bass lutes tuned an octave apart, with a tone-apart alto and tenor pair in the middle. The range is therefore wider than Adriaenssen's quartet, and the sound more incisive and brilliant – ideally suited for projection in a dance hall.

Slotconcert internationale summerschool

Zo 27.08.2023

AMUZ, 11.00 uur

Coaches

Stratton Bull	<i>docent teacher</i>
Andrew Hallock	<i>docent teacher</i>
Pieter De Moor	<i>docent teacher</i>
Valerie Horst	<i>gastdocent guest teacher</i>

Uitvoerders

Mariet Calsius	<i>sopraan soprano</i>
Hilde Daenen	<i>sopraan soprano</i>
Katrien De Keyser	<i>sopraan soprano</i>
Mechtild Dufaux	<i>sopraan soprano</i>
Hilda Foncke	<i>sopraan soprano</i>

Ute Goedecke	<i>sopraan soprano</i>
Chris Magnus	<i>sopraan soprano</i>
Hanne Van Beveren	<i>sopraan soprano</i>
Annelies van Os	<i>sopraan soprano</i>
Anouk Vinders	<i>sopraan soprano</i>
Sarah De Smedt	<i>alt alto</i>
Frauke Elsen	<i>alt alto</i>
Lies Fortuin	<i>alt alto</i>
Goedele Reyniers	<i>alt alto</i>
Elisabeth Smulders	<i>alt alto</i>
Vera Stessel	<i>alt alto</i>
Katrien Stieperaere	<i>alt alto</i>
Inge Wouters	<i>alt alto</i>
Aard Van der Donckt	<i>contratenor countertenor</i>
Walter Bosmans	<i>tenor tenor</i>
Wil Lensen	<i>tenor tenor</i>
Jan Mertens	<i>tenor tenor</i>
Bart Van Bruggen	<i>tenor tenor</i>
Henk van der Velde	<i>tenor tenor</i>
Andoni Michelena	<i>bas bass</i>
Merlijn Wackers	<i>bas bass</i>

Missa Praeter rerum seriem: Kyrie	<i>George de La Hèle (1547-1586)</i>
Alma redemptoris mater	<i>Johannes Ockeghem (ca. 1410-1497)</i>
Missa Virgo parens Christi: Sanctus	<i>Jacobus Barbireau (1455-1491)</i>
Pleurez muses	<i>Andreas Pevernage (1542/43-1591)</i>
Flos de spina	<i>Johannes Pullois (?-1478)</i>
Missa Sub tuum praesidium: Agnus Dei	<i>Jacob Obrecht (1457/58-1505)</i>

Summerschool is een concept van Musica Impulscentrum, gepresenteerd i.s.m. AMUZ en Cappella Pratensis.

Polyfonie voor Antwerpen

De deelnemers van de summerschool presenteren met trots het resultaat van hun arbeid, van een week intensief musiceren. Samen met zangers van Cappella Pratensis hebben ze zich verdiept in de mensurale notatie, de manier waarop in de renaissance muziek werd genoteerd. De zangers hebben muziek bestudeerd van Antwerpse componisten, waarvan enkelen verbonden waren aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk/-kathedraal.

Johannes Pullois was zangmeester van 1443 tot 1447. Na enkele omzwervingen keerde hij op het einde van zijn leven terug naar Antwerpen. Een collega van Pullois was Johannes Ockeghem, die voor een korte periode (1443-44) in Antwerpen was vooraleer hij carrière zou maken in Frankrijk. De compositiestijl van Pullois en Ockeghem lijkt op sommige momenten op elkaar. *Flos de spina* is een Mariamotet, *Alma redemptoris mater* is een kerstmotet. Van 1484 tot 1491 was Jacobus Barbireau zangmeester aan de Onze-Lieve-Vrouwe. Helaas is dit aanstormende talent te vroeg gestorven. Zijn overgeleverde oeuvre is van hoge kwaliteit. Barbireau's opvolger was Jacob Obrecht. Hij was er twee keer zangmeester: van 1492-97 en nogmaals in 1501-03. Hij was een talentvol componist die in heel Europa werd bewonderd, maar blijkbaar had hij moeite om lang dezelfde job te behouden. Zijn *Salve regina*-versie is een van de meest uitbundige zettingen uit het polyfone repertoire. Enkele generaties later had Andreas Pevernage de eer om de fakkel over te nemen. *Pleurez muses* is een klaaglied op de dood van Christoffel Plantijn, de beroemde uitgever.

George de La Hèle had zijn opleiding aan de kathedraalschool genoten en maakte internationaal carrière, hij werd kapelmeester aan het hof van Filips II in Madrid. Zijn missen werden uitgegeven in *Octo missae*, een prestigieuze uitgave van Plantijn. Het concert sluit af met een lofzang

op de Scheldestad van Tielman Susato. Hij was wellicht afkomstig uit de streek van Keulen, maar maakte furore in Antwerpen als componist en uitgever.

Polyphony for Antwerp

The Summer School participants proudly present the results of their work during an intense week of music-making. Along with singers from Cappella Pratensis, they immersed themselves in mensural notation, which is the way music was notated in the Renaissance. The singers learned music by Antwerp-based composers, some of whom were connected to the Church/Cathedral of Our Lady.

Johannes Pullois was the singing master from 1443 until 1447. After travelling for some time, he returned to Antwerp at the end of his life. One of Pullois' colleagues was Johannes Ockeghem, who spent a shorter period (1443-44) in Antwerp before making a career for himself in France. The compositional style of Pullois and Ockeghem sometimes seems similar. *Flos de spina* is a Marian motet, while *Alma redemptoris mater* is a motet for Christmas. From 1484 until 1491, Jacobus Barbireau was the singing master at the Church of Our Lady. Sadly this emerging talent died before his time. His surviving oeuvre is of a high quality. Barbireau's successor was Jacob Obrecht, who spent two periods as the singing master at the church, in 1492-97 and again in 1501-03. He was a talented composer who was admired all around Europe, but he seemed to have had difficulty holding down a job for very long. His version of the *Salve regina* is one of the most exuberant settings in polyphonic repertoire. A few generations later, Andreas Pevernage had the honour of taking over the role. *Pleurez muses* is a lament for the death of Christoffel Plantijn, the famous publisher.

George de La Hèle was trained at the cathedral school before embarking upon an international career, becoming master of the court chapel of Philip II in Madrid. His masses were printed in *Octo missae*, a prestigious publication by Plantijn. The concert closes with a song of praise to the city on the Scheldt by Tielman Susato. He probably came from the Cologne region, but caused a sensation in Antwerp as a composer and publisher.

Kyrie

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Alma redemptoris mater

Alma redemptoris mater,

Milde moeder van de Verlosser,

quae pervia coeli porta manes

et stella mans, succurre cadenti

surgere qui curat populo.

gij die altijd open toegangspoort des hemels zijt

en ster der zee, kom het volk te hulp

dat uit zijn zondeval poogt op te staan.

Tu quae genuisti natura mirante,

tuum sanctum genitorem

virgo prius ac posterius,

Gij die tot de verbazing van geheel de natuur

uw Heilige Schepper hebt voortgebracht

en maagd waart vóór en na,

Gabrielis ab ore sumens illud

Ave, peccatorum miserere.

gij die uit Gabriëls mond het Ave mocht vernemen,

heb medelijden met de zondaars.

Sanctus

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Pleurez muses (epitaaf voor Christoffel Plantijn)

Pleurez muses, pleurez, attristez vos chansons,

regrettans le trespas d'un de vos nourrissons,

l'industriel Plantin, le premier de nostre age.

Ween muzen, ween, droevig moeten jullie liederen zijn,

beween het heengaan van een van jullie dichters,
de ijverige Plantijn, de eerste van onze tijd.

Qui n'a rien espargné d'argent, ny peine aussi,
pour rendre vostre los par le monde esclarcy.
Las! Muses, il est mort, imprimant cest ouvrage.

Hij heeft geld noch moeite gespaard
om u te loven in de gehele wereld.
Helaas, muzen, hij is gestorven,
terwijl hij dit werk drukte.

Flos de spina

Flos de spina procreatur
et flos florum fecundatur
misso rore celitus.

De bloem wordt voortgebracht uit de doorn
en de bloem der bloemen wordt vruchtbaar
door de dauw die uit de hemel wordt gezonden.

Rorant celi, nubes pluunt,
stillant montes, colles fluunt,
unda patet veritas.

De hemel besprenkelt, de wolken regenen,
de bergen druppelen en de heuvels vloeien.
Door het water komt de waarheid tevoorschijn.

Quod celarat umbra legis,
in natali summi regis
totum patet homini.

Wat de schaduw van de wet verbergt
in de geboorte van de hoogste Koning
staat helemaal voor de mensen open.

Heliseus incurvatur,
verbum patris incarnatur,

verbum, per quod filia

Elizaeus buigt voorover,

het woord van de Vader wordt vlees, waardoor de Zoon

Babylonis visitatur,

per quod salus predicator

illis de Samaris.

van Babylon wordt bezocht en waardoor het heil uit
Samaria voor hen wordt verkondigd.

Agnus Dei

Voor de misdelen: zie p. 78-82.

Salve regina

Salve regina, mater misericordiae:

vita dulcedo, et spes nostra, salve.

Gegroet koningin, moeder van erbarmen,
ons leven, onze zoetheid, onze hoop, gegroet.

Ad te clamamus, exules, filii Heve.

Ad te suspiramus, gementes

et flentes in hac lacrimarum valle.

U roepen wij aan, Eva's verbannen kinderen.

Tot u verzuchten wij, klagend en wenend
in dit dal van tranen.

Eia ergo advocata nostra,

illos tuos misericordes oculos ad nos converte.

Welaan dan, onze voorspreekster,

keer uw lieve ogen vol erbarmen naar ons toe.

Et Jesum, benedictum fructum ventris tui,

nobis post hoc exilium ostende.

En Jezus, de gezegende vrucht van uw schoot,
toon Hem na de ballingschap.

O clemens, o pia,
o dulcis virgo Maria.

O milde, o liefdevolle, o zoete maagd Maria.

Salve Antverpia

Salve, quae roseo decora serto
caeteras facile antecellis urbes.

Salve Antverpia, Salve amor, voluptas
salve voluptas, salve delictum,
decus, corona florentis patriae.

Gegroet, jij die versierd met een krans van rozen,
de andere steden gemakkelijk voorbijsteekt.
Gegroet Antwerpen, gegroet liefde, genot,
gegroet genot, gegroet bron van vreugde, eer,
kroon van het bloeiende vaderland.

O beata, salve, o beata, salve.

Salve, Antverpia, gemma, flos, venustas
Europae. Te Asiae Africaeque vasti
mirantur populi, stupent remoto
quotquot huc veniunt ab orbe gentes

O gelukkige stad, gegroet, gelukkige stad, gegroet,
gegroet Antwerpen, edelsteen, bloem, bevestigheid
van Europa. Jou bewonderen de enorme volkeren van
Azië en Afrika. Alle volkeren, vanwaar ze ook komen
uit de verste hoeken van de wereld, staan verstomd.

Hunc tibi ille pater potens Olympi
successum magis ac magis subinde
auctum multiplicetque sospitetque,
quo semper vireas decore semper

De machtige vader van de Olympus [Jupiter]
heeft dit succes mogelijk gemaakt

en doet het vervolgens meer en meer groeien.

Mocht hij het vermenigvuldigen en beschermen,

florenti, vigeas venusta semper
semper virginea nitens iuventa,
dum cursu ac rapido fluens recursu
Schaldes velivolo superbus amne
Belgarum herbiferos rigabit agros.

mocht je door dit eerbetoon steeds jong zijn en bloeien,
mocht je sterk zijn, steeds bevallig blijven, altijd blijven
schitteren door een maagdelijke jeugd, zolang de
Schelde, die stroomt met snelle getijden van eb en vloed,
de trotse stroom die door schepen wordt bevaren,
de vruchtbare akkers van de Belgen zal irrigeren.

Vertaling: Brigitte Hermans, Bernard Huyvaert, Cappella
Pratensis

Les Âmes Perdues

Zo 27.08.2023

De Studio, 15.00 uur (Nederlands gesproken Dutch spoken)

Uitvoerders

Naomi Beeldens

*zang, blokfluit & percussie
singing, recorder & percussion*

Isaak Duerinck

*zang, accordeon & klavieren
singing, accordeon & keyboards*

Ewout Lehoucq

zang & cello singing & cello

Bransle gay III

Claude Gervaise (fl. 1540-60)

Ic kwam noch laetst ten Tinderswipe (een nyeu liedeken)

[Antwerps Liedboek nr. 199] *tekstbewerking & muziek: Les Âmes Perdues*

Tandernaeken op den Rijn [Antwerps Liedboek nr. 72]

Anoniem /

bewerking: Les Âmes Perdues

Ghi sotten ende sottinneken (vanden boonkens)

[Antwerps Liedboek nr. 26] *tekstbewerking & muziek: Les Âmes Perdues*

Ronde & salterelle (uit: Danserye)

Tielman Susato (ca. 1500-ca. 1564) /

bewerking: Les Âmes Perdues

Ick weet een vrouwen amoreus

[Antwerps Liedboek nr. 104]

Anoniem /

bewerking: Les Âmes Perdues

Fortuyn, wat hebby ghebrouwen?

Les Âmes Perdues duikt in het *Antwerps Liedboek*, een verzameling volksliederen die in 1544 werd uitgegeven door de Antwerpse drukker Jan Roelans: "Een schoon liedekens boeck inden welcken ghy vinden sult veelderhande liedekens oude en nyeuwe om droefheyt ende melancolie te verdriuen." Het beroemdste Nederlandse liedboek uit de 16de eeuw blijkt een klein, onaanzienlijk boekje te zijn, dat kennelijk zo goedkoop mogelijk werd uitgevoerd. Het boekje ter grootte van een hand bevat echter niet minder dan 221 liedteksten (géén muzieknoden).

Het *Antwerps Liedboek* is misschien het eerste werk uit de Nederlandse letterkunde waarvan het ontstaan alleen denkbaar is tegen de achtergrond van een wereldstad. Twee jaar nadat Jan Roelans het liedboek in zijn winkel "onder Onser lieuer vrouwen toren" te koop aanbood, kwam de publicatie echter op de index van verboden boeken te staan. Roelans werd veroordeeld voor het verkopen van verboden boeken, hij werd verbannen uit Antwerpen, opnieuw gearresteerd en stierf kort na 1570 in de gevangenis. Een flink deel van de oplage van het *Antwerps Liedboek* (die overigens niet groter zal zijn geweest dan enkele honderden exemplaren) moet zijn vernietigd. Slechts één exemplaar heeft de geschiedenis overleefd. Dat is te danken aan de vorstelijke verzamelaar hertog August de Jongere van Brunswijk-Lüneberg (1579-1666), die de bibliotheek van zijn slot te Wolfenbüttel in de jaren 1643-1666 'voor God en nageslacht' heeft uitgebouwd tot een van de grootste van het 17de-eeuwse Europa.

In de gigantische schatkist aan liederen ging Les Âmes Perdues op zoek naar de nevenpersonages uit de Antwerpse geschiedenis. In hun non-conformistische stijl trekken de drie jonge performers van Les Âmes Perdues het *Antwerps Liedboek* de 21ste eeuw binnen, gekruid met kolder en jolijt.

De liedteksten zullen worden geprojecteerd tijdens de voorstelling. De voorstelling duurt ongeveer een half uur.

Fortuyn, wat hebby ghebrouwen

Les Âmes Perdues dive into the *Antwerp Songbook*, a collection of Antwerp folk songs published in 1544 by the Antwerp-based printer Jan Roelans: "Een schoon liedekens boeck inden welcken ghy vinden sult veelderhande liedekens oude en nyeuwe om droefheyt ende melancolie te verdriuen." (A beautiful book of songs in which you will find many different songs, old and new, to banish sadness and melancholy.) The most famous Dutch songbook from the 16th century turns out to be a small, unattractive book, one that was obviously produced as cheaply as possible. However, the hand-sized book contains no fewer than 221 song texts (without any musical notation).

The *Antwerp Songbook* may be the first work of Dutch literature whose production is only imaginable in the context of a world-class metropolis. However, two years after Jan Roelans started selling the songbook in his shop under the tower of Our Lady – it was put on the list of forbidden works. Roelans was prosecuted for the sale of forbidden books, banished from Antwerp and arrested again. He died shortly after 1570 in prison. Many copies of the *Antwerp Songbook* must have been destroyed, although the print run was unlikely to have been more than a few hundred copies anyway. Only one copy has survived the tests of time. That is all thanks to the aristocratic collector Augustus the Younger, Duke of Brunswick-Lüneburg (1579-1666), who extended the library of his castle in Wolfenbüttel between 1643 and 1666 'for God and posterity', creating one of the largest libraries in 17th century Europe.

Les Âmes Perdues trawled through this gigantic treasury of songs in search

of the minor characters in the history of Antwerp. Their search took them, as they put it, "through byssches and scrublande most various in their use, beanpoles laced with compounds strange, bear cubs clothed in leather and goose feathers, good musicke and pageboys a-suffring in pubertie's throes." In their non-conformist style, the three young performers of Les Âmes Perdues drag the *Antwerp Songbook* into the 21st century, peppering it with fun and mischief. The performance will last half an hour.

Antonio Chemotti

Zo 27.08.2023

AMUZ, 18.45 uur

Lezing (Engels gesproken English spoken)

Uitvoerders

Antonio Chemotti

spreker speaker

Dit is een productie van AMUZ i.s.m. Alamire Foundation.

Muziekdrukken van Phalesius

In 1581 vestigde de Leuvense muziekdrukker Peter Phalesius jr. zich in Antwerpen en met hem bereikte de Antwerpse muziekdrukunst haar hoogtepunt. In deze lezing kadert musicoloog Antonio Chemotti het belang en de verwezenlijkingen van Phalesius als muziekuitgever en -drukker in de Zuidelijke Nederlanden. Het aantal muziekpublicaties op naam van het Antwerpse drukkershuis Phalesius en de bekendmaking van lokale én internationale componisten via deze drukken is immers indrukwekkend.

Music Prints by Phalesius

In 1581 music printer Peter Phalesius Jr., coming from Louvain, settled in Antwerp and with him Antwerp music printing reached its peak. In this lecture, musicologist Antonio Chemotti explains the importance and achievements of Phalesius as a music publisher and printer in the Southern Netherlands. After all, the number of music publications that bear the name of the Antwerp printing house Phalesius, and the number of local and international composers who gained renown through these prints, is impressive.

Collegium Vocale Gent

Zo 27.08.2023

AMUZ, 20.00 uur

Een video-inleiding bij dit concert door Frederic Delmotte vindt u op de desbetreffende concertpagina op amuz.be.

Uitvoerders

Philippe Herreweghe	<i>artistieke leiding artistic direction</i>
Miriam Allen	<i>sopraan soprano</i>
Barbora Kabátková	<i>mezzosopraan mezzo-soprano</i>
Tom Tore Denys	<i>tenor tenor</i>
Benedict Hymas	<i>tenor tenor</i>
Jimmy Hollyday	<i>bas bass</i>
Lambert Colson	<i>cornetto cornetto</i>
Anaïs Chen	<i>viool violin</i>
Ageet Zweistra	<i>cello cello</i>
Thomas Boysen	<i>luit lute</i>
Maude Gratton	<i>klavecimbel harpsichord</i>

Voi ch'ascoltate	<i>Claudio Monteverdi (1567-1643)</i>
Sinfonia quinta	<i>Salomone Rossi (1570-ca. 1630)</i>
Così nel mio parlar	<i>Luca Marenzio (1553/54-1599)</i>
Vergine tal'è terra	<i>Cipriano de Rore (1515/16-1565)</i>
Oimè il bel viso	<i>Claudio Monteverdi</i>
Io canterei d'amore	<i>Cipriano de Rore / bewerking: Giovanni Bassano (1560/61-1617)</i>
Quivi sospiri	<i>Luzzasco Luzzaschi (1545-1607)</i>
Sonata sesta a due soprani	<i>Giuseppe Scarani (fl. 1628-42)</i>
Vergine bella	<i>Marco da Gagliano (1582-1643)</i>
O ciechi, ciechi!	<i>Claudio Monteverdi</i>
Solo e pensoso	<i>Luca Marenzio</i>
Vergine sol'al mondo	<i>Cipriano de Rore</i>
Pulchra es amica mea	<i>Giovanni Pierluigi da Palestrina (1525/26-1594) / bewerking: Francesco Rognoni (2de helft 16de eeuw-1626 of later)</i>
Mia benigna fortuna	<i>Cipriano de Rore</i>
S'una fede amorosa	<i>Orlandus Lassus (1530/32-1594)</i>
Hor che'l ciel e la terra	<i>Claudio Monteverdi</i>

Solo e pensoso – Het verloren paradijs van Petrarca

De Antwerpse uitgevers publiceerden niet alleen het werk van lokale, maar ook van buitenlandse componisten. Met name het huis Phalesius was uitermate belangrijk voor de verspreiding van Italiaanse muziek in de Nederlanden. Vanaf 1583 gaf Petrus Phalesius jr., vaak in samenwerking met Johannes Bellerus, verschillende bundels uit die volledig waren gewijd aan de madrigalen van Vlaamse en Italiaanse componisten. De boeken *Musica divina* en *Harmonia celeste* verschenen beide in 1583. Terwijl bij het eerste boek Phalesius jr. zelf de keuze had gemaakt uit de mooiste madrigalen van Orlandus Lassus, Cipriano de Rore of Luca Marenzio, trad Andreas Pevernage als curator op voor het tweede boek. Beide boeken kenden in de daaropvolgende decennia meerdere herdrukken. In 1585 volgde *Symphonia angelica*, samengesteld door Hubert Waelrant, en in 1591 *Melodia olympica*, met madrigalen geselecteerd door Peter Philips 'Inglese'. Dat laatste boek werd zelfs in 1630 nog voor een derde maal herdrukt. De grote successen van bovenvermelde anthologieën leidden tot andere, gelijkaardige drukken met poëtische titels, zoals *Il trionfo di dori* (1595), *Paradiso musicale* (1596), *Ghirlanda de madrigali* (1601) en ten slotte *Il helicone* (1616).

Daarnaast gaf het huis Phalesius drukken uit die waren gewijd aan één figuur. Ook hier werd aandacht geschonken aan componisten uit de Lage Landen (bv. Jean de Castro en Jan-Jacob Van Turnhout) en Italianen als Salomone Rossi, Luca Marenzio en Claudio Monteverdi. De Antwerpse drukken van die Italiaanse componisten verschenen gemiddeld vijftien tot zelfs dertig jaar na de eerste Venetiaanse druk. We mogen ervan uitgaan dat Phalesius jr. geen toestemming had gevraagd aan de erfgenamen van Luca Marenzio, die in 1599 was overleden, of aan Claudio Monteverdi zelf, om hun oeuvre in de Lage Landen uit te brengen. Het concept van auteursrechten bestond destijds nog niet en Phalesius had de compo-

sities gewoon uit Italiaanse bronnen gekopieerd. Tegenwoordig zouden dergelijke praktijken een staartje krijgen in de rechtbank, maar op die manier leerden de Antwerpenaren wel de paradijselijke klanken van Monteverdi's madrigalen kennen.

Solo e pensoso – Petrarch's Paradise Lost

The publishers in Antwerp published the work of foreign composers as well as local ones. Phalesius' publishing house in particular was extremely important for the distribution of Italian music in the Low Countries. From 1583 onwards, Petrus Phalesius Jr., often in partnership with Johannes Bellerus, published various anthologies dedicated entirely to madrigals by Flemish and Italian composers. The books *Musica divina* and *Harmonia celeste* both appeared in 1583. Whereas Phalesius Jr. had made his own selection of the most beautiful madrigals by Orlandus Lassus, Cipriano de Rore and Luca Marenzio for his first book, Andreas Pevernage curated the second book. Both books were reprinted several times in the following decades. *Symphonia angelica* followed in 1585, compiled by Hubert Waelrant, and then *Melodia olympica* in 1591, with madrigals selected by the English composer Peter Philips. The latter was even reprinted for a third time in 1630. The great success of these anthologies led to other, similar prints with poetic titles such as *Il trionfo di dori* (1595), *Paradiso musicale* (1596), *Ghirlanda de madrigali* (1601) and, last but not least, *Il helicone* (1616).

Phalesius' publishing house also produced prints devoted to a single figure. There was attention to composers from the Low Countries here as well, including Jean de Castro and Jan-Jacob Van Turnhout, and Italians such as Salomone Rossi, Luca Marenzio and Claudio Monteverdi. The Antwerp prints of work by these Italian composers generally appeared

fifteen or even thirty years after the first Venetian prints. We may assume that Phalesius Jr. did not ask permission from the heirs of Luca Marenzio, who had died in 1599, or Claudio Monteverdi himself, to print their works in the Low Countries. The concept of copyright did not yet exist back then, and Phalesius had simply copied the compositions from the Italian sources. Nowadays such practices would be taken to court, but that was how the people of Antwerp became acquainted with the paradisiacal sounds of Monteverdi's madrigals.

Voi ch'ascoltate

Voi ch'ascoltate in rime sparse il suono
di quei sospiri ond'io nutriva 'l core
in sul mio primo giovenil errore
quand'era in parte altr'uom da quel ch'i' sono.

U die in mijn verspreide rijmen hoort
hoe 't zuchten klonk waarmee ik mijn hart voedde,
toen ik door jeugdig dwalen was ontspoord
en wie ik zou zijn, nog maar half vermoedde.

Del vario stile in ch'io piango et ragiono
fra le vane speranze e'l van dolore
ove sia chi per prova intenda amore
spero trovar pietà, non chè perdono.

Als ik in wisselende stijl verwoord
hoe ik toen ijdel hoopte, ijdel bloedde,
verwacht ik van wie zelf ooit is bekoord,
of meelij, of hij houde 't mij ten goede.

Ma ben veggi or si come al popol tutto
favola fui gran tempo, onde sovente
di me medesmo meco mi vergogno.

Ik zie nu dat er door de hele stad
allang over mij werd gepraat en
dat ik mij moet schamen voor mijn vroeger leven.

E del mio vaneggiar vergogna e 'l frutto
e 'l pentirsi, e 'l conoscer chiaramente
che quanto piace al mondo è breve sogno.

Schaamte als vrucht van mijn ijehoofdigheid
en wroeging en erkenning van het feit:
vluchtige waan is ieder werelds streven.

Così nel mio parlar

Così nel mio parla voglio esser aspro,
com'è ne gli atti questa bella pietra,
Ik wil dat wat ik zeg even hard klinkt
als de wijze waarop deze mooie 'steen' zich gedraagt,
la qual' ogn' hor impetra,
maggior durezza e più natura cruda,
een 'steen' die aan één stuk door blijft verstijven
tot groter hardheid en méér ongevoeligheid,
e veste sua persona d'un diaspro
tal, che per lui, e perch' ella s'arrettra,
non esce di faretra
saetta, che già mai la colga ignuda:

en haar eigen wezen dusdanig met kwarts-steen
bekleedt, dat, nu eens door 't stenen omhulsel zelf,
dan weer vanwege 't ontwijken, niet één pijl uit de
koker vertrekt, die haar ooit in onbewaakte toestand
kan treffen en raken:

et ella ancide, e non val c'huom si chiuda,
né si dilunghi da i colpi mortali,
che, come havesser ali,
giungono altrui e spezzan ciascun' arme,

haar schot, echter, is dodelijk; schutting zoeken helpt
niet, ook niet het wegrennen van 't dodelijk treffen;
haar slagen, als hadden ze vleugels, bereiken immers
hun doel en versplinteren elk weer;

perch'io non sò da lei né posso aitar me.

daarom is het dat ik niet kan of vermag me voor haar
te beschutten.

Vergine, tal'è terra

Vergine, tale è terra, et posto à in doglia
lo mio cor, che vivendo in pianto il tenne
et de mille miei mali un non sapea:

Maagd, één [m.n. Laura] is al ter aarde besteld;
zij heeft mijn hart doen lijden; door haar toedoen,
toen ze nog leefde, werd mijn hart in tranen
gedompeld; van al mijn leed wist zij niets:

et per saperlo, pur quel che n'avenne
fôra avenuto, ch'ogni altra sua voglia
era a me morte, et a lei fama rea.

en mocht ze ervan hebben geweten, dan nog zou zijn
gebeurd wat is gebeurd; gelijk welk ander bescheid
van haar zou immers mijn ondergang
en haar oneer hebben betekend.

Or tu donna del ciel, tu nostra dea
(se dir lice, e convensi),
Vergine d'alti sensi,

Nu echter, hemelse vrouw, godin van ons allen
(als dit zo mag gezegd, met permissie),
maagd van hooggestemde gevoelens,

tu vedi il tutto; e quel che non potea
far altri, è nulla a la tua gran vertute,
por fine al mio dolore;
ch'a te honore, et a me fia salute.

jij ziet nu het geheel; wat een ander [Laura] niet aan-
kon is niemendal ten aanzien van jouw grote macht:
mijn lijden doen ophouden; een eer zal 't zijn voor
jou, voor mij betekent het de redding.

Oimè il bel viso

Oimè il bel viso, oimè il soave sguardo,
oimè il leggiadro portamento altero;
oimè il parlar ch'ogni aspro ingegno et fero
facevi humile, ed ogni huom vil gagliardo!

Ach mooi gelaat waarin de ogen straalden,
ach tred en houding, sierlijk en vol kracht!
Ach stem die wrede harten heeft verzacht
en 't beste in de mens naar boven haalde!

Et oimè il dolce riso, onde uscìo 'l dardo
di che morte, altro bene omai non spero:
alma real, dignissima d'impero,
se non fossi fra noi scesa sì tardo!

En ach lieve glimlach die mijn lot bepaalde
en mij een dodelijke wond toebracht!
Verheven ziel, bestemd tot grote macht
als u in beter tijden naar ons daalde!

Per voi conven ch'io arda, e 'n voi respire,
ch'i' pur fui vostro; et se di voi son privo,
via men d'ogni sventura altra mi dole.

U bent de vlam die mij heeft aangedreven,
u bent de adem die mij leven doet,
nooit zal ik dit verlies te boven komen.

Di speranza m'empieste et di desire,
quand'io partì dal sommo piacer vivo;
ma 'l vento ne portava le parole.

De laatste maal dat ik u zag, bij leven,
hebt u mijn hoop met tederheid gevoed.
De wind heeft onze woorden meegenomen.

Quivi sospiri

Quivi sospiri pianti et alti guai,
rissonavan per l'aer senza stelle,
perch' io al cominciar ne lagrimai.

Zuchten, geweend en luide kreten
klonken hier door de sterrenloze lucht,
waarom ik, bij het beginnen, weende.

Diverse lingue horribili favelle,
parole di dolore accenti d'ira,
voci alte et fioche et suon di man con elle

Wonderlijke talen, afschuwelijke uitroepen,
woorden van smart, kreten van woede, hoge en
schorre stemmen, met klank van slaande handen

facevano un tumulto, il qual s'aggira
sempre in quell'aura senza tempo tinta,
come la rena quando turbo spira.

maakten een tumult, dat steeds rondwentelt
in die lucht, tijdeloos duister, gelijk zand
als het wentelt in een windhoos.

Vergine bella

Vergine bella, che di sol vestita,
coronata di stelle, al sommo Sole
piacesti sí, che 'n te Sua luce ascose,

Schone maagd, met zon bekleed
en bekroond met sterren, gij behaagde de hoge Zon
zozeer, dat Hij Zijn licht in u borg;

amor mi spinge a dir di te parole:
ma non so 'ncominciar senza tu' aita,
et di Colui ch'amando in te si pose.

liefde drijft me ertoe van u te spreken: maar ik weet

niet aan te vangen zonder de hulp van u en van Hem die
zich omwille van de mensen in u neervlijde.

Invoco lei che ben sempre rispose,
chi la chiamò con fede.

Ik bid tot u, die altijd een antwoord geeft,
die ik aanroep met vertrouwen.

Vergine, s'a mercede
miseria extrema de l'humane cose
già mai ti volse, al mio prego t'inchina,

O maagd, als ooit grote menselijke ellende
uw genade ontving, buig u dan nu over mijn verzoek,

soccorri a la mia guerra,
bench'i' sia terra, et tu del ciel regina.

sta me bij in mij verdriet,
hoewel ik aarde ben, en gij de koningin der hemelen.

O ciechi, ciechi!

O ciechi, ciechi! Il tanto affaticar, che giova?
Tutti tornate alla gran madre antica,
e'l nome vostro appena si ritrova.

Blinden, blinden toch! Waar is al die moeite goed voor?
Jullie keren immers met z'n allen
terug naar de grote moeder aarde,
jullie naam zal nog amper ergens worden aangetroffen.

Pur delle mille un'utile fatica
che non sian tutte vanità palesi!

Die ene nuttige daad, tussen duizend,
niet te na gesproken, gaat het misschien niet steeds
over flagrante nietigheden?

Ch' intende i vostri studi, sì mel dica.
Che vale a soggiogar tanti paesi,

e tributarie far le gente strane

con gli animi al suo danno sempre accesi?

Waar dienen al uw studies voor, leg me dat eens uit.

Wat voor nut heeft het zoveel landen te onderwerpen

en vreemde volkeren schatplichtig te maken,

volkeren wier gemoed steeds vijandig blijft

vanwege de berokkende schade?

Dopo l'impresa perigliose e vane,

e col sangue acquisitar terra e tesoro

vie più dolce si trova l'acqua, e 'l pane,

e 'l vetro, e 'l legno, che le gemme, e gli ori.

Bij al die levensgevaarlijke,

doch zinloze, ondernemingen,

bij 't vergaren van land en rijkdom ten koste van bloed,

bieden water en brood geen minzamere uitweg,

of glas en hout, tegenover edelstenen en goud?

U' son hor le ricchezza? U' son gli honori,

e le gemme, e gli scettri, e le corone,

e le mitre con purpurei colori?

Waar is nu al die rijkdom naartoe?

Waar is de behaalde eer, de edelstenen, de scepters,

de kronen, de mijters en al het paars?

Miser chi speme in cosa mortal pone!

Ongelukkig zijn zij die hun hoop

op sterfelijke zaken vestigen.

Solo e pensoso

Solo et pensoso i più deserti campi

vo mesurando a passi tardi et lenti,

et gli occhi porto per fuggire intenti

ove vestigio human l'arena stampi.

Alleen en in gepeins verzonken

ga ik met trage tred de meest verlaten velden door;

en aandachtig speur ik met mijn ogen,

en vlucht zodra ik op de grond een voetspoor vind.

Altro schermo non trovo che mi scampi

dal manifesto accorger de le genti,

perché negli atti d'alegrezza spenti

di fuor si legge com'io dentro avampi:

Een andere beschutting vind ik niet

tegen de nieuwsgierige blik van de mensen,

want aan mijn vreugdeloze handelen

ziet men vanbuiten welke gloed vanbinnen brandt:

si ch'io mi credo omai che monti et piagge

et fiumi et selve sappian di che tempi

sia la mia vita, ch'è celata altrui.

en zo verkeer ik in de waan dat bergen en heuvels

en rivieren en wouden weten welke stemming

mijn leven beheerst, verborgen voor de mensen.

Ma pur sì aspre vie né si selvagge

cercar non so ch'Amor non venga sempre

ragionando con meco, et io col lui.

Maar geen weg zo steil of onbegaanbaar

of liefde komt mij op mijn tocht vergezellen,

en praat met mij, en ik met haar.

Vergine sol'al mondo

Vergine sola al mondo senza exempio,

che 'l ciel di tue bellezze innamorasti,

cui né prima fu simil né seconda,

Maagd, uniek en zonder weerga in de wereld, die de

hemel met je charmes in liefde deedt ontvlammen,

vóór wie en ná wie er geen gelijke is,
santi pensieri, atti pietosi et casti
al vero Dio sacrato et vivo tempio
fecero in tua verginità feconda.

jouw heilige denkbeelden, vroom en eerbaar handelen,
herschiepen jouw vruchtbare maagdelijkheid
tot heilige en levende tempel voor de ware God.

Per te pò la mia vita esser ioconda,
s'a' tuoi preghi, o Maria,
Vergine dolce et pia,
ove 'l fallo abondò, la gratia abonda.

Door jouw toedoen kan mijn leven vreugdevol worden,
zo, als antwoord op jouw bidden,
o Maria, zoete, vrome maagd,
de goddelijke gratie overvloedig wordt
daar waar overvloed aan dwaling was.

Con le ginocchia de la mente inchine,
prego che sii mia scorta,
et la mia torta via drizzi a buon fine.

Met geknielde geest bid ik je mijn gids te zijn,
en mijn kromme pad te rechten, voor mijn redding.

Mia benigna fortuna

Mia benigna fortuna e 'l viver lieto,
i chiari giorni et le tranquille notti
e i soavi sospiri e 'l dolce stile
che solea resonare in versi e 'n rime,
vòlti subitamente in doglia e 'n pianto,
odiar vita mi fanno, et bramar morte.

Mijn goede fortuin en gelukkige leven,
de heldere dagen en rustige nachten,

de zachte zuchten en de zoete manier
waarop alles resoneert in vers en rijm,
slaan plots om in pijn en tranen,
waardoor ik het leven haat en verlang naar de dood.

Crudel, acerba, inexorabil Morte,
cagion mi dà di mai non esser lieto,
ma di menar tutta mia vita in pianto,
e i giorni oscuri et le dogliose notti.
I mei gravi sospir' non vanno in rime,
e 'l mio duro martir vince ogni stile.

Wrede, bittere, onontkoombare dood,
mijn reden om nooit meer gelukkig te zijn,
maar al mijn dagen in tranen door te brengen.
De donkere dagen en droevige nachten,
mijn zware zuchten passen niet in rijm,
en mijn wrede marteling doet elke stijl teniet.

S'una fede amorosa

S'una fede amorosa, un cor non finto,
un languir dolce, un desiar cortese;
s'honeste voglie in gentil foco accese,
un lungo error in cieco laberinto;

Als de liefdestrouw en een waarachtig hart,
een zoet en zachtjes kwijnen en een hoofs verlangen;
als de in een vriend'lijk vuur ontstoken wensen;
als een lange fout in 't doolhof zonder uitgang;

se ne la fronte ogni penser depinto,
od in voci interrotte a pena intese,
hor da paura, hor da vergogna offese;
s'un pallor di viola et d'amor tinto;
als gedachten op mijn voorhoofd staan getekend,

of in onderbroken, half begrepen woorden,
nu geschaad door angst en dan weer door de schaamte;
als een blanke lelie kleur krijgt door de liefde;
s'haver altrui piu caro che se stesso;
se lagrimar e sospirar mai sempre,
pascendosi di duol, d'ira e d'affanno,
als je d'ander liefhebt meer nog dan jezelf;
als geweest en zuchten zonder einde zijn,
gevoed zowel door pijn en woede als door angsten;
s'arder da lunge et agghiacciar da presso
son le cagion ch'amando i mi distempre,
vostro, donna, e'l peccato, et mio fia 'l danno.
als van ver het branden en nabij de vorst;
de redenen zijn dat ik al liefhebbend lijd:
van u de schuld, vrouw, en voor mij de compensatie.

Hor che'l ciel e la terra

Hor che 'l ciel e la terra e 'l vento tace
e le fere e gli augelli il sonno affrena,
notte il carro stellato in giro mena
e nel suo letto il mar senz' onda giace.

Nu hemel, aarde en wind zwijgen,
en de slaap dieren en vogels vasthoudt,
voert de nacht de sterrenwagen op zijn ronde,
en ligt de zee zonder golven in zijn bedstee.

Voglio, penso, ardo, piango; e chi mi sface
sempre m'è innanzi per mia dolce pena.
Guerra è'l mio stato, d'ira e di duol piena,
e sol di lei pensando ho qualche pace.

Ik waak, denk, verga en ween; en zij die mij vernietigt, staat
mij voortdurend voor de geest door mijn zoete pijn.

Ik bevind me in een staat van oorlog, uit woede en groot
verdriet, en alleen door aan haar te denken, vind ik wat vree.
Cosi sol d'una chiara fonte viva
move 'l dolce e l'amaro ond'io mi pasco;
una man sola mi risana e punge.

Zo ontspringen uit eenzelfde heldere levensbron
de zoetheid en de bitterheid, waaraan ik mij voed:
eenzelfde hand geneest en kwetst.

E perché 'l mio martir non giunga a riva,
mille volte al di moro e mille nasco,
tanto da la salute mia son lunge.

Om mijn martelgang niet tot aan de oever te laten
komen, moet ik duizendmaal daags sterven,
en duizend maal herboren worden;
zo ver ben ik nog van een goed gevoel.

Vertaling: Walter Geerts, Huub van der Linden,
Frederika Bremer, Ike Cialona

Verklarende woordenlijst

Anthologie: Uitgezochte verzameling van werken van verschillende componisten.

Antifoon: Gregoriaanse melodie die voor of na de psalm wordt gezongen; ook bepaalde liturgische gezangen voor Maria worden met deze term aangeduid.

Bicinium: Tweestemmige vocale of instrumentale compositie, vaak met didactische intenties.

Canon: Compositietechniek waarbij alle stemmen eenzelfde melodie uitvoeren, gaande van een eenvoudige herneming van de melodie op een ander tijdstip tot meer complexe canons, waarbij de melodie op een andere toonhoogte of tempo wordt uitgevoerd.

Cantus firmus: Vaste, terugkerende, meestal ontleende melodie (geput uit bv. het gregoriaanse repertoire), die als basis dient voor een polyfoon werk en waarmee nieuw gecomponeerde contrapuntische partijen worden gecombineerd.

Chanson: Meerstemmige compositie op een Franse tekst.

Chromatiek: Het toevoegen van een 'chroma', een nieuwe 'kleur' door alteraties, vaak in de betekenis van een melodische beweging met opeenvolgende halve tonen.

Contrapunt: Compositietechniek waarbij meerdere melodische lijnen die alle een zelfstandig verloop kennen, worden gecombineerd.

Diminutie: Een thema in kortere notenwaarden voorstellen dan de originele versie.

Discant: Hoogste stem in een meerstemmige compositie.

Frottola: Een volkse, Italiaanse vocale vorm uit de late 15de, vroege 16de eeuw – a.h.w. een eenvoudig madrigaal. Verschillende verzen worden op dezelfde muziek gezongen en de melodie in de bovenstem blijft daarbij steeds gelijk.

Gregoriaans: De traditionele eenstemmige liturgische muziek.

Homofonie: Meerstemmigheid waarbij alle stemmen in ongeveer hetzelfde ritme declameren. Vaak zingt een stem de melodie, en begeleiden de andere stemmen in akkoorden op hetzelfde ritme.

Homoritmie: Compositietechniek waarbij alle stemmen een tekst op hetzelfde ritme declameren.

Kort octaaf: Afwijkende toetsindeling van het basregister van een klavecimbel, waarbij niet alle tonen van de toonladder zijn geïntegreerd.

Madrigaal: Meerstemmige compositie op een Italiaanse, poëtische tekst van eerder hoog niveau (bv. Petrarca).

Melisme: Een groep van meerdere noten op één lettergreep; de melismatische zetting staat in contrast met een syllabisch gezang, waarbij op elke lettergreep precies één noot is geplaatst.

Mensurale notatie: Muzieknotatiesysteem dat omstreeks 1250 werd uitgewerkt door Franco van Keulen en werd gebruikt tot ca. 1600; hierbij hadden alle vormen van noten en rusten specifieke tijdswaarden gekregen. Basis voor het moderne notenschrift.

Modulatie: Overgang van de ene toonsoort naar de andere.

Modus: Kerktoonladder, de toonsoort die in gregoriaanse muziek en polyfonie van de middeleeuwen en renaissance werd gebruikt.

Monodie/monodisch: Synoniem van monofonie of eenstemmigheid; ook de term waarmee 17de-eeuwse sololiederen met continuo begeleiding worden aangeduid.

Motet: In de renaissance een polyfone compositie op Latijnse tekst, meestal – zij het niet exclusief – religieus van inspiratie. In de middeleeuwen konden verschillende teksten – zelfs in verschillende talen – worden gecombineerd (bv. Latijn en Frans).

Offertorium: Het deel van het proprium missae, gezongen tijdens de offergang (het aanbrengen van brood en wijn), een overwegend melismatische zang.

Organum: Een vroege vorm van meerstemmigheid (ca. 900-1200)

waarbij een bestaande melodie wordt gestoffeerd met één, twee of drie andere stemmen die vaak parallel meebewegen.

Passamezzo: Italiaanse volksdans uit de 16de en 17de eeuw, met een eenvoudig, veelvuldig herhaald akkoordenschema.

Polyfonie: Meerstemmigheid, compositietechniek waarbij onderling verschillende partijen worden gecombineerd.

Tabulatuur/intabulatie: Muzieknotatie aangepast aan specifieke (snaar-en toets-)instrumenten, vaak zonder muzieknoten, maar met letters, cijfers of andere symbolen als basisbestanddelen.

Transponeren/transpositie: Het verplaatsen van een melodie van de originele toonhoogte naar een andere, hogere of lagere toonhoogte.

Trope/troperen: Een tekstuele of muzikale toevoeging (of een combinatie van beide) op een gregoriaanse melodie, zoals bijvoorbeeld het toevoegen van nieuwe melismen op een woord. De praktijk bloeide van de 9de tot de 15de eeuw, en werd verbannen door de Contrareformatie in de 15de eeuw.

Villanella: Een eerder volkse, vaak strofische, polyfone compositie in Italië in de 16de eeuw, doorgaans gekenmerkt door homofonie.

Biografieën

Abramovich, Ariel

Ariel Abramovich studeerde als tiener klassieke gitaar in zijn geboortestad Buenos Aires. Onder impuls van Miguel de Olaso werd zijn interesse voor renaissancemuziek gewekt en legde hij zich toe op de luit en vihuela. Hij vervolgde zijn studie in Zwitserland. Hij vormde het duo El Cortesano met José Hernández-Pastor en werkte geregeld samen met zanger John Potter, María Cristina Kiehr en Anna Maria Friman. Abramovich nam cd's op met muziek van Josquin des Prez, Tomás Luis de Victoria, Thomas Campion, Diego Pisandor, Philippe Verdelot e.a. Zijn meest recente opname *The Josquin songbook* nam hij op met María Cristina Kiehr en Jonatan Alvarado.

Aerden, Elly

Elly Aerden is zangeres en frontvrouw van de Belgische groep Eléonor. Aerden volgde een zangopleiding aan de muziekacademie van Turnhout en geeft lessen folkzang aan de muziekacademies van Sint-Niklaas en Lebbeke. Ook geeft ze cursussen en workshops en is ze geregeld gast-zangeres in andere formaties, zoals Olla Vogala, Amorroma en Zefiro Torna.

Andueza, Raquel

Na haar muziekopleiding in haar thuisstad Pamplona studeerde sopraan Raquel Andueza aan de Guildhall School of Music and Drama in Londen. Ze werkte reeds samen met ensembles als L'Arpeggiata, Gli Incogniti, B'Rock, La Tempestad, Al Ayre Español, Orquesta Barroca de Sevilla, El Concierto Español, Private Musicke, La Real Cámara, Hippocampus en Orphénica Lyra. Sinds 2003 maakt ze deel uit van het vocale kwartet

La Colombina. Met teorbespeler Jesús Fernández Baena vormt ze La Galania, dat zich toelegt op het 17de-eeuwse Italiaanse repertoire. Raquel Andueza geeft geregeld zangcursussen aan het Teatro Real in Madrid en aan de conservatoria van Burgos en Alcalá de Henares. Ze leidt de Semana de Música Antigua de Estella in het Noord-Spaanse Estella, en is ondervoorzitter van het Europese oudemuzieknetwerk REMA.

Apollo's Cabinet

Apollo's Cabinet werd in 2018 opgericht aan de Guildhall School of Music and Drama in Londen. Het ensemble creëert concertprogramma's met een narratief scenario, waarbij ook andere disciplines als vertellingen, historische dans, poëzie, toneel en videokunst aan bod kunnen komen. Hiermee willen ze de historische uitvoeringspraktijk hertalen voor een modern publiek. Met de voorstellingen *A star is born* – *The making of Kitty Clive* en *Charles Burney, baroque travel blogger* wonnen ze respectievelijk de Göttingen Händel Competition en de Concorso Maurizio Pratola in L'Aquila. Het ensemble was te gast op het Brighton Early Music Festival, het Lake District Festival, het London Handel Festival en alpenarte in Oostenrijk. In 2019 was Apollo's Cabinet het eerste ensemble dat werd geselecteerd voor de Gstaad Menuhin Festival Baroque Academy.

Beghein, Stefanie

Stefanie Beghein is musicoloog (KU Leuven) en doctor in de geschiedenis (Universiteit Antwerpen). Ze verricht onderzoek naar de muziekcultuur in de Zuidelijke Nederlanden tijdens het ancien régime, met een bijzondere focus op het kerkelijke muziekleven en de stedelijke dynamieken.

Binon, Lore

De Belgische sopraan Lore Binon studeerde viool aan het conservatorium van Brussel, en zang aan de conservatoria van Brussel, Barcelona en Amsterdam. Ze werkte mee aan talrijke muziektheatervoorstel-

lingen van o.a. Lod. Zonzo Compagnie en Transparant. Met de rol van Barbarina (*Le nozze di Figaro*) maakte ze haar operadebuut met het Freiburger Barockorchester o.l.v. van René Jacobs, en in 2017 nam ze in de Vlaamse Opera de rol van Pamina voor haar rekening in *Die Zauberflöte* van Mozart. Ze creëerde er ook de titelrol in *De bekeerlinge*, de opera van Wim Henderickx. Binons repertoire omvat zowel oude muziek als hedendaagse creaties, symfonisch repertoire en liederen, en ze heeft een bijzondere voorliefde voor kamermuziek. Ze is mede-oprichtster van het kamermuziekensemble Revue Blanche.

Bloxam, Jennifer

Musicologe Jennifer Bloxam is Herbert H. Lehman Professor of Music Emerita aan het Williams College (VS) en voormalig voorzitter van de Society for Christian Scholarship in Music. Ze is wetenschapper in residentie in het Huis van de Polyfonie (Alamire Foundation). Haar onderzoek richt zich vooral op de oude muziek in haar culturele context en op de relatie tussen muziek en spiritualiteit. Daarnaast onderhoudt ze een voortdurende samenwerking met het Nederlandse vocale ensemble Cappella Pratensis om film-, opname-, website- en concertprojecten te creëren die aan de contextualisering van deze muziek zijn gewijd.

Blue Heron

Het Amerikaanse ensemble Blue Heron werd in 1999 opgericht en zingt een breed repertoire, van gregoriaans tot hedendaagse muziek, met een focus op 15de-eeuwse Franco-Vlaamse polyfonie en Engelse religieuze muziek uit de vroege 16de eeuw. Hun gelauwerde cd-opnamen omvatten o.a. muziek uit de kathedraal van Canterbury, madrigalen van Cipriano de Rore, motetten van Guillaume Du Fay en liederen van Johannes Ockeghem.

Bull, Stratton

Contratenor Stratton Bull studeerde zang aan het conservatorium van

zijn geboortestad Toronto, aan het conservatorium in Den Haag bij tenor Marius Van Altena en bij bariton Max van Egmond in Amsterdam. Hij trad op met toonaangevende ensembles als Tafelmusik Toronto, Hesperion XXI, Cantus Cölln en Capilla Flamenca, en met dirigenten als Andrew Parrott, Sigiswald Kuijken en Bernard Labadie. Zijn interesse gaat in het bijzonder uit naar de vertolking van renaissancemuziek vanuit de bron, en naar de interpretatie van oudemuzieknotatie. Deze voorliefde kan hij botvieren met de ensembles Cappella Pratensis en Thamyris, waarin hij zowel de rol van zanger als van dirigent op zich neemt. Stratton Bull is stafmedewerker bij de Alamire Foundation en doceert renaissancemuziek.

Cappella Mariana

Het in 2008 opgerichte Tsjechische vocale ensemble Cappella Mariana specialiseert zich in middeleeuwse en renaissancepolyfonie en in vocale muziek uit de vroege barok. Het ensemble bestaat uit internationale artiesten en was te gast op de meeste festivals voor oude muziek. Cappella Mariana werkte samen met onder andere Bach Collegium Japan, Collegium Vocale Gent en Collegium 1704. In 2021 was het ensemble in residentie bij de Alamire Foundation. Hun meest recente opname, *Johannes Tourout – Portrait of an imperial chaplain*, was de eerste cd in de reeks Alamire Foundation Editions.

Cappella Pratensis

Het vocale ensemble Cappella Pratensis specialiseert zich in de uitvoering van de 15de- en 16de-eeuwse polyfonie. Zoals gebruikelijk in die tijd voeren de zangers de muziek uit terwijl ze samen rond een gemeenschappelijke muziekstaander staan, waarbij ze zingen uit grote koorboeken met mensurale notatie. Cappella Pratensis geeft de verworven inzichten over de uitvoering van vocale polyfonie vanuit de originele notatie door aan professionals en amateurs door middel van cursussen, presentaties en masterclasses.

Chemotti, Antonio

Antonio Chemotti is verbonden aan de Alamire Foundation (KU Leuven) en aan de KBR (Koninklijke Bibliotheek van België) in het kader van het onderzoeksproject *From script to sound: connecting heritage and art through research and technology*. Hij studeerde musicologie aan de universiteit van Pavia-Cremona en behaalde zijn doctoraat aan de Ludwig-Maximilians-Universität München. Voor zijn benoeming in Leuven was hij verbonden aan het kunstinstituut van de Poolse Wetenschapsacademie in Warschau, en tijdens het academiejaar 2020-2021 aan de Villa I Tatti, The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies.

Chordophony

Opgericht door Lynda Sayce verzamelt Chordophony vier uitgelezen Britse luitisten, musicologisch onderzoek en op elkaar afgestemde instrumenten in een uitzonderlijk luitconsort. Het beperkt overgeleverde repertoire voor luitensemble vormt de inspiratiebron voor het bewerken van andere composities, en voor improvisatie, net zoals dat in de renaissance gebeurde. Bestaande uit vier kernleden, Lynda Sayce, Eligio Luis Quinteiro, Edward Fitzgibbon en Richard Sweeney, wordt het ensemble soms uitgebreid. Chordophony werkte samen met ensembles als His Majestys Sagbutts and Cornetts en Purcell Quartet, onder andere op het York Early Music Festival.

Collegium Vocale Gent

Collegium Vocale Gent werd opgericht in 1970. Het ensemble paste als een van de eerste de nieuwe inzichten inzake de uitvoering van barokmuziek toe op de vocale muziek. De authentieke, tekstgerichte en retorische aanpak zorgde voor een transparant klankidoom waardoor het ensemble in nauwelijks enkele jaren tijd wereldfaam verwierf. Ondertussen is Collegium Vocale Gent uitgegroeid tot een uiterst flexibel ensemble met een ruim repertoire uit verschillende stijlperiodes. Collegium Vocale

Gent legt zich ook toe op het klassieke, romantische en hedendaagse oratoriumrepertoire, waarvoor het geregeld samenwerkt met orkesten als Orchestre des Champs Élysées, Freiburger Barockorchester, Koninklijk Concertgebouworkest Amsterdam en Antwerp Symphony Orchestra. De discografie van Collegium Vocale Gent omvat meer dan honderd opnamen.

Comet Musicke

Zoals een komeet een restant is uit een ver verleden dat zich nog steeds manifesteert in het heden, wil Comet Musicke muziek van vroeger naar het publiek van vandaag brengen, trouw aan traktaten, iconografie en tekstuitspraak. En waarbij voor elk uitgevoerd repertoire – van renaissancepolyfonie tot barokke 'airs' – wordt gekozen voor accurate instrumenten, snaren en bogen. Het ensemble liet zich opmerken met de cd's *Quinze*, met muziek van Gilles Binchois en Johannes Ockeghem, en *Caleidoscopio*, met muziek van Diego Ortiz.

Contre le Temps

De zangeressen van het vocale ensemble Contre le Temps studeerden aan de Schola Cantorum Basiliensis bij o.m. Katarina Livljanić, Baptiste Romain, Marc Lewon, Corina Marti en Dominique Vellard. Hun repertoire omvat muziek van de 11de tot de 16de eeuw. Met concertprogramma's met vroege polyfonie (van de Notre-Dameschool tot Guillaume Du Fay), middeleeuwse Engelse religieuze gezangen of muziek van Hildegard van Bingen waren ze te gast in Bretagne, Zwitserland en op het Festival Oude Muziek in Utrecht.

Cupertinos

Het Portugese ensemble Cupertinos ontstond in 2019 en richt zich voornamelijk op het Portugese muzikale erfgoed van de 16de en 17de eeuw, met muziek van o.a. Duarte Lobo, Manuel Cardoso, Filipe de

Magalhães en Pedro de Cristo. Als ambassadeurs van dit repertoire waren ze te gast op oudemuziekfestivals in o.a. Portugal, Spanje, Italië, Finland en Duitsland. Cupertinos' opname van Manuel Cardoso's *Requiem*, bij platenlabel Hyperion, werd in 2019 Gramophones album van het jaar in de categorie oude muziek.

Danilevskaia, Anna

Anna Danilevskaia bespeelt de vedel en de renaissancegamba, en legt zich toe op muziek van de 14de tot de 17de eeuw. Ze studeerde in Barcelona bij Pedro Memelsdorff en aan de Schola Cantorum in Bazel bij Paolo Pandolfo. Ze werkte samen met ensembles als La Morra, Currentes en Qualia. In 2014 richtte ze Sollazzo Ensemble op.

De bruyn, Jurgen

Jurgen De bruyn behaalde zijn masterdiploma's gitaar, kamermuziek en luit aan het Lemmensinstituut in Leuven. Hij werd laureaat van verschillende wedstrijden en richtte later Zefiro Torna op waarmee hij te gast was op vele festivals. Hij verleende zijn medewerking aan Huelgas Ensemble, Ex Tempore, Vlaamse Opera en andere. Momenteel is Jurgen De bruyn als leerkracht verbonden aan de academies van Bornem en Tienen.

Delmotte, Frederic

Frederic Delmotte studeerde musicologie aan de KU Leuven en de Technische Universität en Humboldt Universität in Berlijn. Hij was als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Architecture Museum La Loge in Brussel. Vervolgens was hij adjunct-archivaris in De Munt. Momenteel is hij assistent programmatie en dramaturgie in AMUZ en verzorgt hij inleidingen en lezingen voor De Munt.

De Moor, Pieter

De Belgische tenor Pieter De Moor studeerde zang, traverso en klave-

cimbel aan het Lemmensinstituut in Leuven. Hij werkte als ensemble-zanger samen met o.a. Currende, Vox Luminis, Cappella Pratensis, Ex Tempore en Vlaams Radiokoor. Als solist was hij te horen als evangelist in Bachs *Weihnachtsoratorium* en in uitvoeringen van cantaten van verschillende componisten. Pieter De Moor dirigeert De Sangghesellen uit Beersel en Happy Art in Kortenberg.

Devillers, Perrine

Na haar klarinetopleiding studeerde sopraan Perrine Devillers zang aan de Schola Cantorum in Bazel, waar ze les volgde bij o.a. Margreet Honig, Alessandro de Marchi, Peter Kooij en Andreas Scholl. Reeds tijdens haar opleiding werkte ze samen met Sollazzo Ensemble, Vox Luminis, Ensemble Correspondances, Profeti della Quinta en Pygmalion. Ze participeerde in meerdere opera- en oratoriumproducties, waaronder Purcells *Dido and Aeneas* o.l.v. Raphaël Pichon, Caccini's *La liberazione di Ruggiero dall'isola d'Alcina* o.l.v. Paul Van Nevel en Vivaldi's *Juditha triumphans* o.l.v. Andrea Marcon. Ze is te horen op cd's van o.a. Profeti della Quinta, Sollazzo Ensemble en The 1750 Project.

Diepenhorst, Wim

Wim Diepenhorst studeerde orgel en kerkmuziek aan het conservatorium van Amsterdam en tegelijk musicologie aan de universiteit van Utrecht, waar hij zich specialiseerde in de geschiedenis en techniek van de orgelbouw in Nederland. Aansluitend op zijn conservatoriumopleiding werd hij docent orgel aan het Amsterdamse conservatorium. Tot 2003 werkte hij als redacteur mee aan de encyclopedie *Het historische orgel in Nederland*. Datzelfde jaar werd hij benoemd tot specialist Klinkende Monumenten bij de Nederlandse Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Wim Diepenhorst werkte mee aan enkele cd-opnamen van Cappella Pratensis.

Duo Yamane

De musici van Duo Yamane begonnen hun samenwerking als basso-continuo duo aan de University of Arts in Tokio in 2016. Daar studeerden ze bij Hidemi Suzuki, Natsumi Wakamatsu, Sigiswald Kuijken en Pieter-Jan De Belder. De laatste jaren exploreren ze voornamelijk later repertoire voor cello en klavecimbel of pianoforte. Ze maken ook deel uit van het Lynx Consort, een Japans ensemble dat muziek van de 17de tot de 20ste eeuw uitvoert op historische instrumenten. Momenteel vervolmaken ze zich in het 19de-eeuwse repertoire aan het conservatorium van Brussel bij Piet Kuijken, Alain Gervreau en Stefaan Verdegem.

Frederiksen, Joel

Menig Lausbezoeker zal de Amerikaanse bas en luitist Joel Frederiksen kennen als muzikant die jarenlang zong bij Huelgas Ensemble. Onder-tussen viert zijn eigen Ensemble Phoenix Munich zijn twintigjarige bestaan, waarmee hij renaissance- en barokmuziek uit Engeland, Italië, Frankrijk, Spanje en Portugal bracht. Frederiksen maakt ook uitstappen naar andere muziekstijlen, zoals met *Rose of Sharon*, met vroege Amerikaanse muziek, *A day with Suzanne - A tribute to Leonard Cohen*, en met middeleeuwse troubadourliederen van Walther von der Vogelweide.

graindelavoix

Graindelavoix gaat steeds op zoek naar alternatieve uitvoeringsmogelijkheden waarbij expressie en intensiteit vooropstaan. Het ensemble bestaat uit muzikanten met een erg verschillende achtergrond en scholing, maar met een uitgesproken expressiviteit. Bij de uitvoering wordt die heterogeniteit niet weggepolijst, maar werkt die eerder versterkend. Graindelavoix werkte in 2011 samen met het dansgezelschap Rosas van Anne Teresa De Keersmaeker en ontwikkelt geregeld multimediale en interdisciplinaire projecten.

Hallock, Andrew

Andrew Hallock studeerde compositie aan de universiteit van Texas, en zang aan het conservatorium van Den Haag. Hij zingt in verschillende ensembles, waaronder graindelavoix en Sollazzo Ensemble. Sinds 2010 is hij een kernlid van Cappella Pratensis en sinds 2015 een van de docenten van hun jaarlijkse summerschool. Hallock ontwikkelt digitale tools om polyfonie beschikbaar en toegankelijk te maken voor een ruimer publiek van toehoorders én uitvoerders.

Hellemans, Marijke

Marijke Hellemans studeerde kunstgeschiedenis & archeologie aan de Vrije Universiteit Brussel. Ze werkt sinds 1987 in Museum Plantin-Moretus aan opdrachten rond collectieregistratie, tentoonstellingen e.a. In 2000 werd ze conservator van de collectie Prentenkabinet van het museum, waarbij het behoud, onderzoek en de registratie en ontsluiting voor het publiek van de prenten en tekeningen tot haar verantwoordelijkheid behoren.

Herreweghe, Philippe

In 1970 richtte Philippe Herreweghe Collegium Vocale Gent op. Zijn levendige, authentieke en retorische aanpak van de barokmuziek werd al gauw alom geprezen. Later stichtte hij eveneens het barokensemble La Chapelle Royale en Orchestre des Champs Élysées. Sinds 1997 is hij als dirigent verbonden aan Antwerp Symphony Orchestra. Bovendien is hij gastdirigent van orkesten als Concertgebouworkest Amsterdam, Scottish Chamber Orchestra of Tonhalle Orchester Zürich. Philippe Herreweghe werd meermaals gelauwerd voor zijn muzikale verdiensten, o.a. met een eredoctoraat aan de KU Leuven en met de Franse benoeming tot Chevalier de la Légion d'Honneur.

Horst, Valerie

Musicologe Valerie Horst was betrokken bij de oprichting van Early Music

America en werd er later voorzitter van. Ze is eredirecteur van Amherst Early Music, een non-profitorganisatie die de appreciatie, het onderricht en de uitvoeringen van oude muziek stimuleert. Ze was vele jaren onder-voorzitter van de American Recorder Society. Sinds 1982 is ze lid van de faculteit Historical Performance van Mannes College of Music, ze was er jarenlang programmator van concerten oude muziek. In 2003 ontving Valerie Horst de Distinguished Achievement Award van de American Recorder Society voor haar jarenlange carrière in en bijdragen tot het oudemuzieklandschap.

Huelgas Ensemble

Huelgas Ensemble werd in 1970 opgericht door Paul Van Nevel en is uitgegroeid tot een begrip in de internationale muziekwereld. Vanuit een focus op de middeleeuwse en renaissancepolyfonie weet het ensemble steeds weer te verbluffen met zijn originele programmering, historisch geïnspireerde en vanuit de bronnen gestuurde interpretaties, een opmerkelijke vocale zuiverheid, technische virtuositeit en spontane levendigheid.

I Fedeli

Het historischeblazersensemble I Fedeli werd opgericht door Josué Meléndez Peláez en Nora Hansen, en presenteert 16de- en 17de-eeuws repertoire van stadsblazers (Stadtppfeiffer, piffari, ministriles) dat werd gebruikt in kerken en bij private en openbare gelegenheden. I Fedeli was laureaat van de International Young Artist's Presentation in Antwerpen in 2009 en werkte sindsdien samen met ensembles als Cantus Cölln, Singstimmen en Cappella Pratensis. De bezetting van cornetti, trombones, dulcianen en schalmeien wordt soms uitgebreid met strijk-, tokkel- of toetsinstrumenten.

Janssens, Mark

Mark Janssens is presentator en producer bij Klara. Met het team van

Ampersand gaat hij op zoek naar de verbinding tussen luisteraar, componist, artiest en muziek. In *Maestro* geeft hij een podium aan musici van gisteren en vandaag in de grote klassieke werken. Hij presenteerde ook jarenlang de Klara Top 100 en maakte documentairereeksen over grote componisten (Sibelius, Wagner, Richard Strauss) en uitvoerders. In zijn reeks *Vlaamse reuzen* liet hij de grote Vlaamse artiesten van de oude muziek aan het woord. In 2016 werd Mark Janssens genomineerd voor de Grote Prijs Jan Wauters voor Uitmuntendheid in de Nederlandse Taal.

Joubert-Caillet, François

François Joubert-Caillet speelde al blokfluit, piano en contrabas voor hij zich toelegde op de viola da gamba. Na zijn studies aan de Schola Cantorum Basiensis won hij de kamermuziekwedstrijd in Brugge, waar hij eveneens de publieksprijs wegkaapte. François Joubert-Caillet richtte in 2009 zijn eigen ensemble L'Achéron op. Vanaf 2015 nam hij het volledige oeuvre voor viola da gamba van Marin Marais op voor het label Ricercar. Dit is een ambitieus project van vijf boeken met gambamuziek, zo'n 600 stukken, waarvan het laatste deel in juni 2023 verscheen.

Kolb, Paul

Musicoloog Paul Kolb studeerde aan Harvard University en behaalde zijn doctoraat over 15de-eeuwse motetten aan de universiteit van Oxford. Momenteel is hij stafmedewerker van de Alamire Foundation waar hij verschillende aspecten van mensurale notatie in de 15de en 16de eeuw bestudeert en wetenschappelijk redactioneel medeverantwoordelijk is voor het *Journal of the Alamire Foundation* en *Leuven Library of Music in Facsimile*. Ook voert hij onderzoek naar componist Gaspar van Weerbeke.

L'Achéron

Sinds 2009 legt gambist François Joubert-Caillet zich met zijn ensemble

L'Achéron toe op muziek uit de renaissance en de barok. Aanvankelijk was L'Achéron een gambaconsort, maar ondertussen varieert de bezetting afhankelijk van het concertprogramma. L'Achéron werkt ook geregeld samen met muziekensembles met een andere achtergrond, zoals Sultan Veled, waarmee ze in het programma *L'Orgue du sultan* Elizabethaanse muziek combineren met Ottomaanse, of met de Griekse liraspeler Sokratis Sinopoulos in het programma *Lachrimae lyrae*. L'Achéron nam muziek op van o.a. Orlando Gibbons, Marin Marais, Samuel Scheidt, Anthony Holborn, Johann Caspar Kerll (i.s.m. Vox Luminis), Johann Bernhard Bach, Philipp Heinrich Erlebach en Johannes Schenck.

Le Miroir de Musique

Le Miroir de Musique staat voor sterke persoonlijkheden van de nieuwe generatie – van wie velen studeerden aan de Schola Cantorum Basiensis – die oude muziek vertolken onder leiding van Baptiste Romain. Het ensemble is gespecialiseerd in muziek van de middeleeuwen en de renaissance, van de gouden tijd der troubadours tot de tijd van de humanisten in de 16de eeuw. Het ensemble is gevestigd in Bazel, Zwitserland.

Les Âmes Perdues

Les Âmes Perdues is een Antwerps muziektheatercollectief van en met Naomi Beeldens, Isaak Duerinck en Ewout Lehoucq. Van schlagers tot motetten, Dowland tot Dalida, schouwburg tot fumoir, de multigetalenteerde performers maken brandhout van het muzikale hokjesdenken. Ze maakten voorstellingen rond cabaret uit het interbellum, muzikale arrangementen van Messiaen, Schubert, Poulenc, Roy Orbison en Iggy Pop, die ze in 2020 herwerkten tot *Quartett*, een coronaproof luisterspel. Hun meest recente creaties zijn *Eurovisionary*, een satirische ode aan 65 jaar Eurovisiesongfestival, en *How do you sleep at night*, een muzikale onderdompeling in de wereld van de melatonine.

Lycke, Benjamien

Benjamien Lycke studeerde compositie aan het conservatorium van Gent en het Royal College of Music in Londen. Hij schreef met regisseur en librettiste Mien Bogaert verschillende kameropera's die werden opgevoerd in Londen, Hamburg en Brugge. Hij componeerde muziek voor films, videogames en reclamefilmpjes (o.a. voor Chanel), voor kleine en grote muzikensembles (waaronder Kugoni Trio, Triotique en Symfonieorkest Vlaanderen). Zijn voorkeur gaat uit naar koor- en operawerken, en naar experimentele multidisciplinaire projecten.

Mañalich, Francisco

Francisco Mañalich studeerde musicologie, viola da gamba en zang aan de universiteit van zijn geboortestad Santiago in Chili. Daarna studeerde hij bij o.a. Christophe Coin aan het conservatorium van Parijs. Hij werkte als zanger en gambist samen met ensembles als La Fenice, Sequentia, Dialogos, Ensemble Clément Janequin en Ensemble Correspondances, zong de operarollen Ferrando in *Così fan tutte* en Idamante in *Idomeneo*. Sinds 2017 legt Mañalich zich eveneens toe op zijn ensemble Comet Musicke.

Marnef, Guido

Guido Marnef studeerde geschiedenis aan UFSIA en KU Leuven. Daar behaalde hij een doctoraat met een proefschrift over Antwerpen tijdens de Reformatie. Hij is gewoon hoogleraar aan de UA en verbonden aan het Centrum voor Stads geschiedenis. Hij legt momenteel de laatste hand aan een boek over de Calvinistische Republiek in Antwerpen.

Meléndez Peláez, Josué

Blokfluitist en cornettospeler Josué Meléndez Peláez is specialist in barok-improvisatie en doceert cornetto en diminutie aan de conservatoria van Frankfurt en Bremen. Hij geeft geregeld workshops en masterclasses over muzikale versieringen en diminuties. Over deze onderwerpen publi-

ceerde hij ook menig artikel. Samen met Catherine Motuz leidt hij het ensemble I Fedeli.

Metcalfe, Scott

Scott Metcalfe deed onderzoek naar de uitvoeringspraktijk van vocale muziek van de 14de tot de 17de eeuw, en werkt aan de wetenschappelijke uitgaven van o.a. liederen van Gilles Binchois en liederen uit het Leuven Chansonier. Hij gaf les aan de universiteiten van Boston en Harvard en aan de conservatoria van New England en Oberlin. Hij richtte in 1999 het ensemble Blue Heron op dat hij sindsdien leidt. Daarnaast is hij actief als barokviolist.

O'Dette, Paul

Hoewel Paul O'Dette vooral bekend is om zijn solorecitals en zijn intussen meer dan 120 opnamen met virtueuze luitmuziek, is hij minstens even actief als ensemblemusicus. Sinds 1997 profileert O'Dette zich ook als dirigent van barokopera's. Ook als onderzoeker en publicist wordt hij als een referentie beschouwd, vooral dan op het gebied van de uitvoeringspraktijk en bronnenstudie van 17de-eeuwse Italiaanse en Engelse solozang, continuopraktijk en luittechniek. Paul O'Dette doceert luit, is directeur van de oudmuziekafdeling aan de Eastman School of Music en artistiek directeur van het Boston Early Music Festival.

Peirsman, Lothar

Na zijn studies in de biologie en biochemie aan KU Leuven volgde Lothar Peirsman zijn passie voor muziek. Aan dezelfde universiteit behaalde hij in 2021 zijn master in de Musicologie met een thesis over Carlo Gesualdo. In november 2022 is hij bij David Burn en Antonio Chemotti gestart met een doctoraat over de spirituele madrigalen van Philippus de Monte. Hij is verbonden aan de Alamire Foundation.

Pye, Michael

De Brit Michael Pye is romanschrijver, journalist en historicus. Twintig jaar lang pendelde hij tussen New York en Europa als politiek en cultuur-columnist voor verschillende Britse kranten. Pye heeft zowel non-fictieboeken als historische romans gepubliceerd, waaronder *Gestolen levens* (1999) en *Stukken uit Berlijn* (2002). In 2015 verscheen *Aan de rand van de wereld*, een wereldwijde bestseller over het leven aan de Noordzee in de middeleeuwen. In 2021 verscheen *Antwerpen. De gloriejaren*, waarvan inmiddels 30.000 exemplaren zijn verkocht en dat in de pers erg goed werd ontvangen.

Romain, Baptiste

Na zijn vioolstudies specialiseerde Baptiste Romain zich in de middeleeuwse muziek, de doedelzak, vedel en andere vroege strijkinstrumenten aan het Centre de musique médiévale in Parijs, de Schola Cantorum in Bazel en het conservatorium van Lyon. Hij is artistiek leider van Le Miroir de Musique en speelt ook geregeld in ensembles als PER-SONAT, Ensemble Gilles Binchois en Douce Mémoire. Sinds 2017 doceert hij middeleeuwse en renaissancestrijkinstrumenten aan de Schola Cantorum.

Rondeau, Jean

Jean Rondeau studeerde klavecimbel aan het conservatorium van Parijs bij Blandine Verlet, gevolgd door een opleiding basso continuo, orgel, piano, jazz, improvisatie en directie. Hij zette zijn muziekopleiding voort aan het conservatorium van Parijs en aan de Guildhall School of Music and Drama in Londen. Op 21-jarige leeftijd werd Rondeau de jongste winnaar van het internationale klavecimbelconcours in Brugge, tijdens het MA Festival 2012. Hij is ondertussen een veelgevraagd artiest, geeft wereldwijd masterclasses, en meerdere van zijn opnamen werden gelauwerd met prijzen.

Rubens Rosa

Rubens Rosa is een jong ensemble dat zich toelegt op middeleeuwse muziek. Het werd opgericht door vedelspeelster Aliénor Wolteche en tenor Matthieu Romanens die beiden hun opleiding genoten aan de Schola Cantorum in Bazel. Hun repertoire gaat van begeleide monodie uit de 13de eeuw tot instrumentale polyfonie uit de late middeleeuwen. De musicologische, linguïstische en organologische expertise van Wolteche en Romanens vormen de kern van hun repertoireonderzoek. Zo slaagden ze erin om een lyrische lai van Guillaume de Machaut, of afgemeten dansen uit het beroemde *Manuscript du roi* uit het einde van de 13de eeuw te reconstrueren en uit te voeren.

Sadler, Liane & Conrad, Elias

Het duo Liane Sadler & Elias Conrad werd gevormd aan de Schola Cantorum Basiliensis uit een gezamenlijke interesse voor de combinatie van renaissance- of baroktraverso en tokkelinstrumenten als luit, teorbe, gitaar of vihuela. Het duo speelt instrumentale muziek en bewerkingen van vocale muziek: 16de-eeuwse polyfonie, airs de cours en dansmuziek van het hof van Lodewijk XIV, en 17de-eeuwse sonaten en canzoni. Sadler en Conrad waren in residentie in het Château de l'Esparrou in Perpignan en traden op in de Fringereeks van het Festival Oude Muziek in Utrecht. Dit jaar zijn ze ook te gast op het Alte Musik Fest Friedenau in Berlijn.

Sariel, Alon

Alon Sariel bespeelt virtuos de luit, mandoline, barokgitaar, ud en andere tokkelinstrumenten, die hij vaak in één concert inzet om zijn publiek een heel diverse muzikale ervaring te presenteren. Hij werkte samen met solisten en ensembles als Andreas Scholl, Maurice Steger, Lautten Compagny, Barokksolistene en Daniel Barenboims West-Eastern Divan Orchestra. Sariel heeft een bijzondere liefde voor de mandoline en gaf Uri

Cane opdracht voor twee nieuwe composities voor het instrument. Op zijn meest recente album *Plucked Bach* speelt hij muziek van de grootmeester op diverse tokkelinstrumenten.

Sarrechia, Mario

De Belgische Mario Sarrechia studeerde klavecimbel aan het Antwerpse conservatorium bij Ewald Demeyere en aan het conservatorium van Amsterdam bij Bob van Asperen, Menno van Delft en Richard Egarr. Daarnaast volgde hij ook masterclasses bij o.a. Gustav Leonhardt, Christophe Rousset en Sigiswald Kuijken. Sarrechia is vast continuospeler van het barokorkest La Petite Bande. Daarnaast speelt hij bij ensembles als Cappella Amsterdam, RedHerring en het Nederlands Kamerkoor. Met zijn eigen ensemble, Amsterdam Corelli Collective, werd hij geselecteerd voor het eemerging-programma van het Festival d'Ambronay in 2015 en was hij IYAP-laureaat in 2016. Mario Sarrechia doceert muziektheorie aan de Hogeschool Leiden.

Sayce, Lynda

De Britse luitiste en musicologe Lynda Sayce studeerde geschiedenis en muziek aan St. Hugh's College in Oxford en luit bij Jakob Lindberg aan het Royal College of Music. Voor continuobegeleiding vervulde ze zich bij Nigel North. Haar doctoraatsonderzoek richtte zich op de geschiedenis van de torbe en ze publiceerde talrijke artikelen en bijdragen over muziek. Ze is als luitiste verbonden aan de ensembles Ex Cathedra, The King's Consort en The Musicians of the Globe. Daarnaast is ze geregeld te gast bij andere groepen en leidt ze het luitconsort Chordophony. Ze is eveneens verbonden aan de Alamire Foundation en het in Oxford gevestigde Digital Image Archive of Medieval Music.

Schmelzer, Björn

Björn Schmelzer studeerde antropologie en musicologie, maar is als

multidisciplinair artiest voornamelijk autodidact. Hij is artistiek leider van graindelavoix, een broedplaats en hybride gezelschap dat oude repertoires vanuit anachronistische hoek op de breuklijnen van tijd en ruimte benadert, met de bedoeling het auditieve verleden te heruitvinden. Björn Schmelzer specialiseert zich in de stijl en de functie van ornamentatie in de mediterrane muziek, in verschillende middeleeuwse vocale tradities en hun doorwerking in latere tijden. Hij werkt geregeld samen met kunstenaars uit andere disciplines zoals choreografen Anne Teresa De Keersmaeker en David Hernandez, en fotograaf Koen Broos. Björn Schmelzer werd in het voorjaar van 2023 geridderd als Chevalier in de Franse Ordre des Arts et des Lettres.

Schreurs, Eugene

Musicoloog en gambist Eugene Schreurs was medestichter van de Alamire Foundation die hij tot 2002 leidde. Van 2002 tot 2009 stond hij aan het hoofd van Resonant, centrum voor Vlaams muzikaal erfgoed. Hij doceerde aan het Lemmensinstituut en de KU Leuven, en is sinds 1989 docent aan het Antwerpse conservatorium. Hij stelt zich vooral tot doel de band tussen muzikaal erfgoed, onderzoek en de uitvoeringspraktijk nauwer aan te halen. Hierover gaf hij lezingen en gastcolleges in binnen- en buitenland en publiceerde hij tal van bijdragen. Met kunsthistorica Wendy Wauters werkt hij aan het boek *Music and lived religion in the collegiate Church of Our Lady in Antwerp (1352-1566)* dat in 2024 zal verschijnen.

Semerád, Vojtěch

Vojtěch Semerád studeerde altviool aan het conservatorium van Praag en trok vervolgens naar het conservatorium van Parijs om er barokviool te studeren. Hij legde zich er volledig op toe en werd in 2011 finalist van de Telemann-Wettbewerf. Later studeerde hij ook zang aan het Parijse conservatorium. Semerád is leider van Cappella Mariana en zingt ook

geregeld met andere vocale ensembles, waaronder Huelgas Ensemble.

Sollazzo Ensemble

Sinds de oprichting in 2014 in Bazel staat Sollazzo Ensemble onder leiding van Anna Danilevskaia. Het ensemble bestaat uit muzikanten met verschillende muzikale achtergronden en legt zich toe op muziek uit de middeleeuwen en de vroege renaissance. In 2014 won Sollazzo Ensemble de Vier Jahreszeiten, een kamermuziekwedstrijd van de Schola Cantorum Basiliensis, en in 2015 de York Early Music International Young Artists Competition. Hun cd *Firenze 1350* werd onderscheiden met een Diapason d'Or, en in hun reeks cd's met alle muziek uit het Leuven Chan-sonnier verschenen de eerste twee delen.

Spiessens, Godelieve

Godelieve Spiessens studeerde musicologie en kunstgeschiedenis aan de KU Leuven. Het onderwerp van haar doctoraat was de Antwerpse luitcomponist Emanuel Adriaenssen. Haar onderzoek was vooral gericht op de de luitmuziek in de Nederlanden en op het Antwerpse muziekleven tijdens het ancien régime. Behalve twee bloemlezingen met luitmuziek van Adriaenssen en het boek over diens leven en werk, publiceerde ze een bundel 17de-eeuwse klavecimbelmuziek uit de Zuidelijke Nederlanden (*Monumenta Flandrae musicae*, 4) en een boek over de 17de-eeuwse kunstschilder Alexander Adriaenssen, Emanuels zoon. Spiessens was wetenschappelijk medewerker bij o.a. de Koninklijke Bibliotheek Albert I, kunstadviseur, muziekbibliothe-caris, muziekrecensent en radioproducer. Als erkenning voor haar gezamenlijke oeuvre ontving ze in 2006 in Antwerpen de provinciale prijs voor geschiedenis en volkskunde. Haar onderzoek was een grote inspiratiebron voor het Museum Vleeshuis. Godelieve Spiessens overleed in 2020.

Stile Antico

Het Britse ensemble Stile Antico legt zich toe op vocale muziek uit de

renaissance en vroege barok, met een bijzondere interesse voor de muziek uit de Tudorperiode. Sinds de oprichting in 2001 koos de groep ervoor om zonder dirigent te musiceren. De zangers worden geprezen voor hun toewijding, levendige uitvoeringen en expressieve tekstbehandeling. De cd-opnamen van Stile Antico wisten meerdere prijzen in de wacht te slepen en hun masterclasses en workshops kennen veel succes. Hun meest recente cd is *The golden Renaissance: William Byrd*.

TeaterBLIK

Het theatergezelschap TeaterBLIK werd opgericht in 2007 en is gevestigd op het eiland Fanø voor de westkust van Denemarken. TeaterBLIK maakt multidisciplinaire voorstellingen voor jonge kinderen en hun begeleiders. Kernwoorden voor hun oeuvre zijn présence, poëzie, esthetiek en durf. TeaterBLIK speelt in heel Denemarken en daarbuiten, o.a. in Japan, Frankrijk, Canada, Israël en België.

Toscano, Luís

Luís Toscano zong als knaap in het Coro dos Pequenos Cantores de Coimbra. Hij studeerde economie aan de universiteit van Coimbra, en musicologie en muziek aan de universiteit van Aveiro, waarbij hij zich voornamelijk toelagde op 16de- en 17de-eeuwse Portugese muziek. Momenteel werkt hij aan zijn doctoraat. Luís Toscano is artistiek leider van het vocale ensemble Cupertino. Hij is medeoprichter van La Farsa en zong o.a. bij Capela Gregoriana Psalterium, Ars Nova Copenhagen, Theatre of Voices, Contrapunctus en Musica Ficta.

Utopia

Vernoemd naar het befaamde boek van Thomas More uit 1516 richt het zangersensemble Utopia zich, met de Vlaamse polyfone traditie in de genen, op de meerstemmige muziek uit voornamelijk de 16de eeuw. De zangers van Utopia zijn allen gepokt en gemazeld in oudmuziekensem-

bles als Collegium Vocale Gent, Capilla Flamenca en Huelgas Ensemble. Ondertussen brachten ze drie cd's uit: de *The seven lamentations* van Cristobal de Morales, *Luther, the noble art of music*, met muziek van Josquin des Prez, Balduin Hoyoul en Michael Praetorius, en *The musical universe of Andreas Pevernage*.

Van Heyghen, Peter

Peter Van Heyghen studeerde blokfluit en zang aan het conservatorium van Gent. Hij concerteert wereldwijd als solist, met zijn kamermuziekensemble More Maiorum en blokfluitconsort Mezzaluna, en als dirigent van het barokorkest Les Muffatti. Peter Van Heyghen is ook actief als onderzoeker, publicist, referent en docent aan de conservatoria van Brussel en Den Haag. Daarnaast verzorgt hij wereldwijd masterclasses, workshops, lezingen en gastcolleges.

Van Opstal, Nicole

Nicole Van Opstal studeerde musicologie en media- en informatiekunde aan de KU Leuven. Ze is presentator bij Klara en werkte in het verleden mee aan programma's als *Polyfolie*, *Café Zimmermann*, *Klara wakker* en *Boetiek Klassiek*. Momenteel is ze 's avonds te horen in *Klara live*, waar ze vooral de liveconcerten voor haar rekening neemt, zoals bij het Klara-festival en de Koningin Elisabethwedstrijd.

Van Nevel, Paul

Paul Van Nevel richtte in 1970 Huelgas Ensemble op, dat internationale faam verwierf. Met zijn interpretaties betracht hij een accurate weergave van de tijdsgeest van het repertoire, en dat vanuit de kennis van historische uitspraak, voordrachtattitude, tijdservaring en tempo, geïmproviseerd contrapunt enz. In 2018 verscheen zijn boek *Het landschap van de polyfonisten. De wereld van de Franco-Flamands (1400-1600)* waarin hij de hypothese naar voren schuift dat de imitatieve en melancholische stijl

van deze componisten is ontstaan door de natuur van de landschappen (de stilte, de geborgenheid, de melancholie) waarin de Franco-Flamands hun kindertijd hebben doorgebracht.

Vestigium Ensemble

Vestigium Ensemble ontstond als een duo van traversospeelster Ana Fernández Anguita en gambist Andrés García Fraile. Later sloot klavecijnist Eliot Xaquín Dios Martínez bij hen aan. De musici studeerden bij oudmuziekspecialisten als Anna Besson, Frank Theuns, Philippe Pierlot, Richard Egarr, Andrea Marcon en Jacques Ogg. Het jonge ensemble won de eerste prijs in de categorie oude muziek van de Juventudes Musicales de España-competitie en was te gast op het Festival de Música y Danza in Granada, Festival Oude Muziek in Utrecht en Spring Festival in Den Haag.

Wauters, Wendy

Wendy Wauters behaalde haar masterdiploma Beeldende Kunst aan Sint-Lukas in Brussel en studeerde kunstwetenschappen aan de KU Leuven. Daarna doceerde ze met haar proefschrift *De beroering van de religieuze ruimte. De beleavingswereld van de kerkganger in de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekerk ca. 1450-1566*. Dit proefschrift werd in 2022 bekroond met de prestigieuze Mgr. Charles De Clercq-prijs voor Wauters' bijdrage tot de religieuze geschiedenis van Vlaanderen. Het vormde eveneens de basis voor haar succesvolle boek *De geuren van de kathedraal*.

Weytjens, Renate

Musicologe Renate Weytjens werkte o.a. als wetenschappelijk medewerker in de Koninklijke Bibliotheek en in de bibliotheek van het Brussels conservatorium. Ondertussen werkt ze al heel wat jaren bij Klara. Aanvankelijk als programmamedewerker, nu ook als producer, waarbij ze o.a. Klara-concertopnamen coördineert van op de concertlocaties tot in uw

huiskamer. Ze heeft een bijzondere voorliefde voor het renaissance-repertoire. Dat zingt ze ook zelf. Ze had het geluk te kunnen werken met o.a. Sigiswald Kuijken, Marcus Creed, Andrew Parrott en Robert Hollingworth. Maar het ensemble Currende van Erik Van Nevel ligt haar het meest na aan het hart. Renate Weytjens doceert ook muziekgeschiedenis aan de academie van St.-Lambrechts-Woluwe.

Zefiro Torna

Het Vlaamse vocaal-instrumentale ensemble Zefiro Torna werd opgericht in 1996 om vanuit een diep respect voor het verleden het muzikale erfgoed te laten herleven voor een publiek van vandaag. Het ensemble kiest voor historische instrumenten en een historische benadering van de uitvoeringspraktijk – waarvoor het zich laat bijstaan door musicologen – maar voegt er ook eigen elementen aan toe, vaak onder de vorm van literatuur, theater, hedendaagse dans, beeldende kunst, actuele en etnische muziek.

Uitgevoerde werken

Abrahan (fl. ca. 1543-64)

Tant vous allez douce Guillemette 337

Adriaenssen, Emanuel (ca. 1550-1604)

Almande nonnette	203
Chi passa	203
Fantasia prima	203
Fantasia seconda	203
Het soude een meysken gaen om wijn	203
Passomezzo in basso	203
Praeludium Primi toni	203

Agricola, Alexander (1445/46-1506)

Salve regina: Et Iesum 159

Anoniem

Adieu ma tresbelle maistresse	149
Alleluia. Ave Maria	91
Almande Bisarde	291
Almande d'Anvers	393
Almande de la nonette	171
Bewaert mij Heer weest doch myn toeverlaet, den 16 sallem	171
Brabantse dragondermars	171
Brande champagne	171
Cum desiderio vo cercando	113
De frans galliard	171

Den man te quart staande	121
Deus misertus hominis	91
Fantasia	337
Fantasia	337
Fantasia	337
Gaillarde & Branle d'Escosse	291
Gaillarde d'Italie	393
Ick weet een vrouwen amoreus	411
In dinen grim	307
La bataille	393
Mundus vergens in defectum	91
Nam edunt de micis	113
Pange lingua	113
Pass'emezzo d'Anvers	291
Pass'emezzo d'Italie	291, 393
Patientia ognun me dice	113
Pavana lachrymae, naar Dowland WV 106	367
Pavane & Gaillarde Ferrarese	291
Pavane dan vers	171
Premier branle de Gay	291
Si vous estes belle	393
Susanna vung jour	171
Tandernaeken op den Rijn	411
Verhort, Heer, mijn geclach	307
Veri floris sub figura	91
Vir erat in terra	91
Wie sal mijn troetelen	393

Barbe, Antoine (?-1564)

Ung capitaine de pillards	307

Barbireau, Jacobus (1455-1491)

Een vrolic wesen	131
Missa Virgo parens Christi	399
Osculetur me	131
Scon lief	131

Baston, Josquin (fl. 1542-63)

Accordez moy que vostre soye mon seul bien	307
Si loyal amour	307

Bauldeweyn, Noël (ca. 1480-na 1513)

En douleur en tristesse, à 5	69

Bedyngham, John (?-1458/59) ?

So ys emprentid in my remembrance	149

Blavet, Michel (1700-1768)

Sonate in d, opus 2 nr. 2	87

Bull, John (1562/63-1628)

Christe redemptor	247
In nomine	247
Melancholy galliard	367
Melancholy pavan	367
Praeludium	367

Buxtehude, Dietrich (ca. 1637-1707)

Variaties op "Kraut und Rüben"	121

Byrd, William (ca. 1539-1623)

The woods so wild	171

Canis, Cornelius (ca. 1505/10-1561)

Si par souffrir, à 5 291

Cardoso, Manuel (1566-1650)

Sitivit anima mea 353

Casulana, Maddalena (fl. 1566-1583)

Amor per qual cagion 103
 Amorosetto fiore 103
 Cinta di fiori un giorno 103
 Il vostro dipartir 103
 Io d'odorate 103
 Morir non può 'l mio core 103
 Morte! Che voi? 103
 Ridon' hor per le piagge 103
 S'alcun vi mira 103
 Sculpio nell'alm'amore 103
 Se scior si ved' il laccio 103

Clemens non Papa, Jacobus (ca. 1510/15-1555/56)

Aymer est ma vie 337
 Imcessament suis triste, à 4 291
 Oncques amour, à 4 291

Conversi, Girolamo (fl. 1572-75)

Io vo gridando 393

Corelli, Arcangelo (1653-1713)

Sonate in G, opus 5 nr. 4 87

Cornet, Peeter (1570/80-1633)

Courante 367
 Fantasia del primo tono 367

Cornet, Séverin (ca. 1520-1582)

Belgia tota suum tribuit 235
 C'haggio perduto la dola signora mia 209
 Caligaverunt oculi mei, à 7 235
 Cantantibus organis 235, 69
 Come d'ogni virtù 209
 Crudel tu dormi, à 6 235
 Damours me vient, à 4 291
 Heu quantus dolor 235
 La déesse Venus avecques Polymnie 209
 La peine dure que tant j'endure 175, 337, 69
 Nasci d'Aguelo 235
 Ne Marte ne Bellona hanno potenza 235
 Parmi di star 209
 Quantus apud veteres 209
 Quel ben di tutti e beni 209
 Qui varium regitis populum 235
 S'un' animo gentil 209
 Tel faict semblant d'etre joyeux, à 8 235
 Tibi laus 159
 Veramente in amore, à 8 209
 Virginibus mos / Clara tamen 209
 Vola di voi piu gloriosa fama, à 7 209

Corrette, Michel (1707-1795)

Concerto comique nr. 25 in g 121

Crecquillon, Thomas (ca. 1505/15-ca. 1557)

A vous en est de me guarir	337
Pis ne me peult venir, à 5	291
Quand me souvient de ma triste fortune	337
Ung gay bergeir	171
Ung triste cueur	337

da Gagliano, Marco (1582-1643)

Vergine bella	419

da Palestrina, Giovanni Pierluigi (1525/26-1594)

Pulchra es amica mea	419

de Bousset, Jean-Baptiste (1662-1725)

Pourquoy, doux rossignol	121

de Cabezón, Antonio (1510-1566)

Versos de Magnificat del primer tono	171

de Cristo, Pedro (ca. 1550-1618)

Lamentationes	353

de La Hèle, George (1547-1586)

Missa Fremuit spiritu Jesu	69
Missa Praeter rerum seriem	399

del Melle, Rinaldo (ca. 1554-ca. 1598)

Rossignolet qui chante	175

de Magalhães, Filipe (ca. 1571-1652)

Commissa mea pavesco	353

de Manchicourt, Pierre (ca. 1510-1564)

O cruaulté, à 5	291

de Monte, Philippus (1521-1603)

Alma ben nata se mi duol	337
Bon jour mon coeur	175
Che fai alma, che pensi, à 5	291
Miserere mei Deus	375

Denss Adrian, (ca. 1545-ca. 1608)

Allemanda 4	203
Allemanda decima tertia	203
Fantasia 1	203
Fantasia 3	203
Fantasia 9	203
Fantasia 11	203
Galliarda nona nova	203
Galliarda prima	203

de Rore, Cipriano (1515/16-1565)

Anchor che col partire	337
Il desiderio	103
Io canterei d'amore	419
Mia benigna fortuna	419
Rejouyssons nous a ceste heure	175
Vergine sol'al mondo	419
Vergine tal'è terra	419

des Prez, Josquin (ca. 1450/55-1521)

Faulte d'argent	307
Fortuna desperata	307

Petite camusette	307	Gabrieli, Giovanni (ca. 1554/57-1612)	
de Vento, Ivo (ca. 1543-1575)		Lieto godea	393
Fried gib mir, Herr auf Erden, à 5	69	Garro, Francisco (?-1623)	
du Bruecquet, Vincenet (voor 1440-ca. 1480)		Defunctorum lectiones	353
Nihil est opertum, quod non revelabitur (Fortune par ta cruauté)	113	Gervaise, Claude (fl. 1540-60)	
Du Caurroy, Eustache (1549-1609)		Bransle gay III	411
Rose, vostre beau teint	337	Gibbons, Orlando (1583-1625)	
Du Gaucquier, Alard (ca. 1534-ca. 1582)		Fantasia in g	375
Missa Octo vocum	291	In nomine	375
Faignient, Noë (fl. ca. 1560-1600)		Pavana based on Lachrymae	367
Adieu Anvers, à 5	69	Gombert, Nicolas (ca. 1495-ca. 1560)	
Le tien espoir de mieux avoir t'abuse	337	Le chant des oyseaux	307
Ferrabosco, Alfonso (1543-1588)		Grandi, Alessandro (1586-1630)	
Io mi son giovinetta	337	O vos omnes	375
Fontaine, Pierre (ca. 1380-ca. 1450)		Gregoriaans	
Mon cuer pleure	321	Aurea virga prime matris: Mediatrix	131
Frye, Walter (?-1475 of vroeger)		Ave preclara maris stella: Audi nos	131
Alas alas alas is my chief song	149	Christus factus est	375
Frye, Walter (?-1475 of vroeger)?		Gaudeamus omnes	131
So ys emprentid in my remembrance	149	Inviolata, intacta et casta es	131
		Salve regina	159
		Salve regina: Nobis post hoc exilium ostende	159
		Sub tuum praesidium	131
		Verbum bonum et suave: Supplicamus	131

Guerrero, Francisco (1528-1599)

Ave virgo sanctissima	191

Hasse, Johann Adolf (1699-1783)

Mia cara Anzoletta	121

Hassler, Hans Leo (1564-1612)

O Domine Jesu Christe	375

Huwet, Gregory (ca. 1550-1616)

3 Fantasia	203

Isaac, Heinrich (ca. 1450/55-1517)

Fortuna desperata	307

Lassus, Orlandus (1530/32-1594)

J'ay cherché la science	307
Lassi ch'il crederia	103
Laudent Deum	159
Madonna mia pietà	393, 337
Missa Susanne un jour	159
Poi ch'el mio largo pianto	337
S'una fede amorosa	419
Susanne un jour	159

Le Jeune, Claude (1528/30-1600)

Arreste un peu mon coeur, à 7	291
En m'oyant chanter quelque fois	337
Fuyons tous d'amour le jeu	175
Quell'eau quel air, à 4	291
Rossignol mon mignon	175

Tu ne l'enten pas	175, 337

Les Âmes Perdues

Ghi sotten ende sottinneken	411
Ic kwam noch laetst ten Tinderswipe	411

Lobo, Duarte (1564/69-1646)

Audivi vocem de caelo	353
Missa pro defunctis, à 8	353

Luython, Carolus (1557/58-1620)

Lamentationes Hieremiae Prophetae	375

Luzzaschi, Luzzasco (1545-1607)

Quivi sospiri	419

Lycke, Benjamien (*1989)

MIROIRS	159

Marenzio, Luca (1553/54-1599)

Basti fin qui le pene	393
Così nel mio parlar	419
Solo e pensoso	419

Marty, Julia (*1992)

Contre le tans	91

Mendelssohn-Bartholdy, Felix (1809-1847)

Variations concertantes in D, opus 17	109

Monteverdi, Claudio (1567-1643)

Hor che'l ciel e la terra	419
O ciechi, ciechi!	419
Oimè il bel viso	419
Voi ch'ascoltate	419

Morton, Robert (ca. 1430-1483)

Le souvenir de vous me tue	149
N'aray je jamais mieux	113
Plus j'ay le monde regardé	149

Obrecht, Jacob (1457/58-1505)

Adieu adieu	131
Missa Fortuna desperata	307
Missa Sub tuum praesidium	131, 399
Salve regina, à 6	131

Ockeghem, Johannes (ca. 1410-1497)

Alma redemptoris mater	399
Missa Caput	149

Ortiz, Diego (ca. 1510-ca. 1570)

Recercada quarta sobre la misma canción	307
Recercada seconda	307

Pacoloni, Giovanni (fl. 16de eeuw)

Padoana	393
Padoana	393
Passomezzo	393
Passomezzo	393
Saltarello 'della desperata'	393

Saltarello 'Milanese'	393

Pevernage, Andreas (1542/43-1591)

Dignus es Domine	159
Gloria in excelsis Deo	159
Laude pia Dominum	159
Le rossignol plaisant et gracieux	175
Nata et grata	159
Osculetur me	159
Pleurez muses	69, 399
Que ferez vous, dites ma dame	175
Si dessus voz levres de rose	337
Sur tous regretz, à 5	69
Vous qui goutez d'amour le doux contentement	175

Philidor, Pierre Danican (1681-1731)

Suite in D, opus 3 nr. 12	87

Philips, Peter (1560/61-1628)

Alma redemptoris mater	191
Ave regina caelorum	191
Fantasia in F	247
Galliarda dolorosa	367
Galliardo	367
Galliardo	367
Galliardo	367
Gaude Maria virgo	191
Pauana doloroso. Treglian]	367
Regina caeli	191
Salve regina	191

Poncet, Didier (fl. ca. 1600)

Le Seigneur règne en sa grandeur, à 5 & 6 291

Pullois, Johannes (?-1478)

De ma dame 321
 Flos de spina 321, 399
 Globus igneus / Quelque cose 321
 Gloria 321
 La bonté du Saint-Esperit 321
 Les larmes 321
 Op eenen tijd 321
 Pour prison 321
 Pour toutes fleurs / Sutoutes 321
 Quelque cose 321
 Quelque langage 321
 Resone unice genito / Puisque fortune 321
 So lanc so meer 321
 Victimae paschali 321

Pullois, Johannes (?-1478)?

Amen (Je ne puis) 321

Pyamour, John (fl. ca. 1418)

Quam pulcra es 149

Quagliati, Paulo (ca. 1555-1628)

Quando del mio bel sol, à 8 291

Rameau, Jean-Philippe (1683-1764)

Pièces de clavecin en concerts: concert nr. 1 in c 87

Raymundi, Daniel (ca. 1558-1634)

Fiat cor meum 159

Rimonte, Pedro (1565-1627)

Missa Ave virgo sanctissima 191

Rogier, Philippe (ca. 1561-1596)

Se pur ti guardo 337

Rossi, Salomone (1570-ca. 1630)

Sinfonia quinta 419

Sandrin, Pierre (ca. 1490-na 1560)

Doulce mémoire 307

Scarani, Giuseppe (fl. 1628-42)

Sonata sesta a due soprani 419

Scheidemann, Heinrich (1595-1663)?

Pavana lachrymae, naar Dowland WV 106 367

Schmelzer, Johann Heinrich (ca. 1620/23-1680)

Balletto (La Pastorella) 121

Schuyt, Cornelis (1557-1616)

Domine fiant 159

Susato, Tielman (ca. 1500-ca. 1564)

Aliud 171
 Bergerette 307

Bergerette: Dont vient cela	171
D'argent me pleins	307
Danse du roy	171
Den hoboeken dans	171
Entre du fol	307
La Morisque	307
Pavane et Ronde "Mille ducat en vostre bourse"	307
Ronde & salterelle	411
Ronde III	171
Salterelle	171, 307
Salve quae roseo	159

Sweelinck, Jan Pieterszoon (1562-1621)

Depuis le jour que je vous vei	175
Fantasia chromatica	367
Malle Sijmen	171
Tes beaux yeux causent mon amour	337

Taillart, Pierre-Evard (?-1782)

Sonate in G, opus 2 nr. 1	87

Telemann, Georg Philippe (1681-1767)

Tríosionate in b, TWV 42:h4	87

Traditioneel

John come kiss me now	121

Tromboncino, Bartolomeo (1470-na 1534)

L'oration è sempre buona (Se be hor non scopro el foco)	113

Vallet, Nicolas (ca. 1583-na 1642)

2 ballets	393
Allon aux noces	393
Carillon	393
Courante de mars	393
Est ce mars	393
Gaillarde	393
Onder de lindegroene	393
Un jour de la semaine	393

van Beethoven, Ludwig (1770-1827)

Cellosonate in D, opus 102 nr. 2	109

van den Hove, Joachim (1567-1620)

Fantasia resonansi d'ecco	203
Fantasia seconda	203
Griensliefes	203
Hollanschen boerendans	203
Pavana lachrimae	203

van Turnhout, Geert (ca. 1520-1580)

Susanna haer baeiende in een fonteijn	159

Van Wilder, Philip (ca. 1500-1553)

Je file quand Dieu me donne de quoy	175

Verdonck, Cornelis (1563-1625)

A che più strali amor s'io mi ti rendo	255
Ave gratia plena	159, 255
Caro sguardo sereno	255
Den iersten ronde, Pourquoy	255

Den tweeden ronde, Mon amy	255
Dissi a l'amata mia, lucida stella	255
Donna bella e gentile	255
Fiammeggiavan due stelle a me d'intorno	255
Je me plains des beaux yeux de ma dame	255
Le feu couvert dont l'ardeur et la force	175, 255
Le printemps se couvre de fleurs	255
Lungi da voi mia vita	255
Magnificat	159
Nous ne tenons en nostre main, à 8	235
O com'e gran martire	255
Premiere bransle commune	255
Prome novas, Hymenaeae, faces	255
Rosa grata, e gentile	255
Seul et pensif par la deserte plaine	255
Tirsi son io quel misero pastore	255
Un ape esser vorrei	255

Vicentino, Nicola (1511-1575/6)

Alleluia, haec dies	103

Waelrant, Hubert (ca. 1517-1595)

Afflictus sum	235
Ahi dispietat' amor	209
Als ick u vinde	307, 393
Cum autem appropinquaret	209
Me bisogna servir questa crudele	209
Medici noi siamo	209
Nihil opertum	235
Non t'arricordi	209
O villanella	393, 209

Or suis je bien au pire	235
Pater Abraham	209
Sento l'aura mi antica	209
Tra rumor di tamburi, à 6	235
Vorria morire	307, 235

Praktische info

Festivalsecretariaat Festival office

Het festivalsecretariaat wordt ingericht aan de balie van AMUZ, Kammenstraat 81. U kan er terecht voor alle informatie over de activiteiten tijdens Laus Polyphoniae 2023. Ook kan u er de festivalgids en concerttickets kopen. Het festivalsecretariaat is van 18 tot en met 27 augustus elke dag open van 10 tot 17 uur en is telefonisch bereikbaar via +32 (0)3 202 46 69.

The festival office will be located at the counter of AMUZ, Kammenstraat 81. There you are welcome with all your queries about the activities of Laus Polyphoniae 2023. The Festival guide as well as tickets for the festival concerts are on sale there as well. The festival office will be open from 18 until 27 August, daily from 10:00 until 17:00 and can be reached by phone on +32 (0)3 202 46 69.

Tickets Tickets

U kan uw tickets aankopen via www.amuz.be of uw bestelling mailen naar tickets@amuz.be.

Tickets zijn eveneens te koop via het festivalsecretariaat (zie hierboven) of op elke concertlocatie vanaf één uur voor aanvang van het betreffende concert. U kan contant, met bancontact of met creditcard (Visa of MasterCard) betalen.

You can buy your tickets on line at www.amuz.be or you can e-mail your order to tickets@amuz.be.

Tickets are on sale at the festival office (see above) or at the door from one hour before the start of each concert. You can pay in cash, with Bancontact/ Mister Cash or with a credit card (Visa or MasterCard).

Festivalcafé Festival café

Het festivalcafé in de foyer van AMUZ vormt een ideaal trefpunt. Het festivalcafé is geopend voor en na de concerten die doorgaan in AMUZ, vanaf een uur voor aanvang van het concert. Op 19, 21, 22, 23, 24, 25 en 27 augustus is er verse soep met brood verkrijgbaar tussen 12 en 15 uur. Voorafgaand aan het concert kan u hiervoor aan de bar een tafeltje reserveren voor na afloop.

The festival café at the foyer of AMUZ offers an ideal meeting place. The festival café will be open before and after the concerts that take place at AMUZ, from one hour before the start of the concert. On 19, 21, 22, 23, 24, 25 and 27 August homemade soup and bread will be available between 12:00 and 15:00. Before the concert starts you can order at the bar a table for after the concert.

Goed om te weten Good to know

Laatkomers

De voorstellingen beginnen stipt. Laatkomers worden niet meer in de concertzaal toegelaten.

Gsm's en elektronische horloges

Gsm's en geluidssignalen van elektronische horloges moeten worden uitgeschakeld voor aanvang van het concert.

Beeld- of geluidsopnamen

Het is verboden beeld- of geluidsopnamen te maken tijdens de concerten zonder expliciete toelating van de directie van AMUZ.

Kinderen toegelaten

Het publiek van morgen is vandaag al welkom op alle concerten van AMUZ. U wil uw (klein)kinderen meebrengen naar een concert? Dat kan. Dat mag. Heel wat concerten zullen hen kunnen bekoren. Welke voorstelling het meest in aanmerking komt, kan u wellicht zelf het best inschatten.

Latecomers

All performances start exact. Latecomers will not be admitted in the concert hall.

Mobile telephones and digital watches

Mobile phones and signals from digital watches must be switched off before the start of the concert.

Audio and visual recording

It is forbidden to make any audio or visual recordings during the concerts without explicit permission from the AMUZ management.

Kids admitted

Tomorrow's audience is welcome today. Would you like to take your children or grandchildren to a concert? That's ok! A lot of the concerts will appeal to them. We leave it to you to determine which productions are most suitable, as you know your children best.

Organisatie AMUZ

Erevoorzitter *Honorary President*

Philip Heylen

Bestuur *Board*

Kevin Vereecken, voorzitter *president* | Jan Rombouts, ondervoorzitter *vice president* | Viviane Spiessens, penningmeester *treasurer* | Greet Schamp, secretaris *secretary* | Laura Delmas | Nancy Janssens | Madeleine Manderyck | Erwin Pairon | Hannelore Van den Abeele | Manuela Van Werde | Katrijn Vervloet

Algemene vergadering *General Assembly*

André Gantman | Hans Gooris | Michaël Goris | Mieke Janssens | Bert Kegels | Mark Lambrechts | Luk Lemmens | Karel Moens | Reinder Pols | Leen Vandercruys | Els Van Doesburg | Jo Vermeulen
De leden van het Bestuur maken ook deel uit van de Algemene vergadering.

Medewerkers *Staff*

Bart Demuyt, algemene & artistieke directie *general and artistic director* | Veerle Braem, zakelijke directie *executive director* | Els Vrints, assistentie directie *assistant to the directors* | Robin Steins, assistentie programmering & educatie *programming & educational assistant* | Frederic Delmotte, assistentie programmering & dramaturgie *programming & dramaturgical assistant* | Julie Hendrickx, public relations *public relations* | Annelies Kolacny, communicatie *communication* | Tine Clevers, eindredactie & ticketing *final editing & ticketing* | Sarah van Loon, productiecoördinatie *production coordinator* | Evelyne Van Mieghem, productie, foyer & zaalhuur *business & events* | Jan

Tambuysen, productie & techniek *production & technician* | Bart Tambuysen, techniek & gebouwbeheer *technician & facility management*

Vrijwilligers *Volunteers*

Herman Ceulemans | Lieve Claus | Chris Coutreel | Veerle De Laet | Yvonne De Roose | Seppe Dessein | Jean Foesier | Inne Helsen | Rita Hey | Els Maesschalk | Raf Meukens | Maria Mertens-De Bie | Gerd Portocarero | Jan Theuns | Gert Van Den Bergh | Lea Van Hoecke | Paul Van Mechelen | Marleen Van Pottelberge | Paul Van Schoors | Anne Vercauteren

- 1 **AMUZ**
Kammenstraat 81
- 2 **De Studio**
Maarschalk Gérardstraat 4
- 3 **KU Leuven,
Campus Carolus**
Korte Nieuwstraat 33
- 4 **Museum Plantin-Moretus**
Vrijdagmarkt 22
- 5 **Sint-Carolus
Borromeuskerk**
Hendrik Conscienceplein
- 6 **Sint-Pauluskerk**
Veemarkt 14

MET DE STEUN VAN

Vlaanderen
verbeelding werkt

MET DANK AAN ONZE PARTNERS

**FESTIVAL
VAN
VLAANDEREN**

EEEMERGING
Emerging European Exhibitions

**MUSICA
IMPULSCENTRUM**

DESTUDIO

DeMorgen.

Colofon

Concept & samenstelling

Frederic Delmotte | Bart Demuyt | Robin Steins

Eindredactie

Tine Clevers | Frederic Delmotte | Bart Demuyt | Robin Steins

Redactie

Frederic Delmotte | Bart Demuyt | Julie Hendrickx | Robin Steins

Auteurs

Jennifer Bloxam, Frederic Delmotte, Bart Demuyt, Francisco Mañalich, Guido Marnef, Paul O'Dette, Baptiste Romain, Lynda Sayce, Godelieve Spiessens, Robin Steins, Kevin Vereecken, Robin Steins, Pascale Vandervellen, Wendy Wauters

Vertalingen

Frederika Bremer, Cappella Pratensis, Ike Cialona, Jeannine De Landtsheer, Walter Geerts, Jan Gijssels, Brigitte Hermans, Bernard Huyvaert, Marianne Lambregts, Linguapolis, Noël Reumkens, Robin Steins, Utopia, Dirk Van der Cruysse, Harry van der Kamp, Huub van der Linden, Helen White

Met dank aan

Alamire Foundation, Rebecca Diependaele, *Kunsttijdschrift Vlaanderen*, Greet Schamp, Eugene Schreurs, Kristin Spiessens, Stef Spiessens, Geert Swaenepoel, Jef Van Boven, Emmanuel Van Lierde, Philippe Vlerick

Afbeeldingen

Cover: vogelvluchtperspectief van Antwerpen, uit: Georg Braun en Frans Hogenberg, *Civitates Orbis Terrarum* (1572) © Metropolitan Museum of Arts, New York | p. 6, 24, 102, 234, 484: Anoniem, Redezicht omstreeks 1520, uit: *Annales Antverpienses* (ca. 1700) © Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet, Antwerpen | p. 34, 52, 148, 416: Pauwels van Overbeke, *Antverpia* (1568) © Felixarchief, Antwerpen | p. 30, 200, 320, 392: Joris Hoefnagel, *Antverpia* (ca. 1598) © Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet, Antwerpen | p. 37, 54: Anoniem, *Pierre Moucheron, zijn echtgenote Isabeau de Gerbier, hun achttien kinderen, hun schoonzoon Allard de la Dale en hun eerste kleinkind* (1563) © Rijksmuseum Amsterdam | p. 41, 58: Martin Rekenhofer, *Dye histori so zwen Augustiner Ordens gemartert seyn tzu Bruxel in Probant* (ca. 1523) © Universiteitsbibliotheek Gent | p. 47, 64: Frans Hogenberg: *Intocht van Willem van Oranje te Antwerpen op 18 september 1577* © Rijksmuseum Amsterdam | p. 49, 66: Antonius Sanderus, *Augustiniani Antverpiensis* (ca. 1727-54) | p. 68, 158, 373, 410, 436: Virgilius Bononiensis, *Urbs Antverpia* (1565) © Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet, Antwerpen | p. 84, 440: François de Belleforest, *Le pourtrait de la tresnoble ville d'Anvers*, uit: François de Belleforest, *La Cosmographie universelle* (1575) © Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet, Antwerpen | p. 108, 492: Anoniem, *Antverpia Mercatorum Emperium* (1515) © Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet, Antwerpen | p. 128, 332: Frans Hogenberg, Antwerpen gezien in vogelvlucht vanuit het zuiden met bomen op de wallen, uit: Michael Eytzinger, *De Leone Belgico* (1585) © Felixarchief Antwerpen | p. 268, 279: Hendrick van Steenwijck de Oudere, *Interieur van een middeleeuwse kerk* (ca. 1585) © Hamburger Kunsthalle | p. 273, 285: Loden notenstempels, © Museum Plantin-Moretus, Antwerpen, fotograaf: Ans Brys | p. 276, 288: Moeder-en-kindvirginaal van Hans Ruckers (1581) © Metropolitan Museum of Arts, New York | p. 290: Peter van der Heyden, *Antwerpen gezien in vogelvlucht vanuit het zuiden* (1569) © Plantin-Moretus/Prentenkabinet, Antwerpen

Grafisch ontwerp

Yellow Submarine

Druk

Drukkerij Gijssenberg, Opglabbeek

Wettelijk depot

D/2023/0306/53

MOZART

ART BASEL

HANS HARTUNG

ARTHOUSE FILMS

MART STAM

ART SPIEGELMAN

MARTIN MARGIELA

STREET ART

ARVO PÄRT

ANTONIN ARTAUD

ARTEMISIA GENTILESCHI

POP ART

WILLIAM HOGARTH

HENRI CARTIER-BRESSON

CHRISTOPH MARTHALER

DARTH VADER

ARTIFICIËLE INTELLIGENTIE

MARTHA NUSSBAUM

ART TATUM

KLARA

BLIJF VERWONDERD.

Beleef de zinderende
16de eeuw alsof je
er zelf bij was

€ 34,99

Wendy Wauters laat je 16de-eeuws Antwerpen ontdekken op geheel unieke wijze, met name door de ogen, oren en neus van de mensen van toen. Ze situeert haar verhaal in het kloppende hart van de stad: de kathedraal, waar diepgelovige parochianen

het pad kruisten met koekenbakkers, hondenslagers en veehandelaars. Niet meteen wat je van een religieuze ruimte verwacht? Wacht tot je hoort over het gekmakende heen-en-weergeloop bij de tientallen zijaltaren, terwijl de lijkgeur uit de grafputten opsteeg. Wendy Wauters promoveerde in 2021 over de beleavingswereld van de kerkganger in de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekerk tussen 1450 en 1566.

Lannoo

www.lannoo.be

Een magistraal boek over de
gouden jaren van ANTWERPEN

****

De Standaard

****

NRC Handelsblad

debezigebij.nl

BASSES DANSES

Het dansboekje van
Margaretha van Oostenrijk

EEN UNIEKE DOCUMENTAIRE
MET MEDEWERKING VAN INTERNATIONALE EXPERTEN

- Adam Bregman
- Véronique Daniels
- Adam Knight Gilbert
- Ann Kelders
- Marc Lewon
- Grantley McDonald
- Lynda Sayce

ALAMIRE
FOUNDATION

KBR

Uitsluitend via

alamire.tv

Museum Plantin-Moretus

Ontdek het eerste museum op
de UNESCO Werelderfgoedlijst.

Vlaanderen
verbeeldt werlt

BLIK TERUG OP 800 JAAR

muZIEK

IN ANTWERPEN

Met een unieke collectie historische instrumenten, prenten en maquettes vertelt Museum Vleeshuis de verhalen van muzikanten, beiaardiers, operazangers en instrumentenbouwers.

Hoor de klank van de stad en laat je erdoor meeslepen!

Info en tickets: www.museumvleeshuis.be

20.09 —————
Purcell *The Fairy Queen*
met Les Arts Florissants

23.09 —————
Bach *Cellosuites*
met Bruno Philippe

16 — 30
09.2023 **THE
OTHER
SIDE**

gentfestival.be

FESTIVAL VAN VLAANDEREN KEMPEN

MUSICA DIVINA

Zorgen voor elkaar

van 21.09 tot 8.10.2023

In Averbode, Tongerlo, Postel,
Geel, Lier, Turnhout,
Hoogstraten, Herentals,
Heist-op-den-Berg en Mol

Bryggen Bruges Strings,
Graindelavoix, Voces Suaves,
Romina Lischka, Les Muffatti,
Ensemble Gamut!, Carousel,
Psallentes, Revue Blanche, Ijlland,
Benedicte Maurseth, Currende,
en vele anderen

www.musica-divina.be

**De
Bijloke**

Muziekcentrum

Ontdek seizoen
23/24

Leif Ove Andsnes

Vox Luminis, Nicolas Altstaedt

Graindelavoix, Collegium Vocale Gent

Ensemble Polyharmonique

Stile Antico, Véronique Gens

Nevermind, Lucie Horsch

Hathor Consort & Romina Lischka

Concerto Italiano

Julian Prégardien

**Klassiek, oude muziek & meer
in de oudste concertzaal ter wereld!**

Info & tickets via bijloke.be

Zet je organisatie in de kijker

Digitopia Group brengt **full-service digital signage, interactieve oplossingen en samenwerkingstools** naar je organisatie.

Digital Signage

Bereik klanten, werknemers en burgers met **aantrekkelijke beeldscherm communicatie**.

Interactiviteit

Creëer **interactie** met je doelpubliek. We combineren interactiviteit met storytelling.

Collaboration

Laat werknemers beter **samenwerken** op kantoor, thuis en daarbuiten.

Ontdek alle referenties op www.digitopia.be